

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Johana Šebková

Ředitelé/správci majetku schwarzenberské primogenitury a osvěta rolnictva ve 40.-70. letech 19. století

(Estate directors/property managers of the Schwarzenberg primogeniture
and the education of the peasantry in the 1840s-70s)

Praha 2023

vedoucí práce: Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Poděkování:

Chtěla bych v první řadě poděkovat svému vedoucímu diplomové práce Prof. PhDr. Eduardu Kubů, CSc. za jeho odborná doporučení ve stěžejních momentech, se kterými jsem si nevěděla rady. Mé poděkování patří i Dr. Raimundu Paleczkovi za zprostředkování cenných pramenů.

Ráda bych vyjádřila zejména hlubokou vděčnost mé rodině, která mě podporovala nejen během celého mého studia, ale nesmírnou měrou mi ji prokázala právě během vzniku této práce, kterou jsem byla velmi zaneprázdněna. Velmi si cením jejich trpělivosti a empatie, kterou mi vyjadřovali.

Během dokončování diplomové práce mě dostihla zpráva o události, která lidsky zasáhla nejen naše akademické prostředí. Ačkoliv jsem se snažila nadále pokračovat v historickém bádání, které mě velmi naplňuje, moje myšlenky nejednou směřovaly k jejím obětem. Necht' jejich památka zůstane v našich srdcích.

Johana Šebková

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 3.1. 2024

Johana Šebková

Anotace

Diplomová práce usiluje o konstrukci modelového ředitele majetku schwarzenberské primogenitury v 19. století. Tato konstrukce poslouží jako prostředek k poznání a zhodnocení tří významných schwarzenberských ředitelů, tj. *Františka Horského* (1801-1877), *Franze Kutschery* (1819-1899), *Josefa Šusty* (1835-1914) a správce *Leopolda Maria Zeithammera* (1834-1905).

Badatelka se rovněž snaží porozumět tomu, do jaké míry byla ústřední hospodářská činnost těchto úředníků propojena s osvětovou činností ve prospěch rolníků.

Výrazná část práce je věnována analýze a interpretaci spisu úředníka Franze Kutschery *Über die Ziele eines Gutsherrn* (1884). Jedná se o Kutscherovu koncentrovanou zkušenost při řízení velkostatku a doporučení, jak si má počínat jeho majitel. Adresátem spisu byl dědičný princ Jan Nepomuk II. ze Schwarzenbergu (1860 – 1938), vnuk Jana Adolfa II. Schwarzenberga.

Práce je založena na studiu odborné sekundární literatury a analýze archivního materiálu (uloženého v SOA v Třeboni, odd. Český Krumlov).

Klíčová slova

schwarzenberské úřednictvo, ředitel panství a velkostatku, správa panství a velkostatku, agrární osvěta, cestování do zahraničí, transfer know how, osvěta rolnictva

Annotation

The thesis aims to construct a model director of the Schwarzenberg primogeniture estate in the 19th century. This construction will serve as a means to learn about and evaluate three important Schwarzenberg directors, i.e., Franz Horski (1801-1877), Franz Kutschera (1819-1899), Josef Šusta (1835-1914), and the administrator Leopold Maria Zeithammer (1834-1905).

The researcher also seeks to understand the extent to which the central economic activities of these officials were linked to educational activities on behalf of the peasants.

A significant part of the thesis is devoted to the analysis and interpretation of the official Franz Kutschera's *Über die Ziele eines Gutsherrn* (1884). This is Kutschera's concentrated experience in managing a large estate and his recommendations on how the owner should act. The addressee of the file was Hereditary Prince Jan Nepomuk II of Schwarzenberg (1860-1938), grandson of Jan Adolf II. Schwarzenberg.

The work is based on the study of secondary literature and analysis of archival material (stored in the SOA in Třeboň, Český Krumlov).

Key words

Schwarzenberg officials, director of the estate, administration of the estate, agrarian education, travelling abroad, transfer of know how, education of the peasantry

Obsah

1.	Úvod	8
2.	Revoluce 1848 a její důsledky.....	24
3.	Osobnost Jana Adolfa II. Schwarzenberga.....	32
4.	Analýza a interpretace spisu schwarzenberského úředníka Über die Ziele eines Gutsherrn	42
5.	Ředitelé/správci majetku schwarzenberské primogenitury a edukačně-modernizační potenciál jejich studijních zahraničních cest pro osvětu rolníků.....	50
5.1.	Šíření agrární osvěty prostřednictvím hospodářských společností, resp. spolků ..	50
5.2.	Angažovanost venkovského obyvatelstva ve spolcích a role spolků v jeho stavovském sebeuvědomování	53
5.3.	Studijní zahraniční cesty schwarzenberských úředníků a jejich edukačně-modernizační potenciál.....	55
6.	Modelový ředitel jako prostředek k poznání a zhodnocení vybraných významných schwarzenberských ředitelů	62
6.1.	Ideální typ, (část a) modelového ředitele)	63
6.2.	Reálné typy ředitelů, (část b) modelového ředitele).....	68
6.3.	Srovnání reálného a ideálního typu	68
7.	Závěr.....	74
8.	Bibliografie.....	82

1. Úvod

Definování tématu a základních pojmů

Cílem práce je hledání odpovědí na soubor klíčových otázek. Badatelka se mj. snaží porozumět vztahu vrcholových úředníků k problému osvěty rolnictva, a to ve 40.-70. letech 19. století. Zajímá se o to, do jaké míry byla jejich ústřední (hospodářská) činnost propojena s touto osvětovou činností. Klade si tedy otázku, zdali je péče o svět rolnictva součástí práce vrcholového úředníka velkostatku.

Výše načrtnuté badatelské téma vyžaduje porozumění dobovému kontextu před a po roce 1848 – důsledkům revoluce 1848 (mj. zrušením patrimoniální správy, následným správním změnám pro schwarzenberský majetek, změněné roli (bývalé) vrchnosti, resp. velkostatkáře, případnému jejímu vlivu na mentalitu venkovského obyvatelstva. Před rokem 1848 totiž vrchnost, jakožto vlastník panství (statku), měla od státu za úkol nad svými poddanými vykonávat dílčí část veřejné správy. Ta byla v roce 1850 odevzdána státním úřadům a soudům. Velkostatek přestal být panstvím.¹ Rovněž je důležité vědět, v jakém stavu se v tomto období nacházela zemědělská výroba (zda se na schwarzenberských panstvích v roce 1848 stále robotovalo, anebo zda již Schwarzenbergové využívali námezdní práci a do jaké míry již zemědělská výroba fungovala na komerční bázi).

Do roku 1848 působila na rolníka jakožto na poddaného vrchnostenská správa, a to z pozice moci. Po zrušení poddanství se z rolníka-poddaného stal rolník-občan. Cesty nyní bývalých poddaných a bývalé vrchnosti (nyní velkostatkáře) se začaly rozcházet. Do roku 1848 byla z logiky věci vrchnost na jejich edukaci zainteresována ekonomicky a týkala se všech obyvatel panství. V tomto ohledu se nachází podstata rozdílu mezi funkcemi vedoucího úředníka panství a velkostatku, neboť starší funkce byla komplexnější a péče o rolníka a jeho vzdělávání bylo integrální součástí jeho práce, protože na schopnosti poddaného racionálně hospodařit záležel důchod. Osvěta rolníků tak před rokem 1848 souvisela s ekonomickým výkonem panství.

Po roce 1848 měl velkostatkář na jejich osvětě zájem už jen druhotně. Badatelku tak zajímá, jestli, jak a proč se Jan Adolf II. Schwarzenberg (resp. jeho úředníci) se zajímal a angažoval při agrární osvětě rolníků i po roce 1848, resp, jestli na své úředníky tuto

¹ RAMEŠ, Václav. *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha: Libri, 2005, s. 294. ISBN 80-727-7175-2.

povinnost mohl principiálně a účelově klást nebo jestli se jednalo spíše o přirozenou, dobrovolnou iniciativu samotných úředníků. Důležitá je rovněž problematika odrazu osvěty v instrukcích a konkrétní činnosti vrcholových úředníků.

V rámci definování základních pojmů v případě agrární osvěty pracuje badatelka s definicí Eduarda Kubů a Jiřího Šouši – agrární osvěta je: „*cílené působení na venkovské zemědělské obyvatelstvo směrem ke zvýšení objemu a kvality jím zajišťované produkce, s čímž souviselo obecně zlepšení kvality jeho života, zdravotního stavu, ale i jeho kulturní a politické úrovně vůbec. [...]*“² Výzkumnou část věnující se agrární osvěta předchází seznámení se s tematikou v širším měřítku – v podobě historického exkurzu o šíření této osvěty prostřednictvím hospodářských společností a spolků, angažovanosti venkovského obyvatelstva ve spolcích v 19. století a vlastní spolková činnost Jana Adolfa II. Schwarzenberga.

S pojmy jako *panství, ředitel a správce* badatelka pracuje v takovém smyslu, v jakém jsou používány v dobových pramenech (návrh působnosti ředitele a učebnice) věnující se ředitelskému úřadu v rámci správy panství, tj. 1) *Rohrer – Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen* a 2) *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde. Erster Band.*³ V následujících odstavcích si badatelka všimá, jestli a jak definují sledované pojmy a jaké možné (německé) výrazy (ekvivalenty) pro ně používají.

Autor spisu *Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen* Rohrer již na začátku svého spisu nabízí definice hned několika pojmů např. pojmu **dominium**. O slovu *dominium* hovoří jako o komplexu pozemků, který je spojený svrchovanými právy.⁴

Pro předkládanou práci je stěžejní, že Rohrer definuje a představuje blíže **pojem ředitele**, a to v paragrafu 19. Ředitelem je pověřená osoba, jejíž pokyny se musí řídit všichni ostatní zaměstnanci. Může jím být sám majitel, ale u většiny panství, je jím třetí osoba. Tuto osobu je možné podle Rohrera označit třemi různými německými výrazy 1) *Verwalter*,

² KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Agrární osvěta, její pole, prostředky a cesty transferu. *Prameny a studie*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2019, (65), 11-34, s. 11. ISSN 0862-8483.

³ Jedná se konkrétně o spis: SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbírká Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 545, *Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen*; a dále o: a první díl učebnice – *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde. Erster Band, Jurisdiktions-Aemter. Zweiter Heft, Direktoriamt, Jindřichův Hradec: nakladatel neznámý, 1840.* Více informací k těmto pramenům viz podkapitola *Literatura a prameny*.

⁴ SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbírká Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 545, *Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen*, fol. 2.

2) Direktor nebo 3) Oberamtmann.⁵ **Pojem Verwalter lze do češtiny přeložit jako správce. Pojmy jsou tedy zaměnitelné.**⁶

Zbývajícím ústředním pojmem je velkostatek. Archivář Rameš ve svém slovníku píše následující: **velkostatek, panství** – jedná se o „*názvy pro pozemkový majetek zapsaný v zemských deskách, a s tím nadaný výsadami ve vlastnictví a v politické moci [...]*“⁷. Následně k tomu Rameš dodává, že „*do roku 1848 byl vlastník panství (statku) vrchností nad poddanými ve svém obvodu. Vykonával nad nimi veřejnou, nejprve osvojenou, potom státem mu svěřenou správu politicko-policejní, berní i nižší soudnictví. Tyto veřejné přívlastky veřejné moci se shrnují pod názvem patrimonium, vyjadřující tímto slovem otcovskou ochranu. Tomu odpovídá plně i úřední název panství čili dominium. [...] Od roku 1850 byla vrchnostenská správa politicko-berní i soudní odevzdána státním úřadům a soudům, takže velkostatek přestal být panstvím. Někde ovšem tento název přežíval i nadále. I ústavním státě však zůstaly velkostatku politické a hospodářské výsady.*“⁸

Na závěr je nutné podotknout, že případná nejednoznačnost terminologie týkající se správy plyne ze skutečnosti, že běžně používané pojmy mohly být navzdory tehdy měnícím se událostem nadále používány. Nejedná se ale pouze o problematiku termínů, ale i pro potřeby této práce i kompetenční rovinu nějaké funkce. Např. aktem zrušení poddanství v roce 1848 nastalo přechodné období, kdy se stále robotovalo, řešily se výkupy, správní změny atp.

Výrazná část práce je rovněž věnována analýze a interpretaci spisu významného schwarzenberského úředníka Franze Kutschery *Über die Ziele eines Gutsherrn (1884)*. Jedná se o Kutschеровu koncentrovanou zkušenost při řízení velkostatku a doporučení, jak si má počínat jeho majitel. Adresátem spisu byl dědičný princ Jan Nepomuk II. ze Schwarzenbergu (1860 – 1938), vnuk Jana Adolfa II. Schwarzenberga.

⁵ Tamtéž, fol. 10-11.

⁶ Nicméně Paragrafem 39 se celkově do té doby poměrně srozumitelné pojmosloví problematizuje. Jak již bylo řečeno výše, pojem der Verwalter byl (na základě paragrafu 19) vysvětlen jako jedno z možných označení pro ředitele. V kontextu 39. paragrafu se nicméně jedná o dvě rozdílné funkce. Z kontextu tohoto paragrafu vyplývá, že mohlo docházet k situaci, kdy správa statků nebyla vykonávána samostatně. Právě v takovém případě paragraf 39 poukazuje na skutečnost, že správce (der Verwalter) byl podřízen sousednímu hospodářskému ředitelství, přičemž ředitel (der Wirtschaftsdirektor) řídil úřad a správce (der Verwalter) vykonával veřejnou službu přenesenou státem samostatně na vlastní odpovědnost (pokud nebyl jeho výkon veřejným úřadem omezen nebo pokud nebyla celá veřejná služba svěřena hospodářskému úřadu viz SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbirka Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 545, Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen, fol. 24.

⁷ RAMEŠ, Václav. *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha: Libri, 2005, s. 293. ISBN 80-727-7175-2.

⁸ Tamtéž, s. 294.

V rámci své práce rovněž badatelka usiluje o konstrukci modelového ředitele majetku schwarzenberské primogenitury v 19. století. Tato konstrukce jí poslouží jako prostředek k poznání a zhodnocení tří významných schwarzenberských ředitelů, tj. *Františka Horského* (1801-1877), *Franze Kutschery* (1819-1899), *Josefa Šusty* (1835-1914) a správce *Leopolda Maria Zeithammera* (1834-1905) zejména s ohledem na jejich angažovanost při osvětě. Badatelku jednak zajímá, jestli schwarzenberská primogenitura sama usilovala o to, aby ideální vrcholový úředník se v této činnosti realizoval, a pokud ano, tak do jaké míry vybraní úředníci (tj. reálný typ) naplňují případnou jednu z charakteristik ideálního vrcholového schwarzenberského úředníka.

Literatura a prameny

Prameny

Vzhledem k ústředním problematikám předkládané práce, tj.: a) osvěta (podíl na osvětě) rolníků ze strany schwarzenberských úředníků, b) využití konstrukce modelového ředitele jako prostředek k poznání a zhodnocení vybraných vrcholových úředníků, jsou prameny rozřazeny do dvou skupin (a, b). V rámci nich pak jsou dále děleny na tištěné a na manuskripty. V následujících odstavcích jsou jednotlivé prameny detailněji přiblíženy.

Výchozími ústředními prameny pro problematiku edukace rolníků (skupina a) jsou manuskripty – cestovní zápisky schwarzenberských úředníků⁹ a tištěné dobové periodikum časopis *Pokrok hospodářský*¹⁰, který vycházel v Praze mezi lety 1861 a 1864 pod taktovkou Josefa Kučery (1829–1907), redaktora, vydavatele a nakladatele v jedné osobě. Celkem se jednalo o tři ročníky. Záměrem vedení časopisu bylo zprostředkovat vzájemné předávání zkušeností jednotlivých hospodářských spolků v království Českém. Vedení se domnívalo, že skrze hospodářské spolky se podaří efektivněji šířit osvětu mezi rolnictvo. Spolky vybízela k zasílání zpráv o jejich historické minulosti a činnosti. Jejím plánem bylo následně

⁹ SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbirka Rukopisů Český Krumlov 1327–1968, i. č. 419, Reise des Assistenten Josef Šusta im Jahre 1863; SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbirka Rukopisů Český Krumlov 1327–1968, i. č. 384, Leopold Ignaz Zeithammer – Bericht über landwirtschaftliche Reise durch Deutschland und Belgien 1861, SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbirka Rukopisů Český Krumlov 1327–1968, i. č. 377, František Kutschera – Zpráva o cestě podnikuté za účelem rozšíření hospodářských znalostí, 1852.

¹⁰ SKÁLA, Ladislav. České zemědělské časopisy, I, 1838-1938. *Prameny a studie*. Praha: Zemědělské muzeum - Ústav vědeckotechnických informací, 1992, (34), s. 39. ISSN 0862-8483. Dostupné také z: <https://digitalni-knihovna.nzm.cz/handle/123456789/40>

tyto zprávy uveřejňovat a povzbuzovat rolníky k efektivnějšímu hospodaření.¹¹¹² V rámci své bakalářské práce badatelka došla k zjištění, že v rámci tohoto časopisu byl publikovány poznámky z cest schwarzenberského úředníka Josefa Šusty. Tento pramen by tak mohl při bližší analýze nabídnout další informace o této problematice.

Klíčovými prameny pro tvorbu konstrukce modelového ředitele, jsou prameny, které jsou součástí skupiny b): hospodářské instrukce (a jiné ekvivalentní prameny), (auto)biografie vybraných schwarzenberských úředníků.

Instrukce hospodářské jsou „*knihy předpisů, nařízení, směrnic určené všem zaměstnancům velkostatku pro vedení jeho správy v celku i v jednotlivých složkách.*“¹³ Limitem tohoto pramene je, že nezachycuje historickou skutečnost, pouze ideál, o který schwarzenberská primogenitura usilovala. Jejimi ekvivalenty mohou být podle historika a archiváře Václava Černého,¹⁴ využity učebnice Hospodářské školy pro úředníky v Českém Krumlově: *Wirtschaftämtliche Geschäftskunde*¹⁵. Černý je toho názoru, že tato učebnice může být pokládána za jistou normu správy panství schwarzenberské primogenitury v 1. polovině 19. století. Explicitně o učebnici hovoří jako o instrukcích pro úředníky. Pro účely předkládané práce je stěžejní pasáž věnující se ředitelskému úřadu (*Direktorialamt*). Tomuto tématu se věnuje první díl učebnice – *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde. Erster Band, Jurisdiktions-Aemter. Zweiter Heft, Direktorialamt*. Z jejího názvu vyplývá, že popisuje jurisdikční úřady jako takové, tj. vedle ředitelského úřadu, i úřad *Steueramt – berní úřad, Gerichtsammt – soudní úřad, Waisenamt – sirotční*). Druhý díl, jemuž s ohledem na téma předkládané práce, nebude věnována detailní pozornost, se soustředil na problematiku úřadů režijních, tj. *Rentamt – úřad důchodový, Kastenamt – obroční, Burggrafenamt – purkrabský, Holzamt – dřevařský a Forstamt – lesní*. Oba tyto díly byly vytištěny roku 1840 švabachem u Aloise Josepha Landfraße v Jindřichově Hradci, nakladatele není možné zjistit. Podle archivní pomůcky (inventáře) SOA Třeboň, odd. Český Krumlov tyto tištěné učebnice

¹¹ ŠEBKOVÁ, Johana. *Vědecko-poznávací cesta Josefa Šusty do Německa roku 1863*. Praha, 2021, s. 37. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

¹² Pokrok hospodářský: ilustrovaný týdeník věnovaný příležitostem rolnickým, hospodářským spolkům a záložnám. Praha: Josef Kučera 1861/1862, 1 (1), s. 8.

¹³ RAMEŠ, Václav. *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha: Libri, 2005, s. 99. ISBN 80-727-7175-2.

¹⁴ ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce*. Praha: Československá akademie zemědělská, 1930, s. 349.

¹⁵ *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde. Erster Band, Jurisdiktions-Aemter; Zweiter Band, Regie Aemter*, Jindřichův Hradec: nakladatel neznámý, 1840.

odpovídají, kurentem psaným, konvolutu¹⁶ německých školních přednášek učitelského sboru, který je v českokrumlovském archivu uložený. Přednášky archivního konvolutu byly učiteli napsány anonymně. Věnovány jsou Janu Adolfovi ze Schwarzenberga. Záznam této pomůcky rovněž upozorňuje, že archivní konvolut není kompletní, úplný vyšel právě ve výše zmíněných švabachem vytištěných dílů z roku 1840. Z tohoto důvodu badatelka bude pracovat s úplnou verzí (tj. verzí psanou švabachem) prvního dílu této učebnice.

Výše řečená učebnice – ať už tištěná, či archivní manuskript – reprezentuje vzhledem ke svému roku vzniku (1840) a svým obsahem zkušenost se správou na schwarzenberských panství pravděpodobně v prvních dvaceti, či třiceti letech 19. století, kdy systém vrchnostenské správy přirozeně fungoval, byl stabilní a nehroutil se. Tuto domněnku potvrzuje i samotný Černý, který hodnotu učebnice spatřuje právě v tom, že podrobně popisuje správu panství nedlouho před koncem zrušení patrimoniální správy. V rámci svého výzkumu využije badatelka z učebnice takové pasáže, které se věnují ředitelskému úřadu a osvětě poddaných, rolníků. Badatelka upozaduje pohled na fungování, činnost a charakteristiku ostatních správních orgánů, protože se primárně soustředí ve své práci na problematiku vrcholového managementu. Nadto tato problematika byla již podrobně zpracována Jiřím Zálouhou a Raimundem Paleczkem (viz kapitola Literatura).

Ve Sbírci Rukopisů při fondu rodinného archivu Schwarzenbergů je rovněž uložen nedatovaný spis neznámého pana Röhlera-*Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen*.¹⁷ Dle archivní pomůcky (katalogu) českokrumlovského archivu se buď jednalo o (v roce 1837 působícího) soudního aktuára v Českém Krumlově, nebo o soudního správce z Vimperku (sloužícího v této lokalitě od roku 1803). Přestože spis není datován, z jeho názvu je jisté že před rokem 1848. Tento pramen je rovněž vhodný pro konstrukci ředitele panství – nabízí rámcový vhled do principů vedení panství. Obdobně jako učebnice *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde* měl Röhlerův spis sloužit jako učebnice pro schwarzenberský Hospodářský ústav v Českém Krumlově.

Jako jeden z dalších cílů předkládané práce je ze strany badatelky analyzovat a interpretovat Kutscherův spis *Über die Ziele eines Guthsherrn*¹⁸. Údaje, které je možné

¹⁶ SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbíрка Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 100, *Hospodářsko-úřední spravověda jakožto vyučovací předmět na třetím ročníku niž. Schwarzenberského hospodářského ústavu v Českém Krumlově*.

¹⁷ SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbíрка Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 545, *Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen*.

¹⁸ SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbíрка Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 495, *Franz Kutschera. Über die Ziele eines Guthsherrn*.

o spisu získat jsou následující:¹⁹ autor – schwarzenberský rada Franz Kutschera (1819–1899), předmět – ponaučení, jak si má počínat majitel velkostatku, adresát – dědičný princ Jan ze Schwarzenbergu (1860 – 1938)²⁰, napsán ručně, ve formě sedmi dopisů, doba vzniku - od 27. 3. do 13. 11 1884, nedokončené.

V rámci předkládané práce rovněž badatelka využije (digitalizované) stenozáznamy z jednání zákonodárského orgánu – Rakouské říšské rady²¹ Jejich analýzou chce badatelka zjistit, jak v nich Jan Adolf II. vystupoval a o co usiloval. Angažovanost Jana Adolfa v těchto orgánech obráží jeho osobnost, jeho politickou angažovanost, a hlavně míru jeho zainteresovanosti řešení hospodářských problémů země. Tento poslední bod je pro badatelčinu práci stěžejní. V tomto ohledu badatelku zajímá, zda zákony, ke kterým se Jan Adolf II. vyjadřoval sloužili modernizaci a věnovali se osvětě (rolníků).

Literatura

V následujících odstavcích je představena validní literatura, jejíž výčet slouží pro základní orientaci v problematice předkládané práce. Stěžejní sekundární literaturou, ze které bude vycházet badatelčino vlastní bádání, je monografie seriózního badatele německého historika Raimunda Paleczka *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*.²² V následujících odstavcích jsou ve stručnosti představeny závěry Paleczkových vybraných kapitol, ke kterým v rámci svého bádání dospěl. Jedná se o takové kapitoly, které mají význam pro výzkum předkládané práce.

Paleczek se mj. zajímá, jaký význam měly politicko-společenské změny po roce 1848 pro Jana Adolfa a jak se s tím vyrovnal. Domnívá se, že je vhodné si pokládat následující otázky: 1) Ústavně-právní ot.: „Jaké politické možnosti mi (myšleno Janu Adolfovi) zůstávají po zrušení panství?“ Dle Paleczka si Jan Adolf vyvodil, že si může zachovat vliv na tehdejší politické dění skrze vedoucí hospodářské postavení a angažovanost ve spolcích. Detailněji jsou v tomto ohledu Paleczkovy závěry přestaveny v kapitole Jan Adolf II. a jeho

¹⁹ SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbíрка Rukopisů Český Krumlov 1327–1968, Katalog II/ČK 24, ev. číslo 204, sign. 246.

²⁰ Čili vnuk Jana Adolfa II. Schwarzenberga.

²¹ *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrates 1861-1918*. Dostupné z: https://alex.onb.ac.at/static_tables/sph.htm.

²² PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg*. 1. München: N.G. Elwert, 2009. ISBN 978-3-7708-1326-1.

spolková činnost předkládané práce. Tím se Paleczek dostal k druhé – ekonomické otázce: „Jak mám navrhnout správu a řízení svého majetku, aby přinášel co největší zisk?“ Jan Adolf si byl podle Paleczka vědom, že k vyřešení této otázky potřebuje dobře vyškolený personál, proto třetí otázka zní následovně: „Jak poskytnu svým zaměstnancům vzdělání, které odpovídá požadavkům doby na efektivní hospodářské vedení statků? Jak zabezpečím své zaměstnance po materiální a sociální stránce?“, a proto věnuje samostatnou kapitulu schwarzenberským vzdělávacím reformám před a po roce 1848. Soustředí se např. na školy pro úředníky – Das ökonomische Institut im Krummau (Hospodářský institut v Krumlově) aj. Velkou pozornost Paleczek rovněž věnuje modernizaci na schwarzenberských velkostatkách v době neoabsolutismu. Jeho cílem bylo ukázat, jaké mechanismy utvářely schwarzenberskou hospodářskou politiku a jakou roli v ní sehrál knížecí úřednický aparát. Ve středu Paleczkovy pozornosti je dále otázka, zda lze sladit tradiční systém panství s racionálními principy moderní správy. Paleczek se tedy zajímá o správu panství schwarzenberské primogenitury i změny, ke kterým došlo po roce 1848. Paleczek se zaměřil na právní postavení Jana Adolfa. Do zrušení poddanství v roce 1848 byl Jan Adolf zeměpánem s pravomocí nad svými poddanými. Po zrušení patrimoniálních svazků mu zůstal majetek. Stal se velkostatkářem.

V rámci kapitoly *Die Administration* Paleczek dochází k závěru, že páteří knížecí správy bylo schwarzenberské úřednictvo. To do značné míry bylo ve smyslu sociálním homogenní skupinou. Současně úředníci se mezi sebou nacházeli v pozici diferenciované hierarchie, takže tato skupina vykazovala i znaky vnitřní heterogenity. Vztah úředníků vůči Janu Adolfovi byl prostřednictvím předpisů založen na patriarchální loajalitě. Tyto předpisy ovlivnily i jejich soukromý život. Úřednictvo se mohlo aktivně podílet na řízení schwarzenberského majetku v rámci tzv. konferencí. Nebylo tedy pouze v roli výkonného a prováděcího orgánu.²³ Správa schwarzenberského majetku byla jako celek založena na panovnicko-patriarchálním vedení vládnoucího knížete (skrze dvorskou kancelář). Jednotlivá panství a samotné statky představovaly decentralizované články správy. K tomu navíc tento historik dodává, že na konferencích mohli vyvíjet individuální iniciativu, protože plnění příkazů projednávali formou oběžníků.²⁴ Pracovní motivaci úředníků Jan Adolf

²³ Die Administration. In: PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*. 1. München: N.G. Elwert, 2009, s. 200-222. ISBN 978-3-7708-1326-1.

²⁴ Tamtéž, s. 213.

zvyšoval možností podílu na zisku a odměnami. Jejich disciplínu kontroloval prostřednictvím písemného zaznamenávání jejich chování. Paleczek konstatuje, že takto řízený a strukturovaný správní aparát umožnil po roce 1848 Schwarzenbergovi provést stabilizující a inovativní reformy jeho podnikání.²⁵ Přestože se tradiční schwarzenberské úřednictvo tvořilo na základě dynastického propojení, Jan Adolf přijímal do svých služeb, vč. nejvyšších správních postů, i osoby mimo tyto rodiny, a to zejména v takových případech, kdy chtěl zavést podnikatelské inovace.²⁶ Na základě svého bádání Paleczek úspěch schwarzenberské samosprávy viděl: „v koncepci vzájemné koordinace jednotlivých výrobních odvětví nebo jejich provázání [...]“²⁷ a zkonstatoval, že tento způsob založený na synergických efektech je proto možné označit za moderní. Modernizovat zemědělství se mu podařilo díky poznání, že: „všechny faktory zemědělství se vzájemně doplňují a jsou na sobě závislé a rozhodují o úspěchu výroby, tj. že pokroku se nedosahuje jednotlivými opatřeními, ale polykauzální interakcí.“²⁸ Nicméně neopomenutelní v tomto ohledu byli právě i jeho zaměstnanci, kteří byli schopni kriticky posoudit vědecké poznatky a uvést je následně do praxe.²⁹ Ve druhé polovině 19. století efektivní a moderní využívání schwarzenberské půdy zejména problematizovaly často roztroušené a nesouvislé pozemky. Paleczek tak upozorňuje na skutečnost, že se knížecí správa zabývala otázkou scelování pozemků.³⁰

Paleczek je to ho názoru, že Jan Adolf si byl vědom toho, že úspěch podniku závisí i na motivaci jeho pracovníků. Proto Paleczka zajímá, jaké sociální stimuly nabízely Jan Adolf pro své úředníky a jestli se zajímal o jejich zaopatření ve stáří. Odpovědi na tyto otázky poskytl v kapitole *Das soziale Netz*, ve které se mj. věnuje schwarzenberskému penzijnímu institutu, či knížecím studijním stipendiím. Protože schwarzenberské úřednictvo bylo páteří Adolfovy správy, jak bylo již řečeno výše, tak Paleczek velkou pozornost věnuje schwarzenberským úředníkům jako sociální skupině, dále o jejich vztah k zaměstnavateli (Janu Adolfovi) a jak se tento vztah vyvíjel po roce 1848. V kontextu úředníků neopomíná ani otázku jazykovou a nacionální. V monografii *Die Modernisierung des*

²⁵ Tamtéž, s. 221.

²⁶ Tamtéž, s. 203.

²⁷ Die Landwirtschaft. In: PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*. 1. München: N.G. Elwert, 2009, s. 233-247, s. 247. ISBN 978-3-7708-1326-1.

²⁸ Tamtéž, s. 241.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž, 243-244.

*Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutschen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*³¹ se Paleczek dále věnuje vnitřní správě na majetcích schwarzenberské primogenitury, hospodářství Jana Adolfa II. a jeho vnitřním reformám. Pokládá si otázku, zda se Jan Adolf drží tradice, či inklinuje k modernizaci. Jako předpoklad pro hodnocení modernizace považuje Paleczek za nezbytné analyzovat a rozebrat vývoj státní i knížecí správy, neboť zásadní vliv na schwarzenberskou správu měly právě reformy státní správy v letech 1849-1850. Zajímá se rovněž i o takové reformy v rámci schwarzenberského podniku, které měly dopad na samotnou veřejnost. Za hybnou sílu všech modernizačních opatření pokládá samotného Jana Adolfa, a proto mu věnuje značnou pozornost. V kapitole 3. *Nejaktuálnější interpretace a zhodnocení osobnosti Jana Adolfa II. Schwarzenberga* předkládané práce je Paleczkova interpretace Adolfovy osobnosti podrobně představena, včetně problematiky tradice-modernizace ze strany Schwarzenberga. Zde uveďme alespoň, že Paleczek mj. konstatuje, že vlastní podnikatelský zájem Jana Adolfa a společenská odpovědnost se nevylučovaly, nýbrž šly v ruku v ruce.³²

Badatelka v úvodu této kapitoly naznačila, že Paleczkova monografie se stane stěžejní sekundární literaturou pro její vlastní bádání. Předcházející odstavce ve stručnosti přiblížily témata a otázky, které si Paleczek položil. Rovněž v nich badatelka nastínila dílčí Paleckovy závěry. Nejednalo se o jejich veškerý výčet. Snahou badatelky bylo zaměřit se na taková Paleczkova zjištění, která by mohla ovlivnit její vlastní výzkum. Skrze závěry z předcházejících odstavců chtěla určit do jaké míry se Paleczek věnuje cílům její vlastní předkládané práce čili zda se věnuje 1. rámcové rekonstrukci principů vedení panství, resp. velkostatku, 2. konstrukci modelového ředitele panství/velkostatku jako prostředku k poznání a zhodnocení schwarzenberských vrcholových úředníků (ředitelů), 3. analýze a interpretaci spisu schwarzenberského úředníka Franze Kutschery o řízení velkostatku a doporučení pro jeho majitele (Über die Ziele eines Gutsherrn) a 4. roli schwarzenberských úředníků při agrární edukaci rolníků.

Z přecházejících odstavců tedy vyplývá, že Paleczek se s těmito cíli překrývá pouze v bodě 1. V bodě číslo 2 poskytuje cenné informace, neboť v rámci sekce přílohy své

³¹ PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg*. 1. München: N.G. Elwert, 2009. ISBN 978-3-7708-1326-1.

³² Haushaltspolitik und Handel. In: PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutschen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*. 1. München: N.G. Elwert, 2009, s. 247-273, s. 247. ISBN 978-3-7708-1326-1.

monografie *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*³³ je možné nalézt biografické medailonky mnohých významných schwarzenberských úředníků. Cíl č. 3 Paleczek zcela opomíjí. Nicméně v bodě č. 4 se problematice Paleczek do určité míry věnoval, a to v kontextu Schwarzenbergovy angažovanosti v hospodářských spolcích. Pro předkládanou práci to znamená, že badatelka na něj v určitém ohledu naváže, ale protože si sama pokládá jiné otázky, resp. cíle, na problematiku pohlíží z jiného úhlu pohledu a důraz klade na jiné souvislosti. Tento její odlišný přístup se tak může odrazit i v samotném závěrečném porozumění dané problematice.

Problematice schwarzenberských úředníků (konkrétně ve 2. polovině 19. století)³⁴ a správě panství³⁵ včetně správních změn po roce 1848 se na příkladu panství Český Krumlov³⁶ věnoval archivář a historik Jiří Zálaha. O Českém Krumlovu jako ústředí vrchnostenské správy knížat ze Schwarzenbergu v letech 1719-1848 psal již zmiňovaný Paleczek.³⁷ Ten o úřednících napsal samostatný článek názvem *Mezi tradicemi a modernizací. Schwarzenberské úřednictvo 18. a 19. století*³⁸. Je nutné podotknout, že Paleczek významně navazuje na výzkumy Jiřího Zálaha.

Za základní sekundární literaturu k patrimoniální správě jako takové pokládá badatelka následující titul: *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost* od autorského tria Hledíková-Janák-Dobeš.³⁹ Pro předkládanou práci je stěžejní následující otázka: Věnoval se již někdo z odborníků (a případně jakým způsobem) ředitelům panství (velkostatků) schwarzenberské primogenitury v 19. století? Z dohledaných titulů badatelka našla pouze krátký článek od Raimunda Paleczeka *Kdo řídil schwarzenberská panství?*⁴⁰

³³ PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg*. 1. München: N.G. Elwert, 2009. ISBN 978-3-7708-1326-1.

³⁴ ZÁLOHA, Jiří. Úřednictvo schwarzenberských velkostatků v Čechách v 2. polovině 19. století. *Studie k sociálním dějinám*. Kutná Hora: Cleo, 2000, 5, 93-118.

³⁵ ZÁLOHA, Jiří. Správa panství Český Krumlov a náplň činnosti jejích orgánů v 19. století. *Archivum Trebonense : sborník studií pracovníků Státního oblastního archivu v Třeboni*. 1991, 7, 71-99.

³⁶ ZÁLOHA, Jiří. Správní změny na českokrumlovském velkostatku po roce 1848. *Archivní časopis*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra, 1967, 17(1), 26-35.

³⁷ PALECZEK, Raimund. Český Krumlov jako ústředí vrchnostenské správy knížat ze Schwarzenbergu v letech 1719-1848. In: *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*. České Budějovice: Národní památkový ústav, 2010, s. 777-782.

³⁸ PALECZEK, Raimund. Mezi tradicemi a modernizací. Schwarzenberské úřednictvo 18. a 19. století. In: GAŽI, Martin, ed. *Schwarzenbergové v české a střeoevropské kulturní historii*. České Budějovice: Národní památkový ústav, 2008, s. 37-46. Collectiones, 2. ISBN 978-80-85033-10-6.

³⁹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, Jan JANÁK a Jan DOBEŠ. *Dějiny správy v českých zemích*. [1. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. ISBN 80-710-6709-1.

⁴⁰ PALECZEK, Raimund. Kdo řídil schwarzenberská panství. *Obnovená tradice*. 2008, 19(37), 13-16.

Ale ani tento článek se nevěnoval záměru badatelky zkonstruovat modelového ředitele. Nicméně badatelka využije jiného článku Raimunda Paleczka, a to o schwarzenberském knížecím radovi, Josephovi Kutscherovi, otci badatelkou sledovaného Franze Kutschery.⁴¹

Jak již bylo řečeno výše, badatelka se rovněž zajímá o roli schwarzenberského úředníka při agrární osvětě rolníka – jestli, proč, a jakým způsobem se na ní podílel. Rámcový vhled do problematiky agrární osvětě přináší studie Eduarda Kubů a Jiřího Šoušy *Agrární osvěta, její pole, prostředky, cesty transferu. Metodologická úvaha orientovaná ke střední Evropě, a zvláště pak českým zemím*, publikovaná v *Pramenech a studiích* 65.⁴² Tato studie vznikla jako závěrečný konference pořádané Národním zemědělským muzeem v Praze. Název konference zněl následovně: *Agrární/zemědělská osvěta a vzdělávání v 18. až 21. století ve střední Evropě. Instituce a osobnosti, jejich působení v kontextu politického, ekonomického, sociálního a kulturního vývoje střeoevropského venkova*.

Samotná studie Eduarda Kubů a Jiřího Šouši se z velké části věnuje problematice školské osvětě, z menší části osvětě jako takové.⁴³ Odkazuje na několik prací a jejich autory, kteří se českému venkovu a jeho mentalitě již věnovali – např. Antonín Matula a jeho *Osvěta venkova: příspěvek k psychologii a pedagogice selského lidu*.⁴⁴ Autoři výše zmíněné studie konstatují, že Matula vnímal osvětu: „v širším slova smyslu jako fenomén univerzální (lidovýchova), tj. osvětu kulturní, náboženskou a mimo jiné také odbornou zemědělskou“⁴⁵ a že mu hlavním nástrojem osvětě bylo školství i mimoškolní vzdělávání zajišťované knihovny a osvětovými domy.⁴⁶ Autorské duo Kubů-Šouša upozorňuje, že nejvýznamnější práce, která se k tomuto tématu váže je od Františka Loma *Vývoj vzdělání v zemědělství českých zemí*.⁴⁷ Ten v té době zaměřil na patrimonijní tiskoviny a osvětou činnost hospodářských společností.⁴⁸ Předkládané práce od Antonína Matuly

Dalším příspěvkem, který je možné zahrnout do této problematiky, je práce Františka Kutnara *Diskuse o zemědělském vzdělání rolnictva v desetiletí po zrušení poddanství*, která

⁴¹ PALECZEK, Raimund. Schwarzenberský knížecí rada Joseph Kutschera (1787-1868). *Obnovená tradice*. 2005, 16(31), 2-6.

⁴² KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Agrární osvěta, její pole, prostředky a cesty transferu. *Prameny a studie*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2019, (65), 11-34. ISSN 0862-8483.

⁴³ Tamtéž, s. 13.

⁴⁴ MATULA, Antonín. *Osvěta venkova: příspěvek k psychologii a pedagogice selského lidu*. 2. Praha: Ministerstvo zemědělství republiky Československé, 1926.

⁴⁵ KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Agrární osvěta, její pole, prostředky a cesty transferu. *Prameny a studie*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2019, (65), 11-34, s. 12. ISSN 0862-8483.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ LOM, František. *Vývoj vzdělání v zemědělství českých zemí*. Praha: Vysoká škola zemědělská, 1982.

⁴⁸ KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Agrární osvěta, její pole, prostředky a cesty transferu. *Prameny a studie*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2019, (65), 11-34, s. 13. ISSN 0862-8483.

vyšla v rámci Vědeckých prací Zemědělského muzea.⁴⁹ Kutnar si pokládá mj. otázku, jak se česká rolnická společnost zajímala o otázku svého hospodářského vzdělávání.

Metodologie, problémy a badatelské otázky

Prostřednictvím metody ideálního typu usiluje badatelka zkonstruovat modelového ředitele majetku schwarzenberské primogenitury v 19. století, kterého tvoří dvě části ideální a reálný typ. Následně tuto konstrukci modelového ředitele následně badatelka využije k poznání a zhodnocení reálného typu (tj. vybraných vrcholových úředníků). zejména s ohledem na jejich angažovanost při osvětě. Badatelku jednak tedy zajímá, jestli schwarzenberská primogenitura sama o sobě usilovala o to, aby ideální vrcholový úředník se v této činnosti realizoval. Pokud o takový ideál usilovala, badatelku zajímá, do jaké míry vybraní úředníci (tj. reálný typ) naplňují případnou jednu z charakteristik ideálního vrcholového schwarzenberského úředníka.

Ideální typ v práci představují hospodářské učebnice. Reálný typ, jak je patrné z předchozího odstavce, je dán specifikou, charakterem každého jednotlivce. Reálné typy badatelka přirovná k ideálnímu typu. S pojmem ideálního typu přišel německý sociolog Max Weber. Jedná se o účelovou fikci, subjektivní konstrukci, která neodpovídá historické skutečnosti. Weberovým cílem bylo „*dospět k myšlenkovému výtvoru, který se měl co nejvíce blížit faktickému průměrnému obsahu skutečností historických.*“⁵⁰ Za tímto účelem doporučil „*shromáždit z historicky dané reality nejvýraznější rysy, kombinovat je podle jejich sounáležitosti.*“⁵¹

Snahou badatelka je mj. porozumět vztahu vrcholových úředníků k problému osvěty rolnictva, a to ve 40.-70. letech 19. století. Zajímá se o to, do jaké míry byla jejich ústřední (hospodářská) činnost propojena s touto osvětovou činností. Klade si tedy otázku, zdali je péče o svět rolnictva součástí práce vrcholového úředníka velkostatku. Tuto otázku si pokládá proto, že do roku 1848 byla vrchnost na edukaci poddaných zainteresována ekonomicky a tato edukace se týkala všech obyvatel panství. Právě zde se v rámci této problematiky nachází podstata rozdílu mezi funkcemi vedoucího úředníka panství

⁴⁹ KUTNAR, František. Diskuse o zemědělském vzdělání rolnictva v desetiletí po zrušení poddanství. *Vědecké práce Zemědělského muzea*. 1983, **21**, 161-185.

⁵⁰ HROCH, Miroslav. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství (SPN - Státní pedagogické nakladatelství), 1983, s. 95.

⁵¹ Tamtéž.

a vedoucího velkostatku. Starší funkce (spadající před rok 1848) tohoto vrcholové úředníka byla komplexnější a péče o rolníka a jeho vzdělávání bylo integrální součástí jeho práce, protože na schopnosti poddaného racionálně hospodařit záležel důchod knížete. Osvěta rolníků tak před rokem 1848 souvisela s ekonomickým výkonem panství. Po roce 1848 měl velkostatkář na jejich osvětě zájem už jen druhotně. Badatelku tak zajímá, jestli, jak a proč se Jan Adolf II. Schwarzenberg se zajímal a angažoval při agrární osvětě rolníků i po roce 1848, resp. jestli na své úředníky tuto povinnost mohl principiálně a účelově klást nebo jestli se jednalo spíše o přirozenou, dobrovolnou iniciativu samotných úředníků. Pokládá si rovněž otázku, jestli a jak se problematika osvěty a péče o poddané panství odráží v hospodářských instrukcích, resp. učebnici, ve srovnání s konkrétní činností ředitelů po roce 1848?

Autorské duo Eduard Kubů a Jiří Šouša ve své studii *Agrární osvěta, její pole, prostředky, cesty transferu*⁵² představuje cestování do zahraničí jako jeden z mechanismů, kterým se šířily hospodářské poznatky mezi českými a německými zeměmi. Upozorňují, že toto téma nebylo zdaleka uspokojivě prozkoumáno. V tomto ohledu tak předkládaná práce na výše zmiňovanou studii navazuje. Rovněž badatelka vychází ze závěrů své bakalářské práce,⁵³ ve které se věnovala studijní cestě schwarzenberského úředníka Josefa Šusty. Jedním z jejích zjištění bylo, že zápisky ze zahraničních cest schwarzenberských úředníků nesloužily jen pro velkostatek, ale byly rovněž publikovány v dobových hospodářských časopisech, které se soustředily na hospodářské spolky. Tyto spolky měly agrární osvětu šířit dál mezi rolnictvo. V návaznosti na tato zjištění si autorka nyní klade za cíl analýzou vybraného hospodářského dobového tisku (Pokroku hospodářského) odpovědět na otázku, zdali schwarzenberští úředníci na spolkových valných hromadách využili poznatky ze svých studijních zahraničních cest pro osvětu rolníků.

Nejnovější studie, která se zabývá hospodářskými spolky je studie Petra Popelky: *Rolník nové doby. Hospodářské spolky a jejich role v hospodářské a společenské modernizaci moravského venkova ve druhé polovině 19. století*⁵⁴ z roku 2019. Cílem této studie bylo

⁵² KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Agrární osvěta, její pole, prostředky a cesty transferu. *Prameny a studie*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2019, (65), 11-34. ISSN 0862-8483.

⁵³ ŠEBKOVÁ, Johana. *Vědecko-poznávací cesta Josefa Šusty do Německa roku 1863*. Praha, 2021. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

⁵⁴ POPELKA, Petr. Rolník nové doby. Hospodářské spolky a jejich role v hospodářské a společenské modernizaci moravského venkova ve druhé polovině 19. století. *Rolník nové doby. Hospodářské spolky a jejich role v hospodářské a společenské modernizaci moravského venkova ve druhé polovině 19. století*. 2019, 27(2), 1-29. ISSN 1210-6860.

„naznačit mechanismy, jakými byly na venkově šířeny modernizační impulsy“ ve druhé polovině 19.století, a to zejména se zřetelem na hospodářské spolky a hospodářský tisk.

Na základě Popelkovy studie je zřejmé, že si autor byl vědom, že aktivity hospodářských spolků byly úzce propojeny s hospodářským tiskem. Reprezentanty hospodářských spolků vnímal jako skutečné nositele společenské i hospodářské modernizace. Zajímaly ho metody šíření hospodářské osvěty na venkově. Téma sledoval v širším kontextu vývoje moravských hospodářských spolků – zajímala ho jejich historie, vztah centrální a filiálních spolků, postoj rakouského státu k jejich zřízení, jejich členská základna. Věnoval se rovněž konkurenčnímu vztahu mezi velkostatkem a rolnickým hospodářstvím, dále roli úředníků (jak velkostatků, tak i statní správy) při iniciování vzniku spolků. Konstatoval, že velkostatek byl inkubátorem zemědělských inovací. Neopomněl ani na problematiku nacionální otázky pro fungování spolků.

Nicméně ve středu jeho zájmu se staly spolkové aktivity. Jádrem jejich aktivit spatřoval ve 3 okruzích 1) besedy, přednášky, výstavy, praktická prezentace, 2) vytváření speciálních knihoven, 3) podpora hospodářského školství, individuálního hospodaření i společného zemědělského a průmyslového podnikání. Vyjádřil se rovněž k tématice přednášek pořádaných ze strany těchto hospodářských spolků. Dle něj byly různorodé, nicméně výrazně dominovala problematika zemědělské půdy a jejího zlepšování. Pozastavil se též nad schůzemi hospodářských spolků, tzn. valnými hromadami. Ve stručnosti představil jejich průběh. Konstatoval, že pro venkov byla rozhodující názornost diskutovaných problémů. Spolkové schůze tak byly často organizovány „formou tzv. polních kázání, kdy se účastníci seznamovali s technikou a s novými postupy přímo v terénu.“⁵⁵

Tato Popelkova studie je stěžejním podkladem předkládanou práci. Přehledně naznačila modernizační kanály pro venkovské prostředí druhé poloviny 19.století. Nicméně jedná se o pouhé naznačení, které podněcuje k hlubšímu výzkumu. Přestože Petr Popelka neopomíjí zprávy z valných hromad zveřejněné v dobovém tisku, tak v kontextu celé studie se spíše jedná o okrajovou záležitost. Cestám do zahraničí jakožto jednomu z mechanismů šíření agrární osvěty se nevěnuje. Autorka předkládané diplomové práce tak chce na Popelkovu studii navázat. A to zaměřením se na jednu z aktivit hospodářských spolků – pořádání besed/přednášek.

⁵⁵ Tamtéž, s. 13.

Vedle Popelkovi studie je rovněž důležitá i nejnovější studie o významném schwarzenberském úředníkovi Františku Horském (1801-1877), který je dosud poklán mj. za vzor pro mj. pro další schwarzenberské úředníky při osvětě rolnictva. Autorské duo Kubů-Šouša se zaměřili postupně na charakteristiku Horského osobnosti, modernizačního potenciálu a jeho vlastního soukromého podnikání.⁵⁶

V polovině 80. let si František Kutnar v rámci zemědělského vzdělávání rolnictva po zrušení poddanství položil otázku, jak se rolnická společnost v českých zemích zajímala o otázku svého hospodářského vzdělávání. Za tím účelem analyzoval příspěvky rolnických dopisovatelů do Hospodářských novin, časopisu Vlasteneckohospodářské společnosti.⁵⁷ Zjistil, odkud mohlo pramenit jejich lepší pokrokové poznání a praxe. Analýza příspěvků ukázala, že „největší roli v prosazování novinek sehrál příklad velkostatku, na druhém místě četba odborné zemědělské literatury a teprve na posledním místě akce hospodářských spolků (odborná shromáždění, výstavy apod.).“⁵⁸

Pozornost badatelka věnuje analýze spisu Franze Kutschery *Über die Ziele eines Gutsherrn*. Tento spis napsal Kutschera na sklonku svého života. Obsahuje tak jeho životní zkušenost s řízením velkostatku. Badatelka se zajímá o to, jaké informace Kutschera zprostředkovává o cílech velkostatkáře a jakou roli v rámci správy mu přisuzoval. Celkově badatelku zajímá výpovědní hodnota tohoto pramene. Z dedikátu (tj. knížecí princ – vnuk knížete Jana Adolfa II. Schwarzenberga) je zřejmé, že se jednalo o významný dokument.

⁵⁶ KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Z vrchnostenského úředníka podnikatelem: agrární komplex Františka Horského - příklad rodinného podnikání šedesátých a sedmdesátých let 19. století. In: *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha: Historický ústav, 2018, s. 119-140. ISBN 978-80-7286-318-1.

⁵⁷ Zdroj

⁵⁸ HOJDA, Zdeněk. František Kutnar, Diskuse o zemědělském vzdělání rolnictva v desetiletí po zrušení poddanství. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. Praha: Univerzita Karlova, 1984, **24**(1), 82-83.

2. Revoluce 1848 a její důsledky

Následující kapitola se vzhledem k tématu předkládané práce věnuje důsledkům revoluce 1848 jednak pro Jana Adolfa, resp. jeho hospodářství, a jednak pro venkovské obyvatelstvo včetně jeho mentality. Vztah Jana Adolfa k revolučnímu dění již zpracoval Raimund Paleczek. Jeho zjištění byla v této práci již uvedena v kapitole *Literatura*. Následující odstavce připomenou jeho nejdůležitější poznatky a doplní je o stručné objasnění, oč v této revoluci šlo a jak je nejnovější historiografií interpretována.

Intepretace revoluce 1848

Nejnovějším interpretačním příspěvkem je kapitola z pera Jiřího Štaifa, která je součástí *Milníků moderních českých dějin*⁵⁹Štaif nezpochybňuje, že revoluce v řadě svých projevu dramaticky a intenzivně vyvíjela tlak na společenskou změnu. Za zavádějící, ale považuje otázku, „*zdali měla tato turbulentní doba před sebou nějaký „historický“ úkol, podle jehož naplňování ji máme posuzovat.*“⁶⁰ Domnívá se totiž, že hranice prostoru, ve kterém k revoluci došlo, se rozostřily. Přestože se tehdy hledala kvůli funkčnosti porevoluční společnosti rovnováha mezi různými společenskými zájmy, tuto snahu omezoval požadavek zúčastněných stran, aby z finální situace neprofitovaly stejnou měrou. Rozpor se rovněž objevil mezi ambicemi iniciátorů společenské změny (ať už v parlamentech, tak pouličních demonstracích či barikádách) vyřešit soudobé problémy, a faktem, že se během samotné revoluční doby vytvořil prostor pro nové konflikty. Tyto konflikty vítali kontrarevolucionáři, naopak stoupenci revoluce jimi byli zaskočeni.⁶¹

Podle Štaifa intepretaci této revoluce ztěžuje fakt, že během jejího trvání bylo složité dojít ke konsenzu toho, jaký program by fakticky umožnil dosáhnout perspektivní společenské změny. Je rovněž toho názoru, že mezi stoupenci revoluce a kontrarevoluce probíhala hra o čas. Nicméně ani jedna ze stran nevěděla kolik času má, aby prosadila za směrodatnou vlastní politickou vůli. Štaif konstatuje, že z vlastních chyb se rychleji byli schopní poučit kontrarevolucionáři a že vítězné kontrarevoluční režimy využily ke svému

⁵⁹ ŠTAIF, Jiří. Revoluce 1848 jako dramatický tlak. In: *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848-1989*. Praha: Argo, 2018, s. 21-65. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-2518-4.

⁶⁰ Tamtéž, s. 65.

⁶¹ Tamtéž, s. 65-66.

etablování a vyrovnání se s tlaky na revoluční změny formou svého modernizování se. Revoluce podle něj ukázala, že si sice české národní hnutí vytyčilo ambiciózní cíle, ale nebylo schopné pro ně najít vlivné spojence.⁶²

Protože je Štaif přesvědčen, že by celkové závěry vyplývající z revoluce působily nevýrazným dojmem, tak upouštění od jejich vyvozování.⁶³ Nicméně podle něj lze revoluci vnímat jako (vysoce) konfliktní vyjednávání o tom, jaká změna má nastat.⁶⁴ Je toho názoru, že se jednalo o čas dramatických peripetií, ve kterých šlo o podobu budoucnosti.⁶⁵ Přičemž se ve Štaifových očích nejednalo pouze o mocenskou hru. Následujícímu historickému vývoji poskytla svým společenským vlivem dlouhodobější impulsy⁶⁶ (emancipační, ideologické, aj.).

Velké pozornosti nabyla revoluce v zápolení o reálnou a symbolickou moc. Domnívá se, že historičtí aktéři do revoluce vstupovali ve chvíli, kdy ji začali vnímat jako krizovou a chtěli se stát směřodatnými, přičemž využívali takové strategie, kterými vysvětlovali jednoznačnými významovými kódy víceznačnost dramatického společenského dění.⁶⁷ Poté, co sehnali stoupence, svých cílů chtěly dosáhnout skrze kolektivní akce. Právě tyto akce měly podle Štaifa vliv na to, který „z kódů mocenských ambic usilujících o směřodatnost bude schopen se lépe prosadit.“⁶⁸ Boj mezi kódy trval tak dlouho, než se prosadila nová společenská rovnováha. Pro takto prosazenou společenskou rovnováhu je často typické, že musí čelit destabilizujícím výzvám. V tomto smyslu pro Štaifa skončila revoluce v českých zemích co do svých bezprostředních důsledků dvakrát. Poprvé vydáním tzv. silvestrovských patentů (1851) a podruhé roku 1860 vydáním říjnového diplomu.⁶⁹

Zároveň ve svém výkladu Štaif upozorňuje na skutečnost, že v 60. a 70. letech 19. století se snažili historičtí aktéři na dílčí cíle této revoluce navázat – dokladem toho jsou reformy tehdy panujícího liberalismu. Jimi byl vytvořen výchozí rámec pro společenský vývoj až do roku 1914 – a to zejména v ústavní oblasti, sféře občanských práv, resp. právního státu a základního školství.⁷⁰

⁶² Tamtéž, s. 66.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Tamtéž, s. 67.

⁶⁵ Tamtéž, s. 68.

⁶⁶ Tamtéž, 68.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Tamtéž, s. 68-69.

Nový porevoluční státní absolutismus dokázal ze hry o společenský vliv vyřadit mocensky konfliktnost a víceznačnost společenského dění, typickou pro revoluční éru, jen na dobu deseti let.⁷¹ Pro dlouhodobější legitimitu mu chyběla společenská podpora. A to navzdory, že svými reformami poskytl prostor pro modernizaci v řadě dílčích sfér společenského života. Štaif nicméně upozorňuje, že řadu modernizačních impulzů vzniklých za revoluce státní absolutismus zablokoval.⁷²

Do popředí veřejného dění se dostávaly střední vrstvy, a to v roli reprezentantů občanských a národních zájmů. Nositeli myšlenky občanské společnosti a požadavků této revoluce se stalo měšťanské obyvatelstvo a inteligence.⁷³ (Nové) střední vrstvy měly zájem na institucionalizaci a stabilizaci revoluce (a to prostřednictvím občanského zastupitelského systému). Ten měl dojít ke konsensu ohledně podoby moderní občanské ústavy, která by byla ústředním regulativem společenských vztahů.⁷⁴ Otevřel se výraznější prostor pro různé iniciativy usilující o změny ve společnosti. A to z toho důvodu, že stávající mocenský establishment se zřejmě obával podobného scénáře, ke kterému došlo ve Francii pod vlivem velké francouzské revoluce, a tak se na oko stáhl.⁷⁵ Štaif rovněž upozorňuje, že tehdejší mocenské status quo dále delegitimizoval fakt, že občanští aktéři, kteří usilovali o změny, byli již (oproti revolučním letům 1830-31) připraveni se angažovat veřejně, agitovat za svůj program a získávat tak své stoupence, a nést riziko za případný neúspěch.⁷⁶ Revoluce otevřela konfliktní pole – zejména v podobě národní a poddanské otázky, a rovněž konflikty, které souvisely s těžkým sociálním postavením dělnictva a cechovních či domácích textilních výrobců.⁷⁷ Pro předkládanou práci je zejména důležitá poddanská otázka, které je věnována následující kapitola.

Štaif konstatuje, že sociální a kulturní fenomén národní identity více než venkovské obyvatelstvo ovlivnil nové střední vrstvy, řemeslníky a živnostníky ve větších městech. Pro venkovany byly v první řadě důležité jejich vlastní materiální zájmy. Za tím účelem venkovské obyvatelstvo vystupovalo jako opozice vůči stávajícímu vrchnostenskému systému. Nicméně Jiří Štaif podotýká, že i o ono nebylo vůči české národní agitaci zcela lhostejné. Národní identita se stávala emancipačním tématem právě díky této agitaci. Díky

⁷¹ Tamtéž, s. 65.

⁷² Tamtéž.

⁷³ KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Barbora ŠTOLLEOVÁ. *Za německou hroudu a zrno*. Vydání první. Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2023, s. 65. ISBN 978-80-7415-255-9.

⁷⁴ Tamtéž, s. 21.

⁷⁵ Tamtéž, s. 25-26.

⁷⁶ Tamtéž, s. 26.

⁷⁷ Tamtéž, s. 26-27.

jejímu vlivu se národní identita posouvala na úroveň národního hnutí, jehož představitelé již byli schopni formulovat své programové cíle, se kterými se snažili uspět u širší veřejnosti.⁷⁸ Štaif rovněž konstatuje, že v revoluci mezi lety 1848-49 šlo rovněž o to, zda chce české a německé obyvatelstvo společně žít v jednom ústavní státě. Debatu v tomto ohledu nicméně komplikovaly navrhované vzájemně neslučitelné velkoněmecké a austroslavistické politické strategie.⁷⁹

Obecně revoluce vyvolala tlak na dosavadní způsob myšlení a jednání českého a německého obyvatelstva. Pod jejím vlivem se před ním otevřely nové perspektivy týkající se národního uvědomění, politické i sociální imaginace a emancipace, hospodářské orientace a státní příslušnosti. Proměny se týkaly i průběhu modernizace na dalších úrovních společenských vztahů.⁸⁰

Během revoluce se připravovala říšská ústava. Finální a převažující vliv v ústavním výboru rakouského ústavověrného parlamentu získalo kompromisní centristické parlamentní uskupení. K plenárnímu projednání textu ústavy však nedošlo, protože byl parlament rozpuštěn a byla vyhlášena oktrojovaná ústava a císařův patent o zásadách výkupu z poddanství.⁸¹ Silvestrovskými patenty byl roku 1851 ustanoven nový státní absolutismus.⁸² Jak již bylo konstatováno výše, revoluce s sebou ale přinesla naléhavou výzvu ke společenským změnám. Politické síly, které se po její porážce dostaly k moci musely tuto skutečnost vzít na vědomí. Míra, kterou by vyšly vstříc společenské modernizaci, byla podmíněna tím, zda by byla slučitelná s mocenskými zájmy rakouské neoabsolutistické státní politiky.⁸³

Bachův absolutismus, jak se říkalo novému státnímu absolutismu, omezil veřejný prostor jakožto hlavní místo pro prosazování nejrůznějších občanských zájmů.⁸⁴ Štaif konstatuje, že tato omezení, či přímé represe vnímali představitelé tohoto režimu za nezbytný předpoklad společenských reforem (prováděných shora) vynucených předchozí revolucí. Cílem těchto reforem byla hospodářská prosperita státu založená na liberálním kapitalismu. V očích představitelů režimu byla tato prosperita byla pokládána za nezbytnou pro obnovení mezinárodní prestiže habsburské monarchie, samotné porevoluční stability společnosti

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Tamtéž, s. 27.

⁸⁰ Tamtéž, s. 121.

⁸¹ Tamtéž, s. 54.

⁸² Tamtéž, s. 17.

⁸³ Tamtéž, s. 55-56.

⁸⁴ Tamtéž, s. 56.

a v neposlední řadě pro přispění ke zvýšení daňové výkonnosti obyvatelstva.⁸⁵ Snahou režimu bylo odpolitizovat společnost a stabilizovat ji. Z toho důvodu považoval stát pro vnitřní integritu za nebezpečný moderní nacionalismus i moderní konstitucionalismus. Režimu se podařilo porevoluční společnost stabilizovat zejména výkupem z poddanství, a to tak, že bývalí poddaní nebyli zatíženi vysokými finančními nároky. Jednalo se ve výsledku o hypoteční dluh, které museli (především) sedláci splácet v podobě daní odváděných státu. Z vyvazovacích fondů byly vypláceny nároky vůči bývalým vrchnostem. Protože dluhy a pohledávky vůči oprávněným osobám (tj. vrchnostem) byly administrativně odděleny, nedocházelo k závažnějším společenským konfliktům.⁸⁶

Od roku 1848 zavedená samospráva v městských i venkovských obcích Čech a Moravy v době Bachova absolutismu podléhala nově přísnému státnímu dozoru. Rovněž byla zrušena patrimoniální správa. Nově byly zřízeny politické okresy, které se dělily na soudní okresy. Volební právo do obcí bylo založeno na volebních třídách, což ve výsledku zvýhodňovalo majetnější voliče. Novému systému státní správy se musely přizpůsobit bývalé patrimoniální vrchnosti. Ty byly toho názoru, že ačkoliv byly v obcích největšími pozemkovými vlastníky, tak disponovaly v obcích jen jedním volebním hlasem.⁸⁷ Liberální doktrína, kterou se neoabsolutistická hospodářská politika řídila, umožnila vznik tzv. velkého kapitalismu. Ten se opíral o finančně silné obchodní banky, železniční, železářské a důlní společnosti. Jejich akcionáři byli velkoobchodníci, velkopodnikatelé a příslušníci aristokracie, kteří získali velké finanční prostředky výkupem z poddanství. Stát se snažil vyvíjet tlak na rozvoj obchodu rovněž odstraněním celních bariér mezi uherskou a neuherskou částí monarchie a pro zahraniční obchod rovněž i liberálnějšími celními tarify.⁸⁸

Poddanská otázka a revoluční rok 1848

Do druhé poloviny 19. století byly zdrojem hlavního napětí mezi vrchností a poddanými robotní povinnosti. Ty měly podíl na snižování produktivity selských a chalupnických hospodářství. Rakouský stát se dlouhou dobu nechtěl do těchto sporů

⁸⁵ Tamtéž, s. 57.

⁸⁶ Tamtéž, s. 57-58.

⁸⁷ Tamtéž, s. 58.

⁸⁸ Tamtéž, s. 59.

zapojovat.⁸⁹ Změna nastala vydáním dekretu roku 1846 umožňujícího dobrovolné úmluvy o výkupu z roboty. Nicméně záviselo na vrchnosti – na jejich ekonomických zájmech a vůli na dohodu přistoupit. Někteří aristokraté se zrušení feudálních závazků nebránili. Uvědomovali si, že feudální systém je neudržitelný a že finance získané výkupem z poddanství by mohli (na základě moderních forem kapitalistického hospodaření) zhodnotit.⁹⁰ Právě v roce 1848 se stala revoluční otázka velmi aktuální. Třetí stav (městský střední stav) v této době zformuloval své požadavky stavějící na idejích občanské společnosti. Tento jejich program obsahoval i požadavky dalších skupin obyvatelstva. Třetí stav tak dokázal zastavit radikalismus nižších vrstev. Včleněním požadavků jiných skupin obyvatelstva získávala oporu legitimita případných na idejích občanské společnosti založených celospolečenských změn. Třetí stav našel hodnotného spojence zejména v rolnictvu. Pro obě tyto společenské skupiny se stal nežádoucí stávající patrimoniální systém, který se (oproti idejím občanské společnosti) neopíral o rovnost před zákonem.⁹¹ Dokladem jejich spolupráce bylo vznesení požadavků selských a rolnických vrstev na schůzi měšťanů ve Svatováclavských lázních v březnu 1848. Někteří šlechtici, kteří se snažili zamezit případnému zrušení roboty bez náhrady, podaly vlastní petici.⁹² Kabinetní list z 23. 3. přislíboval zrušení roboty ke konci roku 1849. Zrušení roboty v očích představitelů státu slibovalo utlumení revoluční nálady.⁹³ Říšský sněm, zasedající v červenci 1848 s úkolem vypracovat ústavu, se návrhem poslance Hanse Kudlicha začal rovněž zabývat otázkou zrušení poddanství.⁹⁴ Nakonec se Říšský sněm usnesl na zrušení poddanských závazků za náhradu.⁹⁵ Šlechta díky takto získaným financím mohla zmodernizovat svoje podnikání na kapitalistickém základě.⁹⁶

⁸⁹ Spolky: tkanivo koncentrujícího se agrárního zájmu. In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Barbora ŠTOLLEOVÁ. *Za německou hroudu a zrna*. Nová tiskárna Pelhřimov, 2023, s. 93-180, s. 65. ISBN 978-80-7415-255-9.

⁹⁰ Tamtéž, s. 66.

⁹¹ Tamtéž, s. 67.

⁹² Tamtéž, s. 68.

⁹³ Tamtéž, s. 69.

⁹⁴ Tamtéž, s. 70.

⁹⁵ Tamtéž, s. 74.

⁹⁶ Tamtéž, s. 75.

Důsledky revoluce 1848 pro Jana Adolfa, resp. pro jeho hospodářství

Jan Adolf se zpočátku změn roku 1848 obával, ale vzápětí se je rozhodl využít pro strukturální modernizaci svého majetku. Patent rušící poddanství uvítal, ale obával se o osud svých „bývalých poddaných“.⁹⁷ V kontextu tehdy měnících se podmínek si položil otázku, jak si udržet na stávající úrovni čistý příjem. Zajímal se o to, zda je pro jeho statky rentabilnější vlastní hospodaření anebo pronájem.⁹⁸ Již před rokem 1848 se Jana Adolfovi (v souvislosti s patentem z prosince 1846 umožňují rolníkům se vykoupit dobrovolnou dohodou) naskytla možnost zbavit se neproduktivní nucené práce a scelit tak pozemky.⁹⁹ Zájem Jana Adolfa byl ekonomický (ve prospěch rentovního hospodářství), nikoliv primárně sociálně motivovaný.¹⁰⁰

Vliv revoluce 1848 na mentalitu venkovského obyvatelstva

Pro předkládanou práci je v kontextu důsledků revoluce 1848 důležitý případný vliv zrušení vrchnostensko-poddanského vztahu na mentalitu venkovského obyvatelstva. V celkovém hodnocení se jednalo o ambivalentní vliv.¹⁰¹ Z poddaného se stal na jednu stranu občan¹⁰², který nově získal občanská práva,¹⁰³ ale po roce 1848 zůstal s již zrušeným poddanským systémem svým způsobem ve spojení – a to prostřednictvím tradic, zvyků i (do té doby jasně) definovanými společenskými rolemi. Myšlenky a ideje občanské společnosti si venkované si osvojovali a přijímali za své poměrně pomalu. Vzdělání vnímali (ještě v polovině 19. století) jako něco nadbytečného, co navíc omezovalo kapacitu pracovní síly.¹⁰⁴ Pro selskou/rolnickou mentalitu bylo ještě ve druhé polovině 19. století charakteristické, že byla spjata s pracovním cyklem zemědělského roku. Svět chápali a rozuměli mu jen do hranic svých usedlostí. V době revolučních let venkovské intelektuální elity (duchovní, vrchnostenští úředníci, učitelé) měli tendenci setrvávat u podpory starých

⁹⁷ PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg*. 1. München: N.G. Elwert, 2009, s. 64-65. ISBN 978-3-7708-1326-1.

⁹⁸ Tamtéž, s. 62.

⁹⁹ Tamtéž, s. 172-173.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 177.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 76.

¹⁰² Tamtéž, s. 65.

¹⁰³ Tamtéž, s. 76.

¹⁰⁴ Tamtéž.

elit a celkově stávajícího řádu.¹⁰⁵ V důsledku nízkého stavovského sebevědomí rolnické vrstvy během revolučních let (po vzoru měšťanů) nežádali být zastoupeni v zákonodárných orgánech.¹⁰⁶ Jejich nízké sebevědomí bylo způsobeno jejich reakcí (v podobě pasivního smíření) na podřízený vztah vůči vrchnosti, který omezoval jejich práva.¹⁰⁷ Na druhou stranu i po událostech roku 1848 některé selské vrstvy šlechtu nadále respektovaly, přestože o svoji autoritu legislativně přišla.¹⁰⁸ Žádost, kterou selské a rolnické vrstvy během revoluce vyslovily – vyvázání z robot a zrušení poddanství – nakonec byla realizována.¹⁰⁹ Nicméně na případnou samotnou angažovanost v politice obecně nebyli dostatečně připraveni. Odlišně na tom byla městská střední třída. Ta „*svými jasně určenými cíli, hospodářskými zájmy, tak i způsobem, jak jich za pomoci politického vlivu dosáhnout*“¹¹⁰ byla na vysokou politiku lépe připravena. Ve středu pozornosti vesnického obyvatelstva byla v té době zejména problematika zrušení roboty.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 77.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 77-78.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 78.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 79.

¹¹⁰ Tamtéž.

3. Osobnost Jana Adolfa II. Schwarzenberga

Nejaktuálnější interpretace a zhodnocení osobnosti

Jana Adolfa II.

Historikem, jehož interpretace osobnosti Jana Adolfa II. se dá považovat za nejaktuálnější v rámci historiografie, je nepochybně Raimund Paleczek. Předkládá kapitola si klade za cíl pouze tuto jeho interpretaci představit. Případná polemika ohledně jeho interpretace zazní v závěru předkládané práce. Paleczek tomuto Schwarzenbergovi věnoval vlastní kapitolu (*Grundherr und Fachmann: Fürst Johann Adolph zu Schwarzenberg*) v rámci své monografie *Die Modernisierung*¹¹¹, neboť Jana Adolfa pokládal za hybnou sílu všech modernizačních opatření, ke kterým došlo na jeho majetku.

V rámci této kapitoly Paleczek o Janu Adolfovi hovoří jako o: „[...] vynikajícím velkostatkáři, který své šlechtictví chápal jako povinnost sloužit obecnému dobru v co nejlepší podobě. Tuto podobu viděl v soudržnosti Čech jako součásti rakouské monarchie, a za druhé ve zvýšení hospodářské prosperity založené na progresivním zemědělství a lesnictví.“¹¹² Není možné o něm říci, že by byl zastáncem demokratický ani liberálních myšlenek. Rovněž ho není možné označit za ekonomického liberála: „který by své feudální statky přeměnil na centra svobodného obchodu s rozsáhlou sítí prodejních trhů.“¹¹³ [...]. O Janu Adolfovi říká. „že byl zastáncem „starého řádu“, který přisuzoval vedoucí úlohu ve společnosti příslušníkům své třídy. To mu však nijak nebránilo v tom, aby na svých statcích využíval a uplatňoval technický pokrok ve prospěch nejen svých podniků, ale i všeobecné společenské prosperity.“¹¹⁴ Paleczek konstatuje, že uměl spojit nové se starým. Rovněž o Janu Adolfovi říká, že neuznával neoabsolutismus, protože podle něj ohrožoval společenský řád stejně jako liberalismus.¹¹⁵

Schwarzenbergovo působení v Říšské radě zhodnotil následovně: „[...] Johann Adolf se v Říšské radě projevil jako konzervativní představitel šlechty, pro kterou byla kladná bilance důležitější než soudobý rozvoj občanské společnosti. V důsledku toho prosazoval

¹¹¹ PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg*. 1. München: N.G. Elwert, 2009, s. 105-136. ISBN 978-3-7708-1326-1.

¹¹² Tamtéž, s. 134.

¹¹³ Tamtéž, s. 134.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 135.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 135.

*federativní postavení korunních zemí, pokud jde o jejich politické pravomoci, a stavěl se tak proti vídeňskému centralismu úřadů.*¹¹⁶ Jan Adolf názor, že by český národ byl utlačován, odmítal. Argumentoval tím, že Češi měli jednak své školy, kde se vyučovalo jejich národním jazyku, a že dále měli své duchovenstvo a vzdělávací instituce v národním jazyce.¹¹⁷ Tyto své názory prezentoval Jan Adolf na plenárním zasedání Říšské rady 24. a 25. září 1860, kde se debatovalo o vnitropolitické organizační budoucnosti monarchie – ústavním postavení korunních zemí. Paleczek upozorňuje, že problematiku českého národa v rámci tohoto projevu nerozšířil Jan Adolf ani o ekonomické ani historicko-politické motivy. Celkově Paleczek zkonstatoval, že: „*přestože měl kníže Schwarzenberg hluboce vlastenecký vztah k zemi, postavil se rozhodně proti narůstání napětí, které z jeho velkorakouského pohledu ohrožovalo soudržnost státu*“¹¹⁸ a že mu nepochybně byl sympatický staročeský tábor. Vždy se zasazoval o zachování českého pojetí ústavního práva.¹¹⁹

Vlastní podnikatelský zájem Jana Adolfa a společenská odpovědnost, se na základě jeho výzkumu, nevyklučovaly, nýbrž šly v ruku v ruce.¹²⁰ Výdaje ve prospěch veřejnosti byly z jeho strany velmi velkorysé. Na konkrétním příkladu pak Paleczek ukazuje, že i samotné (nové) státní orgány se obracely na Jana Adolfa, aby se finančně podílel na státních záležitostech (př. se vztahoval k výstavbě silnic). Jan Adolf se nicméně ohradil s tím, že je připraven poskytnout podporu, až ve chvíli, kdy se všichni účastníci zapojí (v tomto případě se jednalo obce).¹²¹

Tento historik v otázce zhodnocení Schwarzenbergovy role/angažovanosti při správě rodového majetku dochází k závěru, že se při ní zejména projevil jeho zvláštní schopnosti, obecně jeho připravenost pro budoucí úkoly (v podobě adekvátního vzdělání, absolvování cest do ciziny na zkušenou (Anglie) i po otcových panstvích a osvojená praktická zkušenost s vedením panství ještě před nástupem k moci). Rovněž se domnívá, že jeho zaměstnanci k němu chovali úctu.¹²²

¹¹⁶ Tamtéž, s. 128.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 128.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 129.

¹²⁰ Haushaltspolitik und Handel. In: PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*. 1. München: N.G. Elwert, 2009, s. 247-273, s. 247. ISBN 978-3-7708-1326-1.

¹²¹ Tamtéž, s. 260-261.

¹²² Grundherr und Fachmann: Fürst Johann Adolph zu Schwarzenberg. In: PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel*

Dále konstatuje, že v počátečních letech své vlády v rámci zemědělských reforem usiloval o přechod ke střídavému hospodářství a k podpoře chovu hospodářských zvířat prostřednictvím navýšení produkce hnojiv. Jelikož pokládal výrobu potravin za ekonomické vodítko, zařazuje jej Paleczek k fyziokratům.¹²³ Jan Adolf si podle Paleczka uvědomoval, že osud jeho reforem a blahobyt panství, resp. hospodářský pokrok jako takový, je závislý na jeho sociální odpovědnosti vůči poddaným. Z toho důvodu pokládal za důležité vzdělávání svých hospodářských úředníků.¹²⁴ Sociálně podporoval Jan Adolf obyvatele na svých panství (resp. velkostatků), a to i po roce 1848. Podmínkou bylo, že se ve stavu nouze ocitli bez vlastního přičinění.¹²⁵

Velkou pozornost věnoval Jan Adolf zemědělství.¹²⁶ Nicméně se Jan Adolf snažil optimalizovat výrobní a odbytové podmínky hospodářství jako celku.¹²⁷ V reakci na důsledky spojené s lety neúrody (1845-47) a dražší námezdní prací po zrušení roboty se osobně zapojil do snah o modernizaci zemědělské výroby na svých velkostatkách. V tu dobu jako hospodář jednal podle zásady využít co nejmenšího počtu pracovníků (ale kvalifikovaných) ve spojení s použitím nových, efektivnějších zemědělských metod, aby se snížily výrobní náklady a dosáhla se maximální produkce.¹²⁸ Paleczek zkonstatoval, že obecně přikládal Jan Adolf velký význam udržitelnému obhospodařování. Vycházel nejen z vlastních hospodářských zkušeností, ale svá doporučení uváděl do souladu se stavem vědeckého výzkumu.¹²⁹ Rovněž dospěl k závěru, že ačkoli se „*schwarzenberské příjmové hospodářství soustředilo převážně na klasické výrobní obory lesnictví a zemědělství, kníže Jan Adolf se nevyhýbal ani podnikům v průmyslovém sektoru. Pro angažmá v tomto oboru však bylo nutné získat kapitál, což zčásti přesahovalo možnosti i schwarzenberského vlastního podniku.*“¹³⁰

einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860. 1. München: N.G. Elwert, 2009, s. 105-136, s. 105-108. ISBN 978-3-7708-1326-1.

¹²³ Tamtéž, s. 109-110.

¹²⁴ Tamtéž, s. 111-112.

¹²⁵ Tamtéž, s. 121.

¹²⁶ Die Landwirtschaft. In: PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860.* 1. München: N.G. Elwert, 2009, s. 233-247. ISBN 978-3-7708-1326-1.

¹²⁷ Tamtéž, s. 234.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Tamtéž, s. 240.

¹³⁰ Tamtéž.

Jan Adolf II. Schwarzenberg a politika

Historik Raimund Paleczek v rámci svého výzkumu se neopomněl do určité míry věnovat i politickým aktivitám Jana Adolfa II.¹³¹ Zejména nabízí vhled do Adolfovy zaangažovanosti v komunální politice. V té byl Jan Adolf II. podle Paleczka aktivní zejména v šedesátých letech 19. století. Regionální politiku ovlivňoval zejména prostřednictvím kandidatur do okresních zastupitelstev. Roku 1860 byl Jan Adolf jmenován doživotním členem rozšířené Říšské rady. Obnovil tak svoji aktivní politickou činnost (přerušenu po neúspěšných volbách v roce 1848). Podle Paleczka v ní viděl: „novou příležitost, jak prosadit svůj zájem o zlepšení výrobních podmínek ve prospěch společnosti mimo systém spolků.“¹³² Spolková činnost Jana Adolfa je rozebrána v kapitole *Jan Adolf II. a spolková činnost*.

Jana Adolfa II. přiřadil ke konzervativnímu velkostatku jako stoupence zemské šlechty. Za tím účelem analyzoval stenografické protokoly ze zasedání Říšské rady. Jeho argument dokládá následující citace, která již zazněla v předcházející podkapitole: „[...] *Johann Adolf se v Říšské radě projevil jako konzervativní představitel šlechty, pro kterou byla kladná bilance důležitější než soudobý rozvoj občanské společnosti. V důsledku toho prosazoval federativní postavení korunních zemí, pokud jde o jejich politické pravomoci, a stavěl se tak proti vídeňskému centralismu úřadů.*“¹³³

Smyslem následujících odstavců je výše nastíněnou problematiku doplnit o obecný kontext fungování velkostatkářských stran v 19. století. Následně se pak badatelka zaměří na příkladu několika Schwarzenbergových komentářů k zákonům v Říšské radě na to, jak tam vystupoval a o co usiloval. Angažovanost Jana Adolfa v zákonodárných orgánech obráží nejen jeho osobnost, politickou angažovanost, ale rovněž do jaké míry byl tímto způsobem zainteresován na řešení hospodářských problémů země.

¹³¹ Ausbau und Zentralisierung der stattlichen Verwaltung. In: PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*. 1. München: N.G. Elwert, 2009, s. 24-51. ISBN 978-3-7708-1326-1.

¹³² Grundherr und Fachmann: Fürst Johann Adolph zu Schwarzenberg. In: PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*. 1. München: N.G. Elwert, 2009, s. 105-136, s. 126. ISBN 978-3-7708-1326-1.

¹³³ Tamtéž, s. 128.

Velkostatkářské strany 19. století a jejich programy

Velkostatkářské strany ve druhé polovině 19. století v rámci rakouské monarchie nebyly ryze šlechtickými politickými stranami. Příslušnost k „velkostatku“ byla dána vlastnictvím velkých statků zapsaných v tzv. zemských deskách a odvádějících určitou výši přímé roční daně. Vlastníky takových statků mohli být nejen šlechtici, ale rovněž tzv. občanští velkostatkáři (často původně podnikatelé), kteří disponovali aktivním i pasivním volebním právem ve volebních kuriích velkostatku do jednotlivých zákonodárných sborů.¹³⁴ Volební kurie velkostatku vznikly na počátku 60. let 19. století jako prostředek smíření starých a nových elit. Zajišťovaly starým elitám (šlechtě a církvi) účast na politické moci.¹³⁵

Jednou z velkostatkářských stran byla *Strana konzervativního velkostatku*, která nesouhlasila se zavedením konstitucionalismu a centralistické správy v Rakousku. Naopak usilovala o federalizaci státu a respektování stavovských zemských práv. Ústava v pravém slova smyslu měla být založena na konsenzu panovníka a stavů (byla tedy pro omezení moci a autority panovníka), přičemž „výkon zákonodárné moci si nelze představit bez působnosti zemských sněmů, na nichž mají být zastoupeny stavy duchovních, zemskodeskových velkostatkářů, měšťanstva a průmyslu a konečně také stav selský. [...]“¹³⁶ Ve výsledku se jednalo o obhájce státního práva Království českého. Vedle konzervativní šlechty koexistovala tzv. ústavověrná šlechta, která byla loajální k Vídni a liberálnímu systému, ignorujícímu historická práva korunních zemí.¹³⁷

Další velkostatkářskou stranou tedy byla tzv. *Strana ústavověrného velkostatku*, která podporovala liberálně-centralistické ústavy z roku 1861 (Schmerlingova únorová ústava), resp. z roku 1867 (tzv. prosincová).¹³⁸ Programovým cílem ústavověrného velkostatku bylo udržení silné a jednotné habsburské říše v její neztenčené podobě. Jedině tak si mohla habsburská monarchie udržet velmocenské postavení. Říše mohla zůstat jednotnou a silnou pouze prostřednictvím centralizování moci, která by se opírala o jazykově a kulturně německý charakter státu. Velek tak konstatuje, že „přihlášení se k tomuto německému

¹³⁴ VELEK, Luboš. Strana ústavověrného velkostatku. In: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. Brno: Doplněk, 2005, s. 87-108, s. 89. ISBN 80-7239-178-x.

¹³⁵ Tamtéž, s. 98.

¹³⁶ GEORGIEV, Jiří. Strana konzervativního velkostatku. In: *Politické strany*. Brno: Doplněk, 2005, s. 59-86, s. 64. ISBN 80-7239-178-x.

¹³⁷ Tamtéž, s. 72.

¹³⁸ VELEK, Luboš. Strana ústavověrného velkostatku. In: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. Brno: Doplněk, 2005, s. 87-108, s. 87. ISBN 80-7239-178-x.

charakteru nebylo výrazem nacionálního smýšlení, nýbrž projevem tradicionalistického a technokratického pohledu na rakouský stát. Kulturně, politicky a hospodářsky nejvyspělejší německé etnikum bylo ze setrvačnosti vnímáno jako přirozený pilíř jednotného státu. (...).¹³⁹ Jako oslabování jednoty, síly a prestiže státu bylo naopak posilování autonomie a národnostních pozic neněmeckých národů. Ústavověrný velkostatek si uvědomoval, že je potřeba stabilizovat národnostní poměry uvnitř říše, a to na základě oboustranně přijatelných kompromisů mezi rakouskými Němci a neněmeckými národy. Velek k tomu dodává, že: „zajištění odpovídajícího kulturního rozvoje neněmeckých etnik však mělo být vyváжено respektováním německého charakteru rakouského státu z jejich strany.“¹⁴⁰ Tento postoj, který zastával ústavověrný velkostatek vyhodnocuje Velek jako smířlivý a tolerantní. Ústavověrní velkostatkáři sehrávali významnou roli v rámci pokusů o česko-německé vyrovnání v Čechách a na Moravě. Ve spojení s ostatními německými svobodomyšlnými usiloval ústavověrný velkostatek o posílení liberalizace, konstitucionalizaci a parlamentarizaci.¹⁴¹

Mezi *Stranou konzervativního velkostatku* a *Stranou ústavověrného velkostatku* se pohybovala tzv. Strana středu, kde se vyskytovali méně politicky profilovaní. Mezi stranou konzervativního velkostatku a ústavověrnou šlechtou se nacházeli i aristokraté politicky méně profilovaní. Takoví aristokraté jsou spojováni s tzv. *Stranou středu*. V Čechách se tato strana spíše ztotožňovala s názory státoprávní šlechty, na Moravě naopak inklinovala ke kompromisům s liberály.¹⁴²

Zákonodárná aktivita Jana Adolfa II. (na příkladu Janem Adolfem okomentovaných zákonů v Říšské radě)

Cílem následující kapitoly je, na příkladu Říšské rady, získat určitou představu, o co Jan Adolf v tomto zákonodárném orgánu usiloval. Badatelka se soustředí na takové zákony, ke kterým se Jan Adolf, na základě rejstříků k stenografickým protokolům, vyjádřil. Usiluje o porozumění jeho osobnosti a postojům. Celkově se badatelka snaží porozumět, zdali Schwarzenberg usiloval o legislativní ošetření a zlepšení a) fungování svého majetku, b)

¹³⁹ Tamtéž, s. 91.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 91.

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² GEORGIEV, Jiří. Strana konzervativního velkostatku. In: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. Brno: Doplněk, 2005, s. 59-86, s. 72. ISBN 80-7239-178-x.

životní podmínky svých bývalých poddaných. Badatelku rovněž zajímá, do jaké míry byl zainteresován na řešení hospodářských problémů země a její modernizace.

V rámci svého působení v Říšské radě Jan Adolf se vyjadřoval a navrhoval zákony velmi poskrovnu. Prostudováním několika zákonů badatelka došla k závěru, že se v Říšské radě Jan Adolf zejména zajímal o otázku národního hospodářství (jeho zefektivnění, řešení hospodářských, sociálních (a morálních) problémů uvnitř habsburské monarchie, resp. českých zemí. Usiloval o podpoření ekonomického rozvoje země, morálních hodnot a sociální a ekonomické stability ve společnosti. V Říšské radě se snažil primárně legislativně ošetřit a zlepšit fungování národního hospodářství. Nešlo mu pouze o prosperitu jeho osobního majetku. Kladl důraz jak na veřejný zájem a potřeby společnosti, tak i na podporu a ochranu individuálních práv a soukromého podnikání. Veřejný zájem byl pro Jana Adolfa nezbytný, ale musel být právně jasně a vhodně definován, aby nebyla nepřiměřeně zkrácena práva soukromých osob.

Jedním z klíčových nástrojů pro Jana Adolfa II. Schwarzenberga k posílení ekonomiky a dosažení hospodářské stability bylo scelování (arondace) pozemků, kterému přikládal velký význam pro národní hospodářství. Ve scelování viděl způsob, jak přinést reálné výhody jak jednotlivým zemědělcům, tak celkově národnímu hospodářství. Roztříštěnost pozemků v jednom a též hospodářství vnímal jako mimořádnou překážku v efektivním provozu dotyčného hospodářství. Dokladem je následující citace: *Domnívám se, že tento zákon o scelování pozemků má pro národní hospodářství velký význam, neboť roztříštěnost pozemků v jednom a tomtéž hospodářství je mimořádnou překážkou pro fungování daného hospodářství [...]*¹⁴³“

Ekonomická opatření vnímal Jan Adolf jako prostředek ke zlepšení ekonomického rozvoje země, ale také sociálního zlepšení a morálního rozvoje obyvatelstva. Dokladem je jeho návrh na osvobození od daní pro novostavby pro venkov a malá města. Tímto návrhem chtěl právě podpořit ekonomický rozvoj na venkově, malých městech, pomoci menším podnikatelům a zlepšit životní podmínky místních lidí. V Říšské radě své argumenty rozdělil na materiální a morální. V rámci materiální stránky argumentoval tím, že by skrze jeho návrh byl povzbuzen průmysl k přesunutí z velkých měst na venkov. Tuto případnou změnu pokládal Jan Adolf za výhodnější. Argumentoval tím, že venkov nabízel možnost 1) dosažení nižších nákladů na obživu dělníků, 2) snadnější získávání stavebních míst

¹⁴³ *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrates 1861-1918*, II. Legislaturperiode IV. Session: 20.05.1867 - 15.05.1869, 26. Sitzung, 18. Februar, 1868, s. 482-483.

a surovin. Poskytnutí slevy na dani (po určitou dobu, než se podnik rozvine a konsoliduje) mělo mít podle Jana Adolfa žádoucí důsledky mj. pro průmysl. Výhody (1, 2) by podle Jana Adolfa mohly povzbudit průmyslníky k zakládání nových průmyslových podniků na venkově. Vznikla by tak nová pracovní místa pro dělníky, kteří by mohli zůstat v domovských regionech (v této době byl naopak trend jejich přesunu do velkých měst). V tomto momentě se Jan Adolf dostává k morální stránce svých argumentů, kdy poukazuje na skutečnost, že lidé s nízkým vzděláním měli ve velkých městech (díky velkým mzdám) mnoho příležitostí k nemravnému životu. V důsledku toho se objevovaly sociální problémy v podobě nestabilních sňatků, vznik nežádoucího proletariátu. Jedná se o poměrně dlouhý projev, proto je zde pouze odkázáno na příslušné strany v rámci stenografických protokolů.¹⁴⁴

Poslední z prostudovaných zákonů, tj. vodní zákon (1869), ukazuje postoje Jana Adolfa vůči problematice zásahů do soukromého vlastnictví. Podstatou projednávání návrhu zákona mělo být upravení práv k užívání, hospodaření s veřejnými a soukromými vodami, tak aby voda a níž plynoucí zdroje byly reálně přístupné a zajištěné obyvatelům. Jako jedna z jedné překážek dlouhodobé nemožnosti realizovat zákon byla existující právní koncepce, kdy vlastník pozemku byl oprávněn používat podle svého uvážení vodu a zamezit jiné osobě její využívání. Nicméně právě během projednávání tohoto zákona zaznělo, že dosavadní zákony jsou nedostačující. Jedním z argumentů pro novou zákonnou úpravu bylo poukázání na to, že voda byla přírodou dána ve prospěch všech lidí, a že skutečný vodní zákon vyžaduje samotné národní hospodářství.

V rámci debat při projednávání tohoto zákona se Jan Adolf konkrétně vyjádřil ke k paragrafům týkajících se zásahu do soukromého vlastnictví. Podle jednoho z nich měl vlastník soukromých vod povinnost přenechat vodu jiným osobám, pokud ji nepotřeboval, přičemž za to dostal přiměřenou náhradu. Tento paragraf vyvolal výrazné neshody. Sám Jan Adolf se domníval, že by váženě zasáhl do soukromého vlastnictví: „*Tento odstavec musím zásadně napadnout. To, že vyvlastnění musí být v určitých případech, kdy jde o veřejný zájem, platné, považuji za nezbytné; domnívám se však, že by nemělo dojít k vyvlastnění, kterým je právo jedné osoby zkráceno ve prospěch jiné osoby. Vyžaduje-li to veřejný zájem, např. v případě železnic, silnic, regulace řek, je samozřejmé, že k vyvlastnění musí v některých případech dojít, ale ne ve prospěch soukromé osoby; musím proto napadnout*

¹⁴⁴ *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrates 1861-1918*, VIII. Legislaturperiode XI. Session: 09.04.1891 - 22.01.1897, 5. Sitzung, 28. Jänner, 1874, s. 53-54.

zásadu tohoto paragrafu a budu hlasovat pro jeho vypuštění.“¹⁴⁵ Na jednu stranu tedy Jan Adolf souhlasil s vyvlastněním (v tomto případě vody) ve veřejném zájmu (např. v případě železnic, regulace řek), ale nemělo k němu docházet tehdy, pokud by vyvlastněním bylo zkráceno právo jedince ve prospěch dalšího soukromého subjektu. Jan Adolf tak kladl důraz na ochranu individuálních vlastnických práv před možným zneužitím.

Jan Adolf II. Schwarzenberg a jeho spolková činnost

Raimund Paleczek ve své práci *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*¹⁴⁶ konstatoval, že v roce 1848 Jan Adolf nebyl úspěšný ve volbách do Říšského sněmu a na víc než 10 let musel opustit politickou scénu. Na nastalou situaci reagoval zaměřením se na hospodářství svých velkostatků. Nicméně Paleczek upozorňuje, že se z veřejného prostoru nestáhl úplně. Politiku a rozvoj občanské společnosti prosazoval skrze spolkovou činnost. Hodnotu vědeckých spolků spatřoval v tom, že umožňovaly výměnu a šíření vědeckých poznatků za účelem podpory domácího(národního) hospodářství.¹⁴⁷ Paleczek uvádí příklad – ve funkci prezidenta Vlasteneckohospodářské společnosti (VHS) lobboval u vládních orgánů. Zejména se v tomto ohledu zajímal o vybudování v Čechách celostátní sítě zemědělských škol, pro které bylo nezbytná finanční podpora ze strany rakouského státu.¹⁴⁸

Zajímavé jsou mj. Adolfovy názory ohledně otevřenosti Vlastenecko-hospodářské společnosti vůči menším zemědělcům. Z důvodu finanční přitažlivosti pro silné mecenáše apeloval na to, aby tato společnost zůstala privilegovanou společností. Nicméně chtěl, aby byla přístupná právě i drobným zemědělcům, kteří podle něho potřebovali vedení. Paleczek tak upozorňuje, že Jan Adolf snahu o inovaci neodvozoval od liberálního přesvědčení.¹⁴⁹ Progresivní byl již Jan Adolf, resp. jeho úředník, dvorní rada Hirschmann, v roce 1844. Tehdy tento úředník navrhnul, aby se za účelem modernizace rolnických hospodářství/rustikálu zřídily na okresní a krajské úrovni pobočky VHS.¹⁵⁰

¹⁴⁵ *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrates 1861-1918*, II. Legislaturperiode IV. Session: 20.05.1867 - 15.05.1869, 74. Sitzung, 13. Mai, 1869, s. 2066.

¹⁴⁶ PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg*. 1. München: N.G. Elwert, 2009. ISBN 978-3-7708-1326-1.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 117.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 126.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 118.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 235.

Dokladem neobvyklého zájmu o spolkovou činnost je článek Anny Kubíkové *Členství Schwarzenbergů v hospodářských a kulturních spolcích v 19. a na počátku 20. století*¹⁵¹ která vytvořila seznam všech 96 spolků, kterými Jan Adolf byl členem. Jednalo se o spolky se zaměřením na zemědělství, lesnictví, průmysl, obchod, dopravu a ekonomiku.

¹⁵¹ KUBÍKOVÁ, Anna. Členství Schwarzenbergů v hospodářských a kulturních spolcích v 19. a na počátku 20. století. In: GAŽI, Martin, ed. *Schwarzenbergové v české a střeoevropské kulturní historii. České Budějovice: Národní památkový ústav, 2008, s. 514-515. Collections, 2. ISBN 978-80-85033-10-6.*

4. Analýza a interpretace spisu schwarzenberského úředníka Über die Ziele eines Gutsherrn

Franz Kutschera byl významný schwarzenberský úředník, který napsal ke konci svého života a ke konci 19. století obecně (1884) spis o úloze velkostatkáře¹⁵². Cílem následující kapitoly je analyzovat a interpretovat tento spis. Jedná se o koncentrovanou zkušenost s řízením schwarzenberského majetku. Badatelka se zejména zajímá o to, jaké informace Kutschera zprostředkovává o cílech velkostatkáře a jakou roli v rámci správy mu přisuzoval. Celkově se badatelka táže po výpovědní hodnotě tohoto pramene. Z dedikátu (tj. knížecí princ – vnuk knížete Jana Adolfa II. Schwarzenberga) je zřejmé, že se jednalo o významný dokument.

Interpretace Kutscherovu spisu

V následujících odstavcích badatelka nejprve představí svoji interpretaci, tj. porozumění Kutscherova spisu. Tuto interpretaci následně doplní o pasáže identifikující a shrnující Kutscherova doporučení a další myšlenky. Některé z těchto pasáží jsou účelově vytučněny – mají sloužit jako argumenty, na kterých badatelka postavila svoji interpretaci. Některé dílčí aspekty badatelčiny interpretace jsou založeny rovněž na implicitním základu.

Na začátek je nutné konstatovat, že spis *Über die Ziele eines Gutsherrn* je výpovědí o autorovi (schwarzenberském úředníkovi Franzi Kutscherovi), zadavateli práce (tj. knížeti Janu Adolfovi II. Schwarzenbergovi), dále o principech schwarzenberské správy a o tehdejších (i budoucích) hospodářských a podnikatelských strategiích schwarzenberské primogenitury a obecných dobových poměrech druhé poloviny 19. století.

Ze spisu (implicitně) vyplývá, že Franz Kutschera byl velmi zkušený, spolehlivý, důvěryhodný, schwarzenberskou primogeniturou respektovaný, ceněný hospodářský úředník (resp. vrcholový manažer), který byl mimořádným zaměstnancem opírajícím svá doporučení (určená budoucímu schwarzenberskému velkostatkáři) o bohaté praktické

¹⁵² SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbíрка Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 495, Franz Kutschera. *Über die Ziele eines Gutsherrn*, fol. 2r-47r.

zkušenosti v oblasti hospodářství a správy. Je zřejmé, že ke správě schwarzenberského majetku přistupoval zodpovědně, oceňoval využívání efektivních prostředků a metod. Byl detailně seznámen se schwarzenberskými konzervativními hodnotami a sám byl jejich zastáncem. Na základě jeho spisu je možné konstatovat, že preferoval a budoucímu (schwarzenberskému) velkostatkáři doporučoval dosavadní udržitelný přístup k hospodářství. O Kutscherovi lze rovněž říci, že si uvědomoval vliv finančních rozhodnutí ekonomickou stabilitu velkostatkářského majetku, celkově důležitosti finančního plánování a kontroly financí. Byl v tomto ohledu obezřetný a opatrnost doporučoval i budoucímu velkostatkáři. Snažil se porozumět a pracovat ve prospěch dlouhodobé stability schwarzenberského hospodářství. V tomto úsilí mu pomáhaly jeho strategické a analytické schopnosti. Rovněž je zřejmé, že měl velké zaujetí pro danou problematiku. Ze spisu nepřímě vyplývá, že byl velmi oddaný knížeti, snažil se porozumět svému okolí a nebylo mu lhostejné. Jistý širší rozhled přesahující velkostatek prozrazuje i Kutscherovo sociální smýšlení, neboť ve spisu říká, že se má velkostatkář starat o své zaměstnance – nejen jak pracují, ale i jak žijí.

Samotný (schwarzenberský) velkostatkář má podle Kutschery plnit několik rolí současně, neboť Kutschera vnímá jeho úlohu komplexně, tj. jak v rámci správy, vč. jeho tamní role jako zaměstnavatele, tak i celé společnosti. Vlastnictví velkostatků pokládal za společensky angažovanou záležitost. Byl si vědom skutečnosti, že majetek neposkytuje pouze ekonomickou stabilitu, sociální jistotu a prestiž, ale že přináší i další závazky morálního a kulturního charakteru, resp. sociální a kulturní modernizace venkova. Uvědomoval si, že vlastnictví velkostatku bylo ve své podstatě mnohohvrstevnaté, jehož primární podstatou byl zisk výnosu. Nicméně velkostatek pokládal nejen jako jednotku výrobní, ale i jako sociální a kulturní. Vlastnictví velkostatků vnímal jako prostředek mající možnost podpořit a rozvíjet společnost jako celek. V jeho očích se jednalo o společensky angažovanou a významnou záležitost. Od velkostatkáře očekával, že se bude aktivně angažovat ve společnosti a spolupodílet se na povznesení okolního prostředí. Kutschera roli velkostatkáře vnímal paternalisticky, tj. měl vést, ovlivňovat ostatní a zlepšovat životní podmínky lidí. Vlastnictví velkostatků jej podle Kutschery zavazovalo k podpoře širšího společenského blaha. Neměl usilovat pouze o soukromé dosažení cílů v hospodářské oblasti. Měl být klíčovým aktérem ve společnosti a určovat morální směřování. Komplexně a soustavně se měl kvůli výše nastíněným rolím vzdělávat. V rámci vlastní správy měl být integrujícím článkem správy a jeho role v rámci správy spíše spočívala ve vedení než ve

spravování. Velmi konzervativním hospodářským názorem bylo Kutscherovo doporučení, že velkostatkář má být opatrný při užívání úvěru.

Ideálního velkostatkáře (v očích schwarzenberského úředníka Franze Kutschery) lze tedy charakterizovat jako společensky angažovaného, odpovědného, neustále vzdělávajícího se a otevřeného změnám/inovacím, ohleduplného k přírodě a ekonomickým zdrojům, vlastním příkladem inspirujícího, motivujícího, ovlivňujícího, altruistického, nositele pokroku, kultury a společensky prospěšných hodnot, zastávajícího současně roli ekonomickou, společenskou a kulturní.

Svá doporučení Franz Kutschera sepsal po uvážlivém přemýšlení a reflexi nad svými zkušenostmi jakožto (celoživotního) zaměstnance schwarzenberské primogenitury. Je nepochybné, že jeho zobecněné názory odrážejí mentalitu schwarzenberských velkostatkářů v druhé polovině 19.století. Je jisté, že odrážejí i zkušenost přímo s Janem Adolfem II. Schwarzenbergem. Nicméně není možné si Schwarzenbergovo jméno jen tak dosadit u výše nastíněných přívlastků. Jan Adolf II. Schwarzenberg totiž přenechal část vedení schwarzenberského majetku již za svého života svému synovi Adolfu Josefovi ze Schwarzenbergu.¹⁵³ K interpretaci mentality schwarzenberských velkostatkářů vyplývající Kutscherova spisu, se badatelka vyjadřuje v závěru práce.

Kutscherovy rady jsou dokladem, že tehdejší schwarzenberská primogenitura uplatňovala konzervativní styl hospodaření, tj. preferování dlouhodobého prospěchu před momentálním. A uplatňovat jej chtěla i v budoucnu, neboť spis byl dedikován knížecímu princí. Je nepochybné, že spis se měl stát základním vodítkem pro budoucího schwarzenberského velkostatkáře.

Identifikace a shrnutí Kutscherových ústředních doporučení a myšlenek

V následujících odstavcích jsou shrnuty Kutscherovy hlavní myšlenky. Vytučněné pasáže mají zdůrazňovat výchozí argumentační momenty, na kterých badatelka postavila svoji interpretaci. Jak již bylo řečeno výše některá interpretační vyvození nejsou založena na explicitním Kutscherově vyjádření, zakládají se na implicitním podkladě.

¹⁵³ JURÍK, Pavel. *Schwarzenbergové*. Praha: Knižní klub, 2018, s. 68-69. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-6010-5.

Role velkostatkáře v rámci správy¹⁵⁴

Má-li velkostatkář zájem na tom, aby péče o majetek **byla jeho hlavní náplní, musí spíše vést ostatní než jej spravovat**. Správu má svěřit jiným osobám a sobě si ponechat pouze správu nejdůležitějších objektů. Rovněž by mu měla zůstat možnost přehledu o dění a kontrolní pravomoc. Kutschera v tomto ohledu argumentuje nemožností velkostatkáře osobně se seznámit se skutečným stavem na svých statcích. Tuto situaci způsobuje rozsáhlost jeho majetku. Velkostatkář se tak má soustředit na řešení jen těch nejdůležitějších záležitostí, neboť disponuje omezeným časem. Velkostatkář měl: 1) *stanovit zásady a plány*, 2) *vybrat správné lidi na výkon dané pracovní pozice*, 3) *jmenovat tyto lidi na příslušná místa*, 4) *nechat si sdělovat, jen to nejdůležitější*, 5) *od svých orgánů očekávat čas od času zprávy*, 6) *čestné služby odměňovat*, 6) *provinění naopak přiměřeně trestat*, 7) *usilovat o seznámení se všemi obyvateli a objekty v okolí*, 8) *být přístupný k inovativním návrhům*, 9) *převzít iniciativu v následujících situacích – při vstupu na nové cesty a v rámci důležitých otázek, provádění experimentu, či při nutnosti rozhodnout se mezi odlišnými názory a tendencemi, aby měli jednotliví správci vodítko, čím se mají řídit*.¹⁵⁵

Dále velkostatkářova role v rámci správy spočívá ve jmenování správních orgánů, v regulování jejich činnosti, a jak již bylo řečeno, v dohledu na ně. Měl by se zajímat o výkon svých správních orgánů a klást jim nejprve jednoduché a snadné cíle. Poté, co se osvědčí, může do nich vložit větší důvěru. Docílí tak většího pořádku a méně nákladného úředního aparátu. Velkostatkář si má být vědom, že přenecháním některých úkolů správním orgánům riskuje. Přichází totiž o možnost být o všem informován a zcela/obeznalet rozhodovat. Nicméně podle Kutschery stačí, aby si nechal správními orgány čas od času vypracovávat krátké zprávy. Získá tím dostačující stálý přehled o průběhu běžného podnikání. Technická řešení provozních úkolů by měl zcela přenechat správním orgánům.¹⁵⁶

Základní úkoly velkostatkáře

Prvořadým úsilím velkostatkáře má podle schwarzenberského úředníka Kutschery být dosažení co nejvyššího výnosu z majetku. Velkostatkáře vybízí, aby usiloval v tržní soutěži dosahovat co nejlepších výsledků. Kromě skutečnosti, že velkostatkář uspěje v konkurenci, Kutschera dále argumentuje dosažením rozkvětu pokroku

¹⁵⁴ SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbírka Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 495, Franz Kutschera. Über die Ziele eines Gutsherrn.

¹⁵⁵ Tamtéž, fol. 14r-15v.

¹⁵⁶ Tamtéž, fol. 28v-29 r.

a pozitivním dopadem na stát – průmysl i následný vývoz bude zásobován surovinami. **Zároveň ale velkostatkáře upozorňuje, že nemá hledět jen na ekonomický prospěch. Má usilovat o vytváření dobra v širším slova smyslu – aktivně se zajímat o ušlechtilé cíle, ovlivňovat obyvatelstvo, které zaměstnává ve sféře svého velkostatku, šířit kulturu na venkově, vlastním příkladem podněcovat ve svém okolí pokrok a podporovat to nejlepší obecně, studovat místní přírodu, lidi, podmínky a zhodnotit dostupná aktiva. Na svém panství má vyzkoušet jak výsledky vědy, tak to, co se obecně osvědčilo jinde.**¹⁵⁷

Práva a povinnosti velkostatkáře

Kutschera adresátovi-budoucímu (schwarzenberskému) velkostatkáři připomíná, že **s vlastnictvím velkostatku jsou spojená určitá práva a břemena, a to jak soukromé, tak i veřejné povahy.** Ta soukromá jsou založena na zvláštních právních titulech, veřejná pak vycházejí z ústavy a dalších právních předpisů. Velkostatkáři radí, aby největší pozornost věnoval veřejným právům (patronátnímu právu, právu volit a účastnit se zastupitelstev – okresních, krajských, celostátního, říšského ve skupině velkostatkářů). Zvýšení ochrany svých práv docílí dobře uspořádaným archivem, který je nutné pokládat za skutečný majetek.¹⁵⁸

Vzdělání/vzdělávání velkostatkáře

Velkostatkář má být podle Franze Kutschery vzdělán především proto, aby intelektuálně překonal své orgány soustřeďující se na v rámci své práce na detaily. **Jeho vzdělání je tedy důležité proto, aby mohl morálně vést své lidi.** Nadto ale Kutschera upozorňuje, že **sám velkostatkář se bude od svých zaměstnanců prakticky učit a že má být celkově připraven a schopen se celoživotně vzdělávat.** Kutschera **toto doporučení zakládá na skutečnosti, že do sféry velkostatkáře spadají nejen jeho čistě soukromé zájmy, ale i společenské a státní. Jeho připravenost aktivně se vzdělávat navíc vyžadují stále rostoucí nároky současného světa, na které musí jako významný aktér ve společnosti reagovat.**

S ohledem na své veřejné postavení konkrétně Kutschera doporučuje velkostatkáři se vzdělat v nejnütnejších právních znalostech. Za nezbytné považuje, aby se seznámil se zákony (národní i říšskou ústavou, a dále se zákony, které se týkají velkostatku – stavebními, zvykovými, lesními, živnostenskými předpisy a zákony o opatrovnictví).

¹⁵⁷ Tamtéž, fol. 2r-3v.

¹⁵⁸ Tamtéž, fol. 13r-13v.

Podle Kutschery je rovněž zapotřebí, aby se vzdělával v přírodních vědách. Velkostatkář tak bude rozumět nejrůznějším jevům a každodenní zemědělská práce se mu bude jevit přitažlivěji. **Vzdělávání v této oblasti ho motivuje k vlastnímu výzkumu a k inovování v rámci hospodaření.** Nicméně Kutschera upozorňuje, že není nutné, aby se vyloženě stal specialistou daného oboru. Stačí, když bude ovládat základy a rozumět způsobům, kterými přírodní vědy ovlivňují různé postupy v zemědělství. **Získanými znalostmi má velkostatkář následně podněcovat myšlení (a další postup) svých výkonných orgánů** a vyplňovat mezeru, která se v oblasti vědy podle Kutschery často vyskytuje.

Budoucímu velkostatkáři Kutschera dále v oblasti studia doporučuje, aby pro svoji pozdější práci studoval obecné, a pouze pokud jsou přizpůsobeny potřebám zemědělství, také speciální přednášky o chemii, fyzice, mineralogii, botanice a zoologii, zejména pak ty o národním hospodářství. Kvůli zemědělství a lesnictví rovněž základy pěstování, dále chovu zvířat a péči o lesy. Předměty si, nedá-li přednost domácímu studiu pod vedením učitelů, budoucí velkostatkář může vyslechnout na zemědělských školách, univerzitách, či v cizině. U studia v cizině Kutschera vyzdvihuje skutečnost, že se velkostatkář navíc seznámí s jinými zeměmi, institucemi, lidmi a jejich názory. Tato zkušenost se zahraničními praktickými zkušenostmi mu může usnadnit návštěvy vlastních statků. Praktickou výuku doporučuje Kutschera budoucímu velkostatkáři absolvovat skrze osobní kontakt se zemědělci a lesníky, dále pozorováním prací (a jejich účinků), a při jejich samotném provádění.

Při učení budoucímu velkostatkáři Kutschera radí, aby se stýkal s lidmi, od kterých se může učit (např. s vědci). Zároveň Kutschera pokládá za důležité, aby měl vedle sebe člověka, který je charakterní. Vzdělávat se má jak četbou, tak i dialogem s jinými lidmi. Kutschera se domnívá, že v porovnání s četbou, je edukační efekt dialogu dlouhodobější.

Vedle soustavného rozvíjení teorie, porovnávání úspěchů a institucí z ciziny jsou velmi užitečné časté návštěvy vlastních statků – velkostatkář tak získá znalosti o dané lokalitě a lidech. Za podstatné Kutschera rovněž považuje, aby si velkostatkář osvojil základy účetního systému. Tyto základy mu umožní udělat si obrázek o stavu svého majetku, bude vědět v čem tkví úspěchy jeho podnikání a dokáže správněji vyhodnotit práci svých správních orgánů.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Tamtéž, fol. 15v-19v.

Podnikatelská doporučení

Velkostatkář si má být vědom toho, že mu jako vlastníkovu plyne zisk až z přebytku (po odečtení daní a dalších platebních povinností). Za solidnější a nejspolehlivější majetek má považovat velkostatek a jako nejbezpečnější statek pak půdu. Co nejvíce se má snažit využívat přírodu a vše, co poskytuje. Musí nicméně počítat s tím, že vznik takovýchto darů vyžaduje značnou trpělivost. Udržitelný důchod si zajistí jedině tak, že vezme v úvahu jak rozlohu, polohu, kvalitu a způsob obdělávání půdy svých velkostatků, tak dopravní a pracovní podmínky, svůj finanční kapitál, vč. využití stávajících zásob tak, aby byly k dispozici i v budoucnosti. S odpovídajícím kapitálem musí velkostatkář počítat zejména v oblastech s většími nároky na půdu, a dále kde se kombinuje zemědělství s průmyslem.

Velkostatkář má být opatrný v užívání úvěru. Jeho použití může být riskantní, když se jedná o investice, které neslibují rychlou návratnost výdajů (např. na nové podniky, finanční prostředky na zvýšení provozního kapitálu) a kdy je velkostatkář současně zatížen dluhy. Situaci, kdy je podle Kutschery bezpečné úvěr použít, je situace, když velkostatkář bude vydělávat více, než potřebuje a nebude mít současně zatěžující závazky vůči druhým.¹⁶⁰

Zásady schwarzenberského hospodaření a vize do budoucnosti

Za specifickou zásadu podnikání schwarzenberské primogenitury Kutschera pokládá správní/ekonomickou konzervativnost hospodaření. Tuto zásadu doporučuje i budoucímu (schwarzenberskému) velkostatkáři. Konzervativní hospodaření spočívalo ve vytváření a posilování zvláště trvalých zdrojů a příjmů, momentální výhody nebyly rozhodující. Ohled se bral i na budoucnost. Ke změnám se přistupovalo opatrně a po zvážení. Kutschera dále upozorňuje, že má zpravidla sám iniciovat reformy.¹⁶¹

Kutschera mj. konstatuje, že doba, kdy spis napsal (80. léta 19. století) se vyznačovala touhou po zdokonalování ve všech oblastech. Pro velkostatkáře to podle Kutschery znamená, že ani on sám nemá v tomto ohledu zůstat pozadu. Nicméně ho upozorňuje, že se nemá stát v zájmu pokroku nepřítelem dobrého. Velkostatkáři doporučuje, aby nejdříve zajistil trvání existence dobrého, a pak jej využil k tvorbě nového pokroku.

Před samotnou realizací zamýšlené inovace Kutschera velkostatkáři doporučuje, aby si vyslechl nestranné odborné posudky, díky kterým může předejít unáhleným rozhodnutím. Inovativní návrhy rovněž vyžadují zvážení, zda se jimi sleduje nejvhodnější cíl k daným

¹⁶⁰ Tamtéž, fol. 2 r-5r.

¹⁶¹ Tamtéž, fol. 4v-5r.

okolnostem a zda jsou pro ně k dispozici potřebné podmínky a prostředky. Příležitostné/neplánované inovace má velkostatkář zvážit až po odhadu celého rozpočtu. ¹⁶²

¹⁶² Tamtéž, fol. 36r-41r

5. Ředitelé/správci majetku schwarzenberské primogenitury a edukačně-modernizační potenciál jejich studijních zahraničních cest pro osvětu rolníků

Záměrem badatelky je v rámci svého bádání se zaměřit i na roli schwarzenberských úředníků při osvětě rolníků. Sledování vrcholoví úředníci byli v těchto strukturách činní.¹⁶³ Z tohoto důvodu je v následujících řádcích představen stručný vhled do problematiky hospodářských společností a spolků, zangažovanosti venkovského obyvatelstva v rámci těchto platforem.

5.1.Šíření agrární osvěty prostřednictvím hospodářských společností, resp. spolků

Nejnovější historický exkurz věnující se vývoji hospodářským společností, resp. spolkům nabízí publikace *Za německou hroudu a zrno*.¹⁶⁴ Pro předkládanou práci jsou hodnotné především kapitoly věnující se jejich typologii a roli spolkového hnutí v procesu stavovského sebeuvědomování, nacionalizace a politické mobilizace.

Autoři dané publikace přicházejí s následující typologií a) *hospodářské spolky* (18. století – poslední čtvrtina 19. století), b) *filiální spolky hospodářských společností* (50. a 60. léta 19. století), c) *všeobecné okresní a místní zemědělské spolky* (1867–1914), d) *odborné/specializované zemědělské spolky* (1867-1914), e) *nacionální „obranné“ spolky* (1884–1914). Stručný rámcový přehled rovněž nabízí studie studie Eduarda Kubů a Jiřího Šoušy *Agrární osvěta, její pole, prostředky, cesty transferu. Metodologická úvaha*

¹⁶³ VOLF, Miloslav. *Významní členové a spolupracovníci Vlastenecko-hospodářské společnosti v království českém*. Praha: Ústav vědeckotechnických informací, 1967. Prameny historie zemědělství a lesnictví, 2.

¹⁶⁴ Spolky: tkanivo koncentrujícího se agrárního zájmu. In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Barbora ŠTOLLEOVÁ. *Za německou hroudu a zrno*. Nová tiskárna Pelhřimov, 2023, s. 93-180. ISBN 978-80-7415-255-9.

orientovaná ke střední Evropě, a zvláště pak českým zemím¹⁶⁵, publikovaná v Pramenech a studiích 65.

Od druhé poloviny 18. století vznikaly z podnětu vídeňské vlády tzv. hospodářské společnosti za účelem povznést zemědělství. Vznikaly pro jednotlivé země a sloužily státu a jeho úřadům jako poradní orgán. Šířily nové formy hospodaření a zprostředkovaly zkušenosti zemědělcům. Charakteristické pro jejich činnost bylo schůzování, vydávání odborně zaměřeného tisku (poučení, návody, hospodářské kalendáře, časopisy), prezentace zemědělského pokroku na hospodářských výstavách, pokusnictví, poradenství, aj.¹⁶⁶ Autoři upozorňují, že jejich činnost limitovala skutečnost, že se primárně jednalo o poradní orgán, který nedisponoval nařizovací mocí. Další omezení tkvělo v sociálním profilu vedení i členstva. Konstatují, že do poloviny 19. století byla členská základna tvořena vlastníky a úředníky panství, učenými národohospodáři, duchovenstvem. Rovněž upozorňují na to, že se těmito společnostmi nepodařilo ani po polovině 19. století, v kontextu společenských změn, rozvinout efektivní spolupráci s širšími venkovskými vrstvami. Tato skutečnost vedla k jejich rozpuštění a nahrazení modernějšími zájmovými strukturami.¹⁶⁷ V tomto kontextu je důležité zmínit, že jedna z takovýchto společností Vlastenecko-hospodářská společnost (VHS) „vycházela ve své činnosti z předpokladu, že hospodaření na vrchnostenských dominiích plní vzorovou roli ve vztahu k hospodářstvím poddanským, a v tomto smyslu se soustředila na zefektivnění hospodaření právě na nich (nehledě již k tomu, že rozhodující slovo ve VHS měli aristokratičtí velkostatkáři)“¹⁶⁸ V porovnání s VHS byla v šíření agrární osvěty mezi rolnictvo flexibilnější její nástupkyně *Zemědělská rada pro Království české*. Umožňovalo jí to její napojení na zemědělské spolky. Obecně se jednalo opět o poradní orgán, jehož členskou základnu tvořili zemědělci, statkáři a již zmíněné zemědělské spolky. Snažila se hájit jejich zájmy před vídeňskými ministerstvy, českým zemským sněmem či zemským výborem.¹⁶⁹

Druhou skupinu v rámci výše uvedené typologie – čili filiální spolky hospodářských společností charakterizují autoři následovně. Jejich cílem byla podpora rolnických

¹⁶⁵ KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Agrární osvěta, její pole, prostředky a cesty transferu. *Prameny a studie*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2019, (65), 11-34. ISSN 0862-8483.

¹⁶⁶ Spolky: tkanivo koncentrujícího se agrárního zájmu. In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Barbora ŠTOLLEOVÁ. *Za německou hroudu a zrna*. Nová tiskárna Pelhřimov, 2023, s. 93-180, s. 93. ISBN 978-80-7415-255-9.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 94.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 94-95.

¹⁶⁹ KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Agrární osvěta, její pole, prostředky a cesty transferu. *Prameny a studie*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2019, (65), 11-34, s. 26. ISSN 0862-8483.

hospodářství (zejména v přechodu ke střídavému hospodaření přechod z naturálního k tržnímu hospodaření a následné zvýšení jeho sociální a kulturní úrovně). K jejich vzniku docházelo od 50. let 19. století na popud nově zřízeného Ministerstva zemědělství. Podpora hospodaření širších venkovských vrstev ze strany hospodářských společností byla vnímána jako možnost, jak pozvednout zemědělskou malovýrobu obecně. Filiálky používaly stejný způsob osvěty jako ústřední hospodářské společnosti – přednášky a diskuse.¹⁷⁰

Přestože vláda existenci zemědělských spolků (za účelem zlepšení stavu zemědělské výroby a následného zvýšení příjmů do státní pokladny) iniciovala a podporovala, zároveň usměrňovala, resp. omezovala jejich svobodný rozvoj. Autoři upozorňují, že „*důsledky prohlubující se organizace, jakými byly procesy stavovského sebeuvědomování a nacionální a politická emancipace venkova, nehodlala podporovat, ani akceptovat.*“¹⁷¹ Podporovala pouze jejich odbornou a technickou stránku směřující k povznesení zemědělství. Pouze státní správa mohla schvalovat jejich stanovy.¹⁷² Situace výše popisuje stav spolkové činnosti v Čechách. Např. moravské spolky měly mnohem příznivější rozvoj, které mu neoabsolutismus nebránil.¹⁷³

Vznik třetí skupiny z výše uvedené typologie spolků – všeobecné okresní a místní zemědělské spolky umožňoval zákon o právech spolčovacím (č. 134/1867 ř. z.). Zmiňovaný zákon obecně umožňoval dobrovolné „shromažďování a „sdružování“ obyvatelstva.¹⁷⁴ Jednalo se o formu šíření agrární osvěty, kterou zastřešovala již samotná venkovská veřejnost, nikoliv stát. Tyto spolky využívaly ve své činnosti podobných prostředků jako VHS. Byly různého zaměření.¹⁷⁵

Na utváření identity venkova (jak ve smyslu stavovské, konfesní, místní, nacionální či politické) měly vliv zde vznikající zájmové organizace (hospodářské spolky, profesní, charitativní, podpůrné, vzdělávací, zábavné, kulturní, tělocvičné, turistické, vlastivědné, pojišťovací, politické, nacionální aj.) Autoři poukazují na to, že od přelomu 60. a 70. let sehrály ústřední roli na venkově všeobecné okresní zemědělské spolky. Ty si kladly za cíl zvelebit zemědělství a lesnictví v rámci svého obvodu. Jejich vznik byl stále často iniciován

¹⁷⁰ Spolky: tkanivo koncentrujícího se agrárního zájmu. In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Barbora ŠTOLLEOVÁ. *Za německou hroudu a zrno*. Nová tiskárna Pelhřimov, 2023, s. 93-180, s. 103. ISBN 978-80-7415-255-9.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 104.

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Tamtéž, s. 106.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 109.

¹⁷⁵ KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Agrární osvěta, její pole, prostředky a cesty transferu. *Prameny a studie*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2019, (65), 11-34, s. 25. ISSN 0862-8483.

ústředními hospodářskými společnostmi. Nicméně ty jim v kontrastu s 50. a 60. lety 19. století nevstupovaly do vnitřních záležitostí.¹⁷⁶ Naopak docházelo k narůstání vlivu těchto spolků na činnost ústředních zemědělských organizací.¹⁷⁷ Participovaly kupř. na vedení ústředních hospodářských společností (vč. zemědělských rad). 110 Autoři upozorňují, že „*zatímco v odborném smyslu se okresní zemědělské spolky spíše emancipovaly, ve smyslu nacionálním se jejich sepětí utužovalo.*“¹⁷⁸ Jedním z úkolů okresních (a zemědělsko-lesnických) spolků bylo zakládání místních spolků a zemědělských družstev ve svém obvodu. Přispívaly tedy k formování spolkových sítí na venkově.¹⁷⁹ Cíle okresních a místních zemědělských spolků byly víceméně shodné. Jednalo se o povznesení zemědělské výroby a zvýšení rentability zemědělských podniků, rozvoj zemědělského vzdělávání, péče o zemědělské dělnictvo aj. (...) Jejich činnost se spolek od spolku lišila – existovaly spolky teoretické i praktické. Teoretické propagovaly časté konání schůzí, podporovaly odborné školství, četbu knih a tisku. Praktické se snažily o okamžitý rozvoj zemědělské výroby.¹⁸⁰

Součástí sítě zemědělsky profilovaných spolků druhé poloviny 19. století byly odborné – úžeji specializované spolky. Jejich smyslem bylo hájení zájmů určitého konkrétního zemědělského odvětví.¹⁸¹

5.2. Angažovanost venkovského obyvatelstva ve spolcích a role spolků v jeho stavovském sebeuvědomování

Páteří konkrétního zemědělského spolku byl tisk, který zastupoval a obhajoval jeho zájmy. Rovněž „*jeho rubriky svým postojem (didaktickým, poučným, leckdy kárajícím, ale přívětivým, rádcovským až přátelským) zprostředkovávaly čtenářům ideové jádro formujícího se selského agrarismu.*“¹⁸² Tím, že v něm zaznívalo zdůrazňování důležitosti selského stavu podílel se na budování pocitu stavovské sounáležitosti a vzájemnosti. A vytvářel tak potenciál pro jeho mobilizaci.¹⁸³

¹⁷⁶ Spolky: tkanivo koncentrujícího se agrárního zájmu. In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Barbora ŠTOLLEOVÁ. *Za německou hroudu a zrno*. Nová tiskárna Pelhřimov, 2023, s. 93-180, s. 109. ISBN 978-80-7415-255-9.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 109-110.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 110-111.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 111.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 177.

¹⁸² Tamtéž, s. 112.

¹⁸³ Tamtéž.

Místní a regionální spolky v jejich činnosti omezovala mentalita venkovského obyvatelstva, která se opírala velkou měrou o hospodářský konzervativismus. Ten se často projevoval nedůvěrou k novinkám a lpění na generačně osvědčených způsobech hospodaření. Autoři upozorňují, že tento venkovský konzervatismus byl podmiňován zejména potřebou zachovat usedlost, zajistit dcerám věno a finančně zajistit syny. Nadto ve vesničanech byla zakořeněna nedůvěra vůči „pánům“. Autoři zde vidí důvod, proč venkované (zpočátku) nevstupovali do spolků. Rovněž se u nich nejednou objevila značná sebedůvěra, dle autorů – až samolibost v podobě „nejlépe víme, jak správně hospodařit.“¹⁸⁴

Sedláci/rolníci zůstávali i ve druhé polovině 19. století pouze řadovými spolkovými členy. Na úrovni vedení spolků si pozice udrželi velkostatkáři, příslušníci šlechty, hospodářští úředníci. Ve výborech a představenstvech rovněž zasedali podnikatelé, městská a venkovská inteligence (učitelé, kněží).¹⁸⁵

Spolkové hnutí sehrálo svoji roli v procesu stavovského sebeuvědomování, nacionalizace a politické mobilizace. Čím více se rozšiřovala členská základna zemědělských spolků a čím více se diferenciovali (ke konci 19. století), tím více se měnila „*obsahová náplň jejich činnosti*.“¹⁸⁶ Zpočátku se věnovaly zemědělské osvětě a vyřešení praktických problémů svého obvodu. Postupně se zaměřily rovněž i na hospodářskou politiku, podporovaly stavovskou sounáležitost a nacionálně se vyhraňovaly. Jako prostředek ke zvelebení zemědělství a zlepšení situace selského stavu byla vyzdvihována 1) stavovská svépomoc, 2) solidarita, 3) jednota a 4) uvědomělost. Autoři konstatují, že tyto „*4 zásady zároveň vyjadřovaly osu zemědělského, resp. agrárního spolčování a organizace*.“¹⁸⁷ Výzvu ke stavovské jednotě a sdružování zemědělců na spolkovém a družstevním základě podpořily právě principy svépomoci a solidarity uskutečňované mezi selským stavem a byly vyjádřené slovy „*Sedlákovi může pomoci zas a jen sedlák*.“¹⁸⁸

Nacionálně nevyhraněné byly zemědělské zájmové struktury až do 50./60. let 19. století. Postupně se s rozvojem nacionální ideje spolková základna začala štěpit podle nacionálních hledisek.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 113.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 114.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 150.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 150.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 152.

5.3. Studijní zahraniční cesty schwarzenberských úředníků a jejich edukačně-modernizační potenciál

Kníže Jan Adolf II. ze Schwarzenberga se intenzivně zajímal o pokrok v zemědělství i ve vědě. V mládí mimo jiné podnikl studijní cestu po Anglii. Uvědomoval si, že uvádění vědeckých poznatků do praxe nestačí, aby jeho panství prosperovala. Spravování jeho majetku vyžadovalo od jeho zaměstnanců – úředníků adekvátní dovednosti a schopnosti.¹⁹⁰ Na obdobné vzdělávací cesty tak vysílal i své úředníky. Jmenovitě např. jednalo o: Františka Horského, Franze Kutscheru (1852), Leopolda M. Zeithammera (1861), Josefa Šustu (1863).¹⁹¹

Cestování do zahraničí je obecně považován za jeden z mechanismů, kterým se šířily hospodářské poznatky mezi českými a německými zeměmi. Toto téma dosud nebylo zcela prozkoumáno.¹⁹² Badatelka se již v rámci své bakalářské práce jedné z cest schwarzenberského úředníka (konkrétně Josefa Šusty) věnovala.¹⁹³ Zjistila, že jeho zápisky nesloužily jen pro schwarzenberský velkostatek, ale byly rovněž publikovány v dobovém hospodářském časopisu soustředícím se na hospodářské spolky, které měly agrární osvětu šířit dál mezi rolnictvo. V předkládané práci si tak klade navazující otázku, zdali schwarzenberští úředníci na spolkových valných hromadách o svých cestách rolníkům referovali. Zajímá ji tak modernizační a edukační potenciál jejich studijních cest nejen pro šlechtický velkostatek, ale také pro rolníky.

¹⁹¹ SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbírká Rukopisů Český Krumlov 1327–1968, Katalog II/ČK 24, ev. číslo 204, sign. 246.

¹⁹² KUBŮ, Eduard a Jirí ŠOUŠA. Agrární osvěta, její pole, prostředky a cesty transferu. *Prameny a studie*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2019, (65), 11-34. ISSN 0862-8483.

¹⁹³ ŠEBKOVÁ, Johana. *Vědecko-poznávací cesta Josefa Šusty do Německa roku 1863*. Praha, 2021. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

Modernizační potenciál studijní cesty pro úředníka, resp. pro schwarzenberský velkostatek

Výstižné shrnutí přínosu studijních cest pro schwarzenberského úředníka shrnuje na začátku svých cestovních poznámek schwarzenberský úředník Leopold Maria Zeithammer.¹⁹⁴ Hlavní přínos z cest spatřuje ve vzdělávání úředníka. Porovnání a poznání ciziny mu usnadňuje pochopit vliv přírody (např. klimatických a geologických změn) na hospodaření. Úředníkovi cesta rovněž zbystruje intelekt. Nejenže studuje a poznává cizí zemědělství (specifickou kulturu půdy, chov hospodářských zvířat, zemědělská řemesla), ale také hospodářské poměry, které v širším měřítku defacto odrážejí soukromý život lidí. Nicméně Zeithammer následně zdůrazňuje, že cestování je přínosné až po předchozí několikaleté praxi úředníka a jeho teoretické přípravě. Až díky těmto zkušenostem bude schopný si při cestě klást vhodné otázky, aby správně pochopil tamní ekonomický systém. Explicitně uvádí, že on sám se snažil praktickým pozorováním pochopit „*nejrůznější vztahy a tendence venkovských hospodářských operací, momenty a páky tamějšího pokroku*“ a především se seznamoval „*s ekonomickými úspěchy spojení prvovýroby s průmyslem, které v moderní době získalo takovou dynamiku.*“¹⁹⁵ Měl možnost si stanovit kritéria výběru zahraničních objektů. Zdůraznil, že zvolil taková, která mu za prvé umožnila abstrahovat užitečné rady pro jeho pozdější praktickou činnost v knížecích službách, za druhé upevnit jeho teoretické i praktické znalosti a za třetí morálně a intelektuálně ho vzdělat. Při své cestě ho tak upoutaly nejen hospodářské objekty, ale rovněž i umění a architektura. Rovněž se zajímal o zahraniční propagační prostředky zlepšující zemědělství (např. vzdělávací instituce či spolky). Kládl důraz na to, aby jím pozorované hospodářské objekty a faktory měly charakter velkostatků, a aby byly co nejvíce úspěšné v propojení prvovýroby s průmyslem, a co nejvíce přizpůsobeny podmínkám v jeho vlastní zemi.

¹⁹⁴ SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbírká Rukopisů Český Krumlov 1327–1968, i. č. 384, Leopold Ignaz Zeithammer – Bericht über landwirtschaftliche Reise durch Deutschland und Belgien 1861, fol. 1r-3v.

¹⁹⁵ Tamtéž, fol 1v-2r.

Studijní cesty a jejich modernizačně-edukační význam při osvětě rolníků

Z předcházejících odstavců vyplývá, že výjezdy úředníků do zahraničí sloužily pro modernizaci schwarzenberského velkostatku a vzdělávání úředníka. Nicméně poznámky z jejich cest byly rovněž publikovány. Např. v dobovém hospodářském časopisu *Pokrok hospodářský* byla otištěna zpráva schwarzenberského úředníka Josefa Šusty.¹⁹⁶ Snahou tohoto časopisu bylo prostřednictvím hospodářských spolků šířit agrární osvětu mezi rolnictvo. Šusta pro tento časopis proložil svůj původní výklad novými – edukativními – pasážemi a některé postřehy ze své cesty naopak vynechal.

Nad rámec Šustových poznámek lze v tomto časopise navíc najít další odkaz na schwarzenberského úředníka jeho zahraniční cestu – tentokrát již zmiňovaného Leopolda Marii Zeithammera. Konkrétně je Zeithammerovo jméno zmíněno ve zprávě z valného shromáždění odboru hospodářského spolku kraje Pražského konající se listopadu 1861 (ve Velvarech).¹⁹⁷ Tento odbor debatoval mj. o otázce, jak by měl přispět k tomu, aby hospodáři pilně četli a aby se k nim co nejnázve dostávali kvalitní knihy.¹⁹⁸ Úvodní slovo debaty si vzal pan prof. Zeithammer. Z kontextu vyplývá, že se pravděpodobně jednalo o toce Leopolda Marii Zeithammera. Prof. Zeithammer do debaty přispěl určením tří příčin, které rolníka odrazují od čtení 1) primární oporu rolník nalézá primárně ve vlastní zkušenosti a má tendenci opomíjet zkušenost jiných, 2) knihy jsou vzdálené (čemuž se lze vyhnout podle profesora Zeithammera zřízením obecních a okresních knihoven a vlastněním hospodářských novin), 3) nedostatek hospodářských knih v českém jazyce (navrhoval tento problém řešit větším odběrem knih rolníkem či v pružnější reakci spisovatelů na poptávku). Rovněž tento řečník nabádal, aby četba knih a vzdělání z četby bylo považováno za povinnost. Navíc poukázal na praktický příklad, tj. Katusic v boleslavském kraji, kde se již zřídila obecní knihovna.

¹⁹⁶ *Pokrok hospodářský*: ilustrovaný týdeník věnovaný příležitostí rolnickým, hospodářským spolkům a záložnám. Praha: Josef Kučera, 1863, 2.

¹⁹⁷ *Pokrok hospodářský*: ilustrovaný týdeník věnovaný příležitostí rolnickým, hospodářským spolkům a záložnám. Praha: Josef Kučera, 1862, (5), s. 38-40.

¹⁹⁸ Předmětem debaty byly dále tyto otázky: 1) Jakým způsobem je možné, aby se chasa pracující u hospodářů stala pracovitější a věrnější, 2) Jaké zkušenosti přítomní hospodáři zdejšího okresu nabyli o hnilobě země a o prostředcích proti ní? 3) Jakým způsobem je možné, aby hospodáři docílili dobrého a laciného hnojiva, 4) Využívají se v naší krajině nové rolnické stroje? Jaké výhody poskytují? Jak je zpřístupnit hospodářům? 5) Jak je možné zamezit pokažení píce pod křídlicovými (taškovými střechami)? 6) Jaký průměrný výnos vytěžili hospodáři v našem okresu u rostlin stébelnatých, luštěnin, cukrovky a zemědělských? 7) Jaký průměrný výnos vytěžili hospodáři v našem okresu u rostlin stébelnatých, luštěnin, cukrovky a zemědělských?

Nicméně pro předkládanou práci je důležité, že jedním z dalších přispěvatelů do této debaty byl i Leopold Maria Zeithammer ml, schwarzenberský úředník. Ten pohovořil o svých zkušenostech ze své zahraniční cesty (1861). Zejména se zaměřil na to, jak by se domácí hospodářské spolky mohly zahraničním inspirovat. Dochovaná zpráva valného shromáždění odboru hospodářského spolku kraje Pražského tento Zeithammerův příspěvek zaznamenala následovně:

„Pan Zeithammer mladší praví, že seznal na své cestě v Belgicku, že obecní knihovny všady zřízeny jsou, o něž obce samy se starají.

Pan předseda¹⁹⁹ praví, že z řečeného vysvítá, že čtení vesměs za nutné se uznalo, opakuje prostředky pp. řečníky navržené, žádá veškeré shromáždění, aby doma ve svých obcích o rozmnožení prostředků nadřečených se starali, k čemuž zvláště pp. výbory odboru a obecné zastupitelství vyzívá a slibuje, že při příštích shromážděních podle návrhu p. Zeithammera vždy nové dobré spisy hospodářské k nahlídnutí vyloženy budou, z nichžto zponenáhla malá knihovna odborová utvořiti by se mohla.

Pan Klusáček uvádí na příklad založenou knihovnu školní ve Velvarech, která již 180 knih obsahuje.²⁰⁰

Výše uvedená citace naznačuje širší (nad rámec pro prospěch schwarzenberského velkostatku) modernizační, praktický potenciál studijních cest schwarzenberských úředníků. Nadto se rovněž jednalo o jejich edukační potenciál pro agrární osvětu zemědělců. Dokladem je mj. zpráva psaná Franzem Kutscherou Janu Adolfovi Schwarzenbergovi. V ní Kutschera Jan Adolfa mj. upozorňuje, že své cestovní poznámky psal takovou formou (deník), aby byly srozumitelné i jeho kolegům zemědělcům. Nadto upozorňuje, že při své cestě viděl na vlastní oči mnoho z jeho pohledu dobrých věcí, o kterých zemědělci měli povědomí pouze skrze učebnice. Z této poznámky je zřejmé, že učebnice rolníkům pro jejich vlastní edukaci nestačily. Svým komentářem Kutschera naznačuje, že velice Kutschera svojí poznámkou navíc naznačuje, že velice důležitý aspekt pro edukaci rolníků byl osobní kontakt referujícího s rolníky a ukázka konkrétních praktických příkladů než teoretizování.²⁰¹

¹⁹⁹ Kníže Rudolf Taxis

²⁰⁰ Pokrok hospodářský: ilustrovaný týdeník věnovaný příležitostí rolnickým, hospodářským spolkům a záložnám. Praha: Josef Kučera, 1862, (5), s. 39.

²⁰¹ SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Schwarzenberská ústřední kancelář Hluboká nad Vltavou pododdělení pro ústřední úřady (1588-1940), i. č. 330, sign. CK 6 (karton 59).

Historik František Kutnar si v jednom ze svých článků položil otázku, jak se rolnická společnost v českých zemích během druhé poloviny 19. století po zrušení poddanství zajímala o otázku svého hospodářského vzdělávání. Analýzou příspěvků rolnických dopisovatelů do *Hospodářských novin*, časopisu Vlasteneckohospodářské společnosti, zjistil, že největší roli v prosazování novinek mezi rolnictvo sehrál příklad velkostatku.²⁰² Dle Kutnara vystihl v časopise *Wochenblatt der Land-, Forst- und Hauswirtschaft für den Bürger und Landmann*, veřejné mínění velkostatku schwarzenberský rada Eymuth, na kterého v tomto ohledu Kutnar dále odkazuje. Jedná se o přednášku, kterou Eymuth nazval *Über die Ausbildung des Bauernstandes*²⁰³ a pronesl ji na půdě *Der K. K. Landwirtschafts-Gesellschaft in Wien*. Časopis *Wochenblatt* byl určen širšímu zemědělskému publiku.²⁰⁴

Tato přednáška z roku 1857 byla určena členům C. k. zemědělské společnosti ve Vídni. Předmětem jeho přednášky bylo vzdělávání rolníků (rolnického stavu). Uvědomil si totiž, že zemědělství (jehož prosperitu pokládal za základ úspěšného racionálního hospodářství) v rakouské monarchii zaostávalo právě z důvodu nedostatečné vzdělanosti rolníků. Tuto svoji argumentaci opřel o srovnání situace v zahraničí – tam, kde bylo vyšší vzdělání, tam zemědělství více prosperovalo.

Konkrétní příčiny nevzdělanosti rolníků spatřoval v jejich pověřivosti a lpění na osvědčených principech předávaných z generace na generaci. Během své přednášky konstatoval, že na nejrůznějších zemědělských schůzích byly již artikulovány prostředky a způsoby, jak rolnickou vzdělanost podpořit. Jednalo se zejména o zřízení většího počtu vzdělávacích institucí a větší zapojení vlády. Výsledný přínos škol však Eymuth vyhodnotil jako značně limitující, protože neposkytovaly rolníkům praktické zkušenosti.

V návaznosti na tato zjištění svůj návrh, jak toto vzdělání rolníků podpořit, se týkal účelného cestování mladých zemědělců. K této problematice ho přivedla tradice cestování tovaryšů (a některých manažerů továren či schopných dělníků) za získáním dalších dovedností u obchodního a průmyslového podnikání a na druhé straně její absence právě u zemědělství. V realizaci obdobných cest pro rolníky viděl Eymuth přínos v prohloubení jejich rozhledu, myšlenek a názorů. Podotýká totiž, že dosud neopouštěli rodnou ves. Nadto

²⁰² HOJDA, Zdeněk. František Kutnar, Diskuse o zemědělském vzdělání rolnictva v desetiletí po zrušení poddanství. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. Praha: Univerzita Karlova, 1984, **24**(1), 82-83.

²⁰³ EYMUTH. *Über die Ausbildung des Bauernstandes*. *Wochenblatt der Land-, Forst- und Hauswirtschaft für den Bürger und Landmann*. Prag: K.k. patriotisch-ökonomischen Gesellschaft im königreiche Böhmen, 1857, **8**(29), 225-227.

²⁰⁴ *Prameny a studie: Centralblatt der Land – und Forstwirtschaft in Böhmen (für die gesammte Landeskultur) - bibliografie*. Praha, 1976, (15), s. 12.

by rolníci, kteří by vycestovali mohli předávat získané zkušenosti a dovednosti svým kolegům ve vlasti. Byl toho názoru, že není nutné (ani to není možné), aby jeho návrh byl okamžitě realizován na všechny mladé zemědělce. Vybráno mělo být jen několik schopných, kteří již vystudovali zemědělskou školu. Eymuth se rovněž letmo dotýká i finanční otázky svého návrhu. Náklady na cesty by podle něj mohly být hrazeny ze stipendií, z příspěvků obcí, okresů, část nákladů by si mohl mladý zemědělec vydělat vlastní manuální prací.

Vzdělání zemědělců bylo pro Eymutha tehdy aktuální tématem, protože zemědělci musí být dostatečně inteligentní a musí se přizpůsobit zemědělský provoz měnícím se podmínkám, aby uspěli v kontextu zahraniční konkurence ohrožující rakouské zemědělství.

Tohoto cíle může být podle něj velmi rychle a bezpečně dosaženo, když se vedoucí pozice ujmou velkostatkáři. Argumentuje tím, že disponují předpoklady pro výkon této funkce – mohou zasahovat do zemědělské správy, umožňují svým schopným úředníkům cestovat do zahraničí ve prospěch domácího podnikání, zakládají vzorová hospodářství, realizují nejrůznější inovace a slouží jako vzor pro menší zemědělce. Velkostatkářům tato role umožní být dobrodinci své vlasti. Každý pokrok/vylepšení, který totiž učiní, získává díky rozšíření mezi tisíc malých zemědělců obrovský koeficient.

Pro předkládanou práci je zejména důležité, že Eymuthova přednáška ozřejmuje, že osvěta byla jednou z primárních funkcí velkostatkářů, resp. jejich úředníků. Zároveň se ukazuje, že se problematika netýkala pouze osvěty, ale že šlo o vytváření podmínek růstu a prosperity selských a rolnických hospodářství, resp. pro blahobyt země a vyrovnanost ekonomiky jako celku. Z přednášky lze rovněž vyvodit, že si bývalá vrchnost, resp. velkostatkáři a odborné zemské struktury uvědomovaly, že po roce 1848 nemohly bývalé poddané zcela opustit. Zajímavý je rovněž návrh Eymutha o cestování zemědělců do zahraničí po vzoru tovaryšů a bývalých vrchnostenských, resp. velkostatkářských úředníků. a otázka finančních nákladů, kdy navrhuje, aby se mj. finančně podílely obce, či okresy. Za vyzdvižení rovněž stojí jeho důraz na vzdělanost rolníků jako klíčového faktoru ovlivňujícího prosperitu zemědělství v rakouské monarchii. Poukazování a srovnávání s jinými zeměmi nasvědčuje Eymuthův snahu inspirovat se a aplikovat osvědčené postupy z ciziny do domácího, rakouského prostředí. V transferu poznatků a získáních praktických zkušeností z ciziny viděl prostředek k rozšíření nejen znalostí rolníků, ale i celkový přínos pro rakouské hospodářství. Pro téma předkládané práce je rovněž důležité, že za klíčové aktéry při podpoře vzdělávání rolníků pokládal Eymuth právě velkostatkáře, neboť, jak bylo ukázáno výše, disponovali potřebnými předpoklady pro výkon této funkce. Eymuth byl

celkově přesvědčen o jejich sociální odpovědnosti a podpoře rozvoje společnosti jako takové.

6. Modelový ředitel jako prostředek k poznání a zhodnocení vybraných významných schwarzenberských ředitelů

V následující kapitole a jejích příslušných částech badatelka usiluje o konstrukci modelového ředitele majetku schwarzenberské primogenitury v 19. století. Tuto konstrukci využije jako prostředek k poznání a zhodnocení tří významných schwarzenberských ředitelů, tj. Františka Horského (1801-1877), Franze Kutschery (1819-1899), Josefa Šusty (1835-1914) a správce Leopolda Maria Zeithammera (1834-1905). Pokládá si badatelskou otázku, do jaké míry tito úředníci (tj. reálný typ) odpovídají typu ideálnímu?

Modelového vrcholového úředníka tvoří dvě části, tj. ideální typ (v podobě hospodářských instrukcí, resp. učebnic), a již zmiňovaný reálný typ (konkrétní úředníci).. Pro přechodnou dobu a následné období po roce 1848 neexistující obdobné prameny v podobě učebnic. Badatelka v tomto ohledu musí mít rovněž na paměti, že v tehdejších kritickém období (sociálního, kulturního a ekonomického pohybu) v roce 1848 mohly do hry vstupovat další faktory a požadavky na úředníka, které prameny všeobecně nenabízejí.

Badatelka musí v tomto ohledu vzít v potaz rok 1848. Ten je stěžejní pro problematiku stěžení v tomto ohledu, že změny, které tento rok přinesl, vyvolaly změny i ve správě panství, resp. velkostatků a mohly vyvolat změny v pravidlech pro schwarzenberského úředníka. Pro badatelku to znamená, že musí zjistit, zda se schwarzenberský feudální úředník liší před rokem 1848 vůči úředníkovi ve druhé polovině 19. století.

V tomto ohledu badatelka poukáže na práci archiváře Jiřího Zálóhy, který problematiku správních změn na majetku schwarzenberské primogenitury již zpracoval.²⁰⁵ Zkonstatoval, že si schwarzenberská primogenitura již během roku 1848 si kladla otázku, jak by mohl být spravován velkostatek po zrušení patrimonie. V úvahu připadalo sloučení některých úřadů, některé by byly zrušeny, a celkově se počítalo, že se správa zjednoduší. K reorganizaci úřadů, došlo však až koncem května 1850.²⁰⁶ Mezi lety 1848-1850 byly patrimoniální úřady povinny prozatím vést nadále politickou a soudní správu.²⁰⁷ Zálóha zkonstatoval, že přechod

²⁰⁵ ZÁLOHA, Jiří. Správní změny na českokrumlovském velkostatku po roce 1848. *Archivní časopis*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra, 1967, 17(1), 26-35.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 31-32.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 29-30.

od schwarzenberské patrimoniální správy z předrevolučního období ke správě velkostatku moderního typu byl povolný a trval několik let.²⁰⁸ Dobový kontext znamenal změnu zejména pro takové úředníky, kteří se věnovali vyřizování a obstarávání veřejných záležitostí.²⁰⁹ Tyto povinnosti měly přejít na stát. Události po roce 1848 tedy pro některé schwarzenberské úředníky znamenalo zúžení náplně práce pouze na vlastní správu některého z hospodářského odvětví. Ústředním posláním schwarzenberské správy se primárně stalo veškeré hospodářské podnikání na velkostatku a péče o schwarzenberský majetek.²¹⁰ Toto zúžení pracovní náplně výše tedy odlišuje povinnosti úředníka feudálního typu od úředníka po roce 1848, resp. 1850, a dotklo se právě mj. i ředitele panství (resp. velkostatku).

6.1. Ideální typ, (část a) modelového ředitele)

Ideál schwarzenberského ředitele, o který schwarzenberská primogenitura před rokem 1848 usilovala, z podstaty věci zachycují hospodářské instrukce, resp. učebnice 1) Rohrer *Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen*²¹¹, 2) *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde. Erster Band, Jurisdiktions-Aemter Zweiter Heft, Direktoriamt*²¹². Rohrerův spis měl sloužit obdobně jako *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde* jako učebnice pro schwarzenberský Hospodářský ústav v Českém Krumlově. Jedná se o návrh působnosti kompetencí ředitelů panství.

Badatelka si při studiu těchto pramenů pokládá následující ústřední badatelské otázky: „Jaké měly být podle těchto učebnic vlastnosti, schopnosti, kompetence, povinnosti ředitele panství? Patřila osvěta poddaných k jeho hlavních úkolů? Byly stanoveny pro ředitele panství specifické předpoklady pro výkon této funkce (tj. např. určitý sociální původ, vzdělání, kvalifikace)? Vyjadřují se k těmto problematikám vybrané prameny?“ Odpovědi na tyto otázky badatelka okomentuje a využije při srovnání reálného typu s ideálním (tj. kap. 6.2).

²⁰⁸ Tamtéž, s. 26-27.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 31.

²¹⁰ Tamtéž, s. 27.

²¹¹ SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbírká Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 545, *Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen*.

²¹² *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde. Erster Band, Jurisdiktions-Aemter. Zweiter Heft, Direktoriamt, Jindřichův Hradec: nakladatel neznámý, 1840.*

Charakteristiky ideálního typu ředitele panství podle učebnice *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde*

Na základě informací uvedených v učebnici lze nepřímou (implicitně) odvodit určité charakteristiky ideálního typu ředitele panství. Ideální ředitel měl být vysoce kvalifikovaný. Měl být hluboce znalý v komplexních otázkách správy, teoretických i praktických znalostí hospodářství, právních dokumentů, povinnostech ve vztahu k poddaným, státním institucím. Vyžadoval se od něj komplexní a aktuální přehled o stavu celého majetku. Předpokládalo se, že bude zodpovědný, důvěryhodný, spolehlivý, schopný efektivní komunikace. Ke vztahu k poddaným schwarzenberská primogenitura preferovala, aby se ředitel choval osvětovým způsobem, v případě potřeby, ale aby byl ředitel přísnější. Ideální ředitel měl splňovat etické a morální hodnoty: tj. na základě textu měl být např. spravedlivý, pečovat o veřejné dobro i jednotlivých poddaných. Podřízené zaměstnance měl vést, dohlížet na ně a být jim morálně a pracovně za vzor. Sám měl být ve svém úřadu pořádný, dochvilný, pracovitý, ochotný druhým poradit a být nestranný. Ideální ředitel měl být schopný flexibilně organizovat, koordinovat a dohlížet na řízení různých úseků správy panství. Další přívlastky, které je možné na základě této učebnice, propůjčit ideálnímu řediteli je prozíravý, moudrý a zkušený.

Učebnice nezmiňuje žádné předpoklady pro výkon role ředitele, co se týče určitého sociálního původu. Je tedy možné, že pro schwarzenberskou primogenituru byl ideální ředitel spíše definován dovednostmi a přednostmi, které by byly efektivní pro správu jejich majetku. Tuto hypotézu se pokusí badatelka potvrdit/vyvrátit při konstrukci reálného typu.

Zmíněná učebnice zaznamenává podrobný výčet a podrobné komentáře k povinnostem ředitele. Nicméně pro určitou představu a jako doklad badatelkou výše odvozených charakteristik ideálního typu ředitele panství, jsou v následujících řádcích určité povinnosti představeny. Povinnosti ředitele panství před rokem 1848 zahrnovaly mj. udržování, chránění, zajišťování svrchovaných vrchnostenských práv²¹³, komunikaci s vrchností, poddanými, knížecími a vrchnostenskými úřady. Příslušná nařízení, směrnice a pokyny musel jasně, osvětovým způsobem (v případě potřeby i přísně) sdělovat poddaným prostřednictvím jejich zástupců v zájmu podpory „dobré věci“.²¹⁴ Měl plnit několik

²¹³ Tamtéž, s. 7.

²¹⁴ Tamtéž, s. 10-11.

dozorčních rolí, tj. např. a) nad vykonáním nařízení²¹⁵ b) dohled na podřízené zaměstnance.²¹⁶ Dále jeho povinností bylo pečovat o majetek obce, řádně jej evidovat a chránit.²¹⁷ Jeho povinností rovněž bylo vyřizování přidělených jurisdikční záležitostí – text zdůrazňuje jeho povinnost dohlížet na nestranné provádění příslušných rozhodnutí, úkonů. Z textu vyplývá, že schwarzenberská primogenitura vyžadovala, aby právním předpisům a otázce spravedlnosti byla věnována pečlivá pozornost. Po řediteli se navíc požadovalo, aby podle svých nejlepších schopností podporoval všeobecné dobro i dobro každého poddaného.²¹⁸ Měl se orientovat a mít přehled o celém majetku, protože spravoval vrchnostenský majetek. Učebnice podotýká, že měl usilovat o co největší zisk, ale s ohledem na produktivitu majetku i v budoucnosti.²¹⁹ Ředitel byl oprávněn a vlastně povinen pečlivě dohlížet na pracovní a celkově osobností morálku podřízených zaměstnanců, kterým byla svěřena dílčí správa. Schwarzenberská primogenitura totiž pokládala za základ adekvátní služby pořádek, dochvilnost a pečlivost v přidělené činnosti. Ředitel měl sloužit svými vlastnostmi za vzor dalším zaměstnancům jako vynikající služebník. Podle potřeby jim měl radit.²²⁰ S nestranným soudem měl zasílat záznamy o jejich chování (tj. otázka pracovitosti, horlivosti, morálky a dalších vlastností) knížeti. Kníže na základě těchto informací obsazoval vhodně služební místa, poskytoval zásluhy, spravedlivě trestal.²²¹

Charakteristiky ideálního typu ředitele panství podle návrhu působnosti ředitele panství p. Rohrera

Obdobně jako u učebnice *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde* lze implicitně určité charakteristiky ideálního ředitele panství před rokem 1848 i u spisu p. Rohrera *Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen*.

Ideální ředitel měl být inteligentní, schopný vést, organizovat a efektivně koordinovat/usměrňovat jemu podřízené zaměstnance a vhodně na ně delegovat/přidělit jim úkoly. Měl zajistit, aby ostatní zaměstnanci pracovali směrem ke společnému cíli, tj.

²¹⁵ Tamtéž, s. 12-13.

²¹⁶ Tamtéž, s. 26-27.

²¹⁷ Tamtéž, s. 14.

²¹⁸ Tamtéž, s. 21.

²¹⁹ Tamtéž, s. 24-25.

²²⁰ Tamtéž, s. 26-27.

²²¹ Tamtéž, s. 27.

k žádoucímu využití výnosů z panství. Dále měl podporovat spolupráci mezi zaměstnanci a usilovat o eliminaci konfliktů mezi nimi.²²²

Měl být svědomitý, uvědomovat si své pravomoci a jejich limity, orientovat se ve vrchnostenských právech. Samotnou hospodářskou správu měl řídit podle pokynů vrchnosti. Znat a respektovat měl i práva a povinnosti svých podřízených zaměstnanců.²²³ Svůj úřad měl být schopen zastupovat řádně, uplatňovat v případě potřeby kázeňská opatření vůči podřízeným, obezřetně hospodařit s peněžními a materiálními prostředky panství. Flexibilně měl využívat znalostí a schopností jemu podřízených úředníků. Měl být respektován poddanými.²²⁴

Ideální ředitel měl být zodpovědný za vhodné kontrolní opatření a za zajištění efektivního výkonu úředníků. Měl být schopný řídit a kontrolovat různé aspekty podnikání, tj. přijímat adekvátní preventivní opatření. Měl být morální integritou.²²⁵ Ve výkonu svých práv a povinností měl být aktivní, rozumný, poctivý. Tyto vlastnosti byly předpoklady pro úspěšnou hospodářskou správu. K rozhodování měl s rozvahou, jednat poctivě, projevovat i vlastní iniciativu.²²⁶ Zásluhy svých zaměstnanců měl oceňovat, motivovat je a v disciplinárních/kázeňských postupech být vůči nim spravedlivý. Rovněž měl znát jejich pracovní schopnosti. Měl dokázat rozlišit různé druhy a stupně chyb zaměstnanců a podle toho přizpůsobovat disciplinační postupy a odměny a celkově objektivně zhodnotit jejich výkon. K zaměstnancům měl přistupovat individuálně.²²⁷

Zaměstnancům měl rovněž přidělovat takové pracovní pozice, kde by nejlépe využili svých schopností a dovedností. Obecným a ústředním cílem hospodářské správy bylo dosažení optimálního hospodářského výsledku, proto ideální ředitel měl být schopen efektivně organizovat a řídit práci ostatních zaměstnanců.²²⁸ Rovněž měl dokázat vhodně delegovat úkoly na druhé, umět prosazovat svá rozhodnutí a udržet si kontrolu nad klíčovými oblastmi podnikání a rozumně využívat svůj čas.²²⁹

Efektivně měl rovněž zvládat širokou paletu záležitostí ve veřejné sféře, spolupracovat s různými veřejnými úřady a osobami. Důležité rovněž bylo, aby byl schopný řešit spory

²²² SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbirka Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 545, Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen, fol. 10r-10v.

²²³ Tamtéž, fol. 10v-11r.

²²⁴ Tamtéž, fol. 11r-12r.

²²⁵ Tamtéž, fol. 12v-13r.

²²⁶ Tamtéž, fol. 14r.

²²⁷ Tamtéž, fol. 14v-15r.

²²⁸ Tamtéž, fol. 18r-18v.

²²⁹ Tamtéž, fol. 19v-20r.

a konflikty mezi různými subjekty nestranně a spravedlivě. Měl se zajímat o lokální zájmy/potřeby a specifické potřeby obyvatelstva a reagovat na ně. Měl se podílet na tom, aby veřejné služby co nejlépe (efektivně) sloužily místní komunitě.²³⁰

²³⁰ Tamtéž, fol. 20r-21v.

6.2. Reálné typy ředitelů, (část b) modelového ředitele)

Reálný typ vybraných²³¹ schwarzenberských ředitelů *Františka Horského* (1801-1877)²³², *Franze Kutschery* (1819-1899)²³³, *Josefa Šusty* (1835-1914)²³⁴ a správce *Leopolda Maria Zeithammera* (1834-1905)²³⁵ zachycuje tabulka na straně 70. Data v tabulce jsou založena sekundární odborné literatuře.²³⁶ Sledované parametry (tj. sociální původ, nejvyšší institucionální vzdělání a zaangažovanost na osvětě) byly zvoleny z několika důvodů: a) nelze srovnávat veškeré charakteristiky ideálního typu zachycené v učebnicích, b) sekundární literatura poskytuje právě k těmto kategoriím dostatek informací. Poslední sloupec tabulky zachycuje *typ vrcholového úředníka* z hlediska jeho specifických přínosů (zejména pro modernizaci). Tabulka byla vytvořena tak, aby byla čtena společně s příslušnými vysvětlivkami pod čarou.

6.3. Srovnání reálného a ideálního typu

V následující kapitole jsou postupně sledováni vrcholoví úředníci (tj. reálný typ) přirovnávání k ideálnímu typu. Vzhledem ke sledovaným parametrům (tj. sociální původ, nejvyšší institucionální vzdělání a zaangažovanost na osvětě) lze ohledně příslušných charakteristik ideálního ředitele zachyceného hospodářskými učebnicemi (viz kap. 6.1) říci,

²³¹ Ti byli pro předkládanou práci vybráni, protože jsou jim v odborné literatuře přiznány statusy znalců a odborníků, a protože se jim uznání dostalo i od Jana Adolfa II. Schwarzenberga. Dalším důvodem byly velmi dobře zpracované biografické medailonky.

²³² KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Z vrchnostenského úředníka podnikatelem: agrární komplex Františka Horského – příklad rodinného podnikání šedesátých a sedmdesátých let 19. století. In: *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha: Historický ústav, 2018, s. 119-140. ISBN 978-80-7286-318-1.

²³³ PALECZEK, Raimund. In: *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*. 1. München: N.G. Elwert, 2009, s. 332-333. ISBN 978-3-7708-1326-1.; PALECZEK, Raimund. Schwarzenberský knížecí rada Joseph Kutschera (1787-1868). *Obnovená tradice: časopis Historického spolku Schwarzenberg*. 2005, XVI(31), 2-27.

²³⁴ JIROUŠEK, Bohumil. Josef Šusta, nestor českého rybníkářství. *Historický obzor: Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie*. Praha: Aleš Skřivan, 1998, 9(1-2), 33-34. ISSN 1210-6097; JIROUŠEK, Bohumil. Mladá léta budoucího rybníkáře: (Josef Šusta starší před vstupem do služeb Schwarzenbergů). In: *Vlast a rodný kraj v díle historika: sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2004, s. 621-633.; ŠMERHA, Josef. Josef Šusta – hospodář a výzkumník. In: JUNĚCOVÁ, Jiřina, Jan KAHUDA a Jiří ŠOUŠA, ed. *Obeznaný zootechnik s historickým nadhledem: pocta prof. Josefu Šmerhovi*. Praha: Národní archiv, 2015, s. 65-78. ISBN 978-80-7469-044-0; ŠMERHA, Josef. Jankovský rodák – Josef Šusta. In: JUNĚCOVÁ, Jiřina, Jan KAHUDA a Jiří ŠOUŠA, ed. *Obeznaný zootechnik s historickým nadhledem: pocta prof. Josefu Šmerhovi*. Praha: Národní archiv, 2015, s. 59-64. ISBN 978-80-7469-044-0.

²³⁵ JIRMAN, Michal. Leopold M. I. Zeithammer. *Prameny a studie*. 2021, č. 69, s. 43-59.

²³⁶ Viz poznámky pod čarou 254-257.

že ideální ředitel byl vysoce kvalifikovaný a osvětovým způsobem komunikoval s obyvateli, zajímal se o ně, a reagoval na jejich lokální, specifické potřeby. Ohledně požadovaného určitého sociálního původu ideálního ředitele se učebnice nezmiňují. Za pomoci tabulky lze konstatovat, že ve sledovaných parametrech vybraní vrcholoví úředníci ideální typ naplňují. Za pozornost nicméně stojí skutečnost, že v případě zaangažovanosti na osvětě jej naplňovali odlišnou mírou a způsobem. Dle nejaktuálnější interpretace historiků vede František Horský v osvětě nadále prim a byl v tomto ohledu vzorem pro další úředníky. Rovněž je možné říci, že hned za ním stojí Leopold Maria Zeithammer. Zdá se, že i Josef Šusta se výrazně v rámci osvěty angažoval. Míra zaangažovanosti je největším otazníkem u Franze Kutschery.

	SOCIÁLNÍ PŮVOD (z rodiny ...)	NEJVYŠŠÍ INSTITUCIONÁLNÍ VZDĚLÁNÍ	OSVĚTA ROLNÍKŮ (způsob a míra zaangažovanosti)	TYP ÚŘEDNÍKA (dle jejich přínosu pro modernizaci – na základě nejaktuálnějších interpretací ze strany historiků)
FRANTIŠEK HORSKÝ Inspektor, ředitel panství	vrchnostenských úředníků ⁱ	Schwarzenberský hospodářský institut ⁱⁱ	míra zainteresovanosti na osvětě nejvyšší – vzorem pro ostatní úředníky, aktivity nejružnějšího druhu (mj. skrze spisy, dále tzv. polní kázání, nebo např. prostřednictvím zakládání vzorových hospodářství, ⁱⁱⁱ	průkopník v osvětové činnosti, výzkumník), agrární reformátor (př. novinka zavádí střídavé hospodaření), všestranný v rámci modernizačních aktivit, úspěšný manažer, vrchnostenský úředník – podnikatel, ^{iv} vynálezce ^v
FRANZ KUTSCHERA Inspektor, ředitel panství	vrchnostenských úředníků ^{vi}	Schwarzenberský hospodářský institut ^{vii}	míra zainteresovanosti (?), úsilí být aktivně v kontaktu s rolníky ^{viii} , svoje studijní poznámky z cesty (1852) psal deníkovou formou, aby se rolníkům lépe četli ^{ix}	strategický manažer ^x
JOSEF ŠUSTA Ředitel panství	selské rodiny ^{xixii}	Hospodářská akademie v uherských Starých Hradech ^{xiii}	míra zainteresovanosti (vysoká), mj. skrze spisy ^{xiv} , publikování prací v hospodářských časopisech ^{xv} (vč. zápisů ze studijní zahraniční cesty 1863	vědec ^{xvi} , reformátor na poli rybníkářství,, publikačně činný +výzkumník, vynálezce
LEOPOLD MARIA ZEITHAMMER Správce panství	z rodiny vrchnostenských úředníků ^{xvii}	Hospodářský institut v Libverdě u Děčína Hospodářská akademie uherských Starých Hradech	vzorem František Horský, inspiroval se jím polními kázáními, míra zainteresovanosti na osvětě tedy velmi vysoká, další způsoby např. skrze spisy (<i>Jak bychom měli na malém statku hospodařiti a jakých prostředků se uchopiti, bysme svůj stav rolnický povznesli -1878</i> ^{xviii} , učitelství na rolnické škole v Rabíně, aj. ^{xix}	vynálezce, osvětově a publikačně činný ^{xx}

-
- ⁱ Děd Františka Horského byl ve službách Schwarzenbergů. Jeho otec pak u Lobkowiczů. viz. KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Z vrchnostenského úředníka podnikatelem: agrární komplex Františka Horského – příklad rodinného podnikání šedesátých a sedmdesátých let 19. století. In: *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha: Historický ústav, 2018, s. 21. ISBN 978-80-7286-318-1.
- ⁱⁱ František Horský prošel 1. nejprve soukromým domácím vzděláváním (kvůli zdravotnímu handicapu), 2. následovala tzv. normální škola, 3. pak praxe (na lobkovickém panství), 4. praktika na schwarzenberském hospodářském dominiu v Českém Krumlově, 5. poté byl přijat (na doporučení) do schwarzenberských služeb, 6. při službě u Schwarzenbergů si vzdělání rozšířil o justiční zkoušky či zahraniční studijní cesty. Podrobný popis klíčových milníků v Horského vzdělávání a kariérním postupu viz KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Z vrchnostenského úředníka podnikatelem: agrární komplex Františka Horského – příklad rodinného podnikání šedesátých a sedmdesátých let 19. století. In: *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha: Historický ústav, 2018, s. 21-22. ISBN 978-80-7286-318-1.
- ⁱⁱⁱ Tamtéž, s. 119, 122-123.
- ^{iv} Tamtéž, s. 119, 121-123, 127; Viz podrobně o tajemství úspěchu Františka Horského zejména s. 122.
- ^v SKALA, Ladislav. *František Horský a české zemědělství*. Edice Františka Horského. Praha: Agrospoj, 1991.
- ^{vi} Jeho otec byl ředitelem krumlovského panství. Dědeček pak ředitelem panství Orlík. viz. PALECZEK, Raimund. Schwarzenberský knížecí rada Joseph Kutschera (1787-1868). *Obnovená tradice: časopis historického spolku Schwarzenberg*. 2005, roč. 16, č. 31, s. 4, 2-3.
- ^{vii} Franz Kutschera prošel nejprve gymnaziálním vzděláváním, pak absolvoval Schwarzenberský hospodářský institut v Českém Krumlově, pak vykonal zkoušky u Vlastnecko-hospodářské společnosti ze zemědělství, následoval nástup do zaměstnání u Schwarzenbergů, a až pak po čase studijní zahraniční cesta. Podrobněji viz PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Großgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolph II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*. Freiburg: N.G. Elwert, 2009, s. 332-333. ISBN 978-3-7708-1326-1.
- ^{viii} Dokladem je jeho zpráva určená Janu Adolfovi II. Schwarzenbergovi, ve které mj. líčí, že svoje zápisky ze zahraniční cesty (1852) psal takovou formou, aby jí rozuměli jeho kolegové hospodáři, viz. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Schwarzenberská ústřední kancelář Hluboká nad Vltavou pododdělení pro ústřední úřady (1588-1940), i. č. 330, sign. CK 6 (karton 59).
- ^{ix} SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Schwarzenberská ústřední kancelář Hluboká nad Vltavou pododdělení pro ústřední úřady (1588-1940), i. č. 330, sign. CK 6 (karton 59).
- ^x Dokladem je Kutscherův spis Über die Ziele eines Gutsherrn viz SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbíрка Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 495, Franz Kutschera. *Über die Ziele eines Gutsherrn (1884)*.
- ^{xi} Otec byl hospodář, hostinský, řezník viz. ŠMERHA, Josef. Jankovský rodák – Josef Šusta. In: JUNĚCOVÁ, Jiřina, Jan KAHUDA a Jiří ŠOUŠA, ed. *Obeznaný zootechnik s historickým nadhledem: pocta prof. Josefu Šmerhovi*. Praha: Národní archiv, 2015, s. 59. ISBN 978-80-7469-044-0.
- ^{xii} Šustova rodina patřila k místní, tj. v Jankově u Votic, honoraci viz. JIROUŠEK, Bohumil. Mladá léta budoucího rybníkáře: (Josef Šusta starší před vstupem do služeb Schwarzenbergů). In: *Vlast a rodný kraj v díle historika: sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2004, s. 622.
- ^{xiii} Šusta absolvoval postupně 1. venkovskou dvouletou školu v Jankově, 2. pak hlavní škola v Praze, 3. gymnázium (Praha), 4. souběžně s gymnáziem mimořádné přednášky o zemědělství na pražské polytechnice, 5. pak praxe na statku Načeradci), 6. hospodářská akademie v uherských Starých Hradech. Podrobný popis Šustova vzdělání viz. ŠMERHA, Josef. Jankovský rodák – Josef Šusta. In: JUNĚCOVÁ, Jiřina, Jan KAHUDA a Jiří ŠOUŠA, ed. *Obeznaný zootechnik s historickým nadhledem: pocta prof. Josefu Šmerhovi*. Praha: Národní archiv, 2015, s. 59. ISBN 978-80-7469-044-0.
- ^{xiv} Viz ŠMERHA, Josef. Josef Šusta – hospodář a výzkumník. In: JUNĚCOVÁ, Jiřina, Jan KAHUDA a Jiří ŠOUŠA, ed. *Obeznaný zootechnik s historickým nadhledem: pocta prof. Josefu Šmerhovi*. Praha: Národní archiv, 2015, s. 65-78. ISBN 978-80-7469-044-0.
- ^{xv} ŠEBKOVÁ, Johana. *Vědecko-poznávací cesta Josefa Šusty do Německa roku 1863*. Praha, 2021. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

-
- ^{xvi} JIROUŠEK, Bohumil. Josef Šusta, nestor českého rybníkářství. Historický obzor: Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie. Praha: Aleš Skřivan, 1998, 9(1-2), 33. ISSN 1210-6097; ŠMERHA, Josef. Jankovský rodák – Josef Šusta. In: JUNĚCOVÁ, Jiřina, Jan KAHUDA a Jiří ŠOUŠA, ed. *Obeznaný zootechnik s historickým nadhledem: pocta prof. Josefu Šmerhovi*. Praha: Národní archiv, 2015, s. 59. ISBN 978-80-7469-044-0; ŠMERHA, Josef. Josef Šusta – hospodář a výzkumník. In: JUNĚCOVÁ, Jiřina, Jan KAHUDA a Jiří ŠOUŠA, ed. *Obeznaný zootechnik s historickým nadhledem: pocta prof. Josefu Šmerhovi*. Praha: Národní archiv, 2015, s. 65-78. ISBN 978-80-7469-044-0.
- ^{xvii} Dědeček byl ředitel nebo úředník na panství Kladruby viz. JIRMAN, Michal. Leopold M. I. Zeithammer. *Prameny a studie*. 2021, č. 69, s. 45.
- ^{xviii} Tamtéž, s. 55.
- ^{xix} Tamtéž, 51, 49.
- ^{xx} Tyto charakteristiky Leopolda Maria Zeithammera vyzdvihuje ve svém článku: JIRMAN, Michal. Leopold M. I. Zeithammer. *Prameny a studie*. 2021, č. 69, s. 43.

7. Závěr

Cílem práce bylo hledání odpovědí na soubor klíčových otázek a problematik. Badatelka si na začátku svého bádání si jako jeden z cílů vytkla prostřednictvím konstrukce modelového ředitele majetku schwarzenberské primogenitury v 19. století poznat a zhodnotit významné schwarzenberské ředitele, tj. Františka Horského (1801-1877), Franze Kutschery (1819-1899), Josefa Šusty (1835-1914) a správce Leopolda Maria Zeithammera (1834-1905). Dále chtěla při svém výzkumu porozumět tomu, do jaké míry byla ústřední hospodářská činnost těchto úředníků propojena s osvětovou činností ve prospěch rolníků. Posledním z ústředních cílů bylo analyzovat a interpretovat spis úředníka Franze Kutschery *Über die Ziele eines Gutsherrn* (1884), ve kterém (původně dědičnému princí Janu Nepomukovi II. ze Schwarzenbergu (1860 – 1938), vnukovi Jana Adolfa II. Schwarzenberga. Jednalo se o Kutscherovu koncentrovanou zkušenost při řízení velkostatku a doporučení, jak si má počínat jeho majitel.

K odpovědím na tyto ústřední výzkumné otázky se badatelka ještě vyjádří, nicméně musí konstatovat, že při svém bádání, tj. konkrétně při prozkoumání spisu Franze Kutschery si uvědomila, že její výzkum může přispět k porozumění velkostatkářské mentality schwarzenberské primogenitury. Spis byl dedikován dědičnému princí vnukovi Jana Adolfa II., to znamená, že smyslem spisu bylo uchovat a snažit se předat dalším generacím principy jejich způsobu přemýšlení. Kutscherův spis je hodnotným a bohatým pramenem na implicitní sdělení. Je výpovědí o autorovi (schwarzenberském úředníkovi Franzi Kutscherovi), zadavateli práce,²³⁷ dále o principech schwarzenberské správy a o tehdejších (i budoucích) hospodářských a podnikatelských strategiích schwarzenberské primogenitury a obecných dobových poměrech druhé poloviny 19. století. Kutscherovy názory odráží jeho celoživotní zkušenost se službou u schwarzenberské primogenitury a jejími představiteli.

Na základě Kutscherova spisu lze říci, že podstata velkostatkářské mentality schwarzenberské primogenitury tkvěla na přesvědčení, že schwarzenberský velkostatkář měl být klíčovým a angažujícím se aktérem ve společnosti zodpovědným za její morální směřování. Velkostatkář schwarzenberské primogenitury byl přesvědčen, že je jeho úkolem aktivně podporovat širší společenské dobro a rozvoj společnosti. Rovněž byl přesvědčen, že

²³⁷ Buď jím byl kníže Jan Adolf II. Schwarzenberg, nebo jeho syn Adolf Josef Schwarzenberg. Pro pasáže se předpokládá, že jím byl Jan Adolf II.

se má aktivně angažovat v sociální a kulturní modernizaci venkova. Domníval se, že jeho úlohou je paternalisticky vést, ovlivňovat ostatní a zlepšovat životní podmínky lidí.

Svůj majetek vnímal jako prostředek k dosažení společenských a kulturních cílů. Nesoustředil se pouze na ekonomickou funkci velkostatku, ale chápal jej jako jednotku výrobní – kulturní – sociální. Uvědomoval si totiž, že jeho majetek přináší závazky morálního a kulturního charakteru. Nechtěl, aby majetek sloužil pouze pro jeho prospěch, ale aby byl využit pro celkový rozvoj společnosti, kultury a ekonomiky země.

Charakteristiky této mentality schwarzenberského velkostatkáře ve svém spisu Kutschera vystihl v podobě přívlastků. Schwarzenberský velkostatkář měl být společensky angažovaný, odpovědný, neustále vzdělávající a otevřený změnám či inovacím, ohleduplný k přírodě a ekonomickým zdrojům, vlastním příkladem inspirující, motivující, ovlivňující, altruistický, nositel pokroku, kultury a společensky prospěšných hodnot, zastávající současně roli ekonomickou, společenskou a kulturní.

Na základě Kutscherova spisu není možné explicitně říci, že autorovy názory odrážejí jeho pohled na Jana Adolfa II. Případnou (re)interpretaci Paleczkových závěrů ohledně osobnosti Jana Adolfa II. Schwarzenberga komplikuje skutečnost, že Kutschera sloužil ve službách, jak za doby vlády Jana Adolfa II. Schwarzenberga, tak i jeho syna Adolfa Josefa ze Schwarzenbergu, kterému již během svého vládnutí Jan Adolf II. přenechal část správy rodového majetku.

Protože je z logiky věci svým způsobem možné vztáhnout Kutscherovy implicitní názory o velkostatkářské schwarzenberské mentalitě na Jana Adolfa II, dovolím si s Paleczkem polemizovat.

Domnívám se, že Paleczek při svém výzkumu vycházel z přesvědčení, že pro Jana Adolfa II. byl ústředním mezníkem rok 1848, a to z hlediska jeho změněného právního postavení, protože do té doby byl zeměpánem s pravomocí nad svými poddanými. Konstatoval, že po zrušení patrimoniálních svazků mu zůstal majetek a stal se velkostatkářem. Ústřední badatelské otázky si položil tak, že se tázal, jak se z hlediska politického vyrovnal s politicko-spoločenskými změnami po roce 1848 (tedy, že přišel o vrchnostenskou roli, tj. mít pravomoc nad poddanými). Nad způsobem, jak Jan Adolf uchopil svoji novou velkostatkářskou roli, se badatelsky, po stránce výzkumu pramenů, nezaměřil. Pod tímto úhlem pohledu tak mj. dospěl dle mého názoru ne k úplně přesnému konstatování, že po roce 1848 (a též poté v době prohraných volbách) se snažil zejména udržet vliv na tehdejší politické dění skrze vedoucí hospodářské postavení a angažovanost

ve spolcích. Ve světle Kutscherova spisu a z něho vyplývající schwarzenberské mentality se zdá, že sám Jan Adolf II: sebe nadále pokládal obecně jako angažujícího se klíčového aktéra ve společnosti, jehož úkolem aktivně podporovat širšího společenské dobro.

Paleczek si nicméně tohoto aspektu (tj. jeho společenské odpovědnosti) sám byl vědom, pouze jej tolik ve své interpretaci nezdůraznil. Resp. když zmiňuje jeho šlechtictví, tak konstatuje, že jej Jan Adolf chápal právě jako povinnost sloužit obecnému blahu v co nejlepší podobě. Nejlepší podobou podle Paleczka, resp. Jana Adolfa, je na jedné straně soudržnost Čech v rámci rakouské monarchie a na druhé straně zvýšení hospodářské prosperity (založené na progresivním zemědělství a lesnictví).

Nadto jeho vedoucí úlohu ve společnosti odvozoval od jeho původu. Zdůraznil jeho vztah k jeho sociálnímu původu, politice a státoprávním otázkám. V rovině politické Jana Adolfa zhodnotil jako zastávce starého řádu, který nebyl zastáncem ani neoabsolutismu, ani liberalismu, protože v jeho očích ohrožovaly společenský řád. Na základě jeho politických postojů v Říšské radě se podle něj pak projevoval jako konzervativní představitel šlechty, pro kterou byla kladná bilance důležitější než soudobý rozvoj občanské společnosti a v důsledku toho prosazoval federativní postavení korunních zemí, pokud šlo o jeho politické pravomoci. Jan Adolf II. se tak se stavěl proti vídeňskému centralismu úřadů. K českým zemím měl hluboký vlastenecký vztah, ale byl velkorakušanem. Narůstání napětí mezi českým a německým národem vnímal jako ohrožení soudržnosti státu.

Na základě svého výzkumu Paleczek konstatoval, že politiku a rozvoj občanské společnosti prosazoval (ve druhé polovině 19. století) skrze spolkovou činnost. Toto tvrzení podpírá rovněž Anna Kubíková ve svém článku *Členství Schwarzenbergů v hospodářských a kulturních spolcích v 19. a na počátku 20. století*, která vytvořila soupis všech 96 společností a spolků, kterými byl Jan Adolf členem. Jednalo se o spolky se zaměřením na zemědělství, lesnictví, průmysl, obchod, dopravu a ekonomiku. Paleczek nadto konstatoval, že hodnotu vědeckých spolků spatřoval v tom, že umožňovaly výměnu a šíření vědeckých poznatků za účelem podpory domácího, resp. národního hospodářství.

V tom ohledu by badatelka Paleczka navázala a na příkladu několika komentářů Jana Adolfa k zákonům projednávaných v Říšské radě konstatovala, že pro Jana Adolfa byla otázka národního hospodářství a jeho zefektivní jednou z jeho priorit. V Říšské radě se o tuto problematiku (ale rovněž i o řešení hospodářských, sociálních a morálních problémů habsburské monarchie, resp. českých zemí) zajímal především. Usiloval o podpoření ekonomického rozvoje země, morálních hodnot a sociální a ekonomické stability ve

společnosti. Z jeho vystupování v tomto zákonodárném sboru je zřejmé, že mu nešlo o prosperitu jeho osobního majetku, ale primárně se snažil legislativně ošetřit a zlepšit fungování národního hospodářství. Kladl důraz, jak na veřejný zájem a potřeby společnosti, tak i na podporu a ochranu individuálních práv a soukromého podnikání. Veřejný zájem byl pro něj nezbytný, ale musel být právně jasně a vhodně definován, aby nebyla nepřiměřena zkrácena práva soukromých osob. Ekonomická opatření vnímal jako prostředek nejen ke zlepšení ekonomického rozvoje země, ale také sociálního a rovněž i morálního rozvoje obyvatelstva.

Nyní by se badatelka ráda vrátila zpět k závěrům na původní badatelské otázky, které si kladla badatelka na začátku své práce, a vyjádřila by se k problematice míry propojenosti ústřední hospodářské činnosti vrcholových úředníků s osvětovou činností po roce 1848. Touto problematikou se badatelka zabývala z toho důvodu, protože ze samotné logiky věci do roku 1848 byla vrchnost na edukaci poddaných zainteresována (vrchnostenská správa působila na rolníka z pozice moci). Péče o rolníka-poddaného před rokem 1848 byla komplexnější a jeho osvěta souvisela s ekonomickým výkonem panství. Vzdělávat rolníka-poddaného bylo integrální součástí ze strany vrchnostenské správy, protože na schopnosti poddaného racionálně hospodařit záležel důchod.

Po zrušení poddanství (1848) se začaly cesty bývalých poddaných a bývalé vrchnosti (nyní velkostatkářů) se začaly rozcházet. Po roce 1848 měl velkostatkář na jejich osvětě zájem už jen druhotně. A zde se tak nachází případná podstata rozdílu mezi funkcemi vedoucího úředníka panství a velkostatku. Badatelka si v návaznosti na tento kontext položila několik otázek: zajímalo jí jestli, jak a proč se Jan Adolf II. Schwarzenberg (resp. jeho úředníci) zajímal a angažoval při agrární osvětě rolníků i po roce 1848, resp. jestli na své úředníky tuto povinnost mohl principiálně a účelově klást nebo jestli se jednalo spíše o přirozenou, dobrovolnou iniciativu samotných úředníků. Rovněž se snažila postihnout odraz osvěty v instrukcích, resp. hospodářských učebnicích a konkrétní činnosti vrcholových úředníků.

Lze říci, že se Jan Adolf II. Schwarzenberg obecně zajímal o osvětu obyvatelstva, podporoval ji a vnímal ji jako prostředek k pomoci a rozvoji obyvatelstva (a to i po roce 1848, resp. 1850).

Agrární osvětu rolníků po roce 1848, Jan Adolf II. Schwarzenberg záměrně podporoval prostřednictvím svých úředníků. Na příkladu studijních zahraničních cest, Franze Kutschery (1852), Leopolda M. Zeithammera (1861), Josefa Šusty (1863)

a přednášce hospodářského rady Eymutha badatelka ukázala jejich modernizačně-edukační význam z pohledu schwarzenberské primogenitury a schwarzenberských úředníků pro osvětu rolníků.

Jednotliví úředníci zvolili různé způsoby, jakým využili svoje zkušenosti ze zahraničních cest pro edukaci rolníků. Josef Šusta si zvolil publikování svých zápisků z cest (1863) v dobovém hospodářském časopise orientujícím se na hospodářské spolky, které měly agrární osvětu šířit dál mezi rolnictvo. Leopold Maria Zeithammer aktivně využil valné hromady určitého hospodářského spolku (1861), aby konkrétně podal praktický návrh, čímž se mohly domácí hospodářské spolky inspirovat zahraničím. Franz Kutschera ve zprávě určené Janu Adolfovi po návratu z cest (1852) upozornil, že své cestovní poznámky psal takovou formou (deník), aby byly srozumitelné i jeho kolegům zemědělcům. Nadto dále ve zprávě naznačil, že pro edukaci rolníků je osobní kontakt a ukázka konkrétních praktických příkladů důležitější než teoretizování.

Velmi specifický návrh, jak být vzorem pro rolníky, vznesl během své přednášky na půdě Vídeňské zemědělské společnosti schwarzenberský hospodářský rada Eymuth (1857). Jeho přednáška je pro předkládanou práci mimořádně cenným pramenem. Eymuth o osvětě totiž mluví jako o jedné z primárních funkcí (schwarzenberského) velkostatkáře, resp. jeho úředníků. Zároveň je dokladem toho, že nešlo pouze o osvětu, ale také o vytváření podmínek růstu a prosperity selských a rolnických hospodářství, resp. pro blahobyt země a vyrovnanost ekonomiky jako celku. Z přednášky lze rovněž vyvodit závěr, že si bývalá vrchnost, resp. velkostatkáři a odborné zemské struktury uvědomovaly, že po roce 1848 nemohou bývalé poddané zcela opustit. Zmiňovaná specifičnost Eymuthova návrhu spočívala v tom, aby se do zahraničí po vzoru tovaryšů a bývalých vrchnostenských, resp. velkostatkářských úředníků, vysílali i nadaní mladí zemědělci. Navrhl, aby se na finančních nákladech podílely obce či okresy.

Rovněž je důležité, že za klíčové aktéry při podpoře vzdělávání rolníků pokládal Eymuth právě velkostatkáře disponující potřebnými předpoklady pro výkon této funkce. Navíc byl celkově přesvědčen o jejich sociální odpovědnosti a roli v podpoře rozvoje společnosti jako takové. V transferu poznatků a získáních praktických zkušeností z ciziny viděl prostředek k rozšíření nejen znalostí rolníků, ale i celkový přínos pro rakouské hospodářství. Během své přednášky poukazoval a srovnával rakouské prostředí s jinými zeměmi. Eymuthova přednáška tak potvrzuje a rozkrývá další aspekty mentality velkostatkářů schwarzenberské primogenitury ve druhé polovině 19. století.

Skutečně se vnímali jako klíčoví aktéři ve společnosti (zde být vzorem pro rolníky). Podpora rolníků ze strany Jana Adolfa II. Schwarzenberga a jeho úředníků ukazuje na jeho snahu zlepšit jejich životní podmínky. Ale současně si uvědomoval, že vzdělanější a informovanější rolníci jsou klíčovým faktorem ovlivňující zemědělskou produkci.

Transfer poznatků z ciziny tedy vnímal Jan Adolf II. za prospěšný nejen pro rolníky, svůj majetek, ale i pro celkové posílení národního hospodářství. Viděl v něm způsob, jak posílit a inovovat místní ekonomiky i národního hospodářství. Za pozornost rovněž stojí skutečnost, že Eymuth vybízel ostatní velkostatkáře, aby se po jejich vzoru rovněž stali klíčovými aktéry při podpoře rolníků.

V otázce osvěty a celkovém přístupu ředitele vůči poddaným (resp. obyvatelstvu) zachycují důležité momenty hospodářské učebnice *Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde* a *Rohrer Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen*. Rohrer líčí, že by se ředitel měl zajímat o lokální zájmy, specifické potřeby obyvatelstva a měl by na ně reagovat. První uvedená učebnice k tomu dodává, že se ředitel v první řadě má chovat k poddaným osvětovým způsobem (a až v případě potřeby přísněji).

Z těchto úryvků jednoznačně vyplývá, že schwarzenberská primogenitura měla aktivní zájem na společenské angažovanosti a odpovědnosti. Důraz na osvětový přístup ukazuje, že pro ni mělo důležitý význam vzdělávání, transparentní informovanost a vysvětlování. Skrze tyto aspekty usilovala o samotný rozvoj a podporu obyvatelstva.

Tabulka využitá v rámci kapitoly 6. modelový ředitel jako prostředek k popsání a zhodnocení vybraných významných schwarzenberských ředitelů mj. obsahuje příklady způsobů, jakými se vybraní vrcholoví úředníci angažovali v rámci osvěty, přičemž badatelka vycházela z nejaktuálnější odborné literatury a odkazuje na ni i s ohledem na detailnější informace o problematice. Z jejich prostudování je zřejmé, že se všichni sledovaní úředníci, tj. František Horský, Franz Kutschera, Josef Šusta, Leopold Maria Zeithammer osvětě věnovali, ale ve svých přístupech se shodovali v různé míře. Jak bylo doloženo výše, Jan Adolf II. principiálně na úředníky osvětovou činnost přenášel, ale míra zaangažovanosti byla pravděpodobně na každém úředníkovi.

Sledování angažovanosti osvěty byl mj. jeden sledovaných parametrů, zda vybraní úředníci naplňovali schwarzenberský ideál vrcholového úředníka, o který schwarzenberská primogenitura na základě hospodářských učebnic usilovala. Vybrané vrcholové úředníky – Horský, Kutschera, Šusta, Zeithammer (tj. reálný typ) – badatelka přirovnala k ideálnímu

typu, resp. jeho některým dílčím charakteristikám (tj. odpovídajícím parametrům). Nejdříve badatelka za pomoci učebnice z implicitních sdělení určila, že dílčí charakteristiky ideálního ředitele zahrnovaly vysokou kvalifikovanost a osvětový způsob komunikace s obyvateli. Ideální ředitel se o ně zajímal, a reagoval na jejich lokální, specifické potřeby.

Za pomoci tabulky, která zachycuje reálný typ vybraných úředníků, badatelka zkonstatovala, že ve sledovaných parametrech (tj. otázka míry kvalifikovanosti a zaangażovanosti na osvětě) vybraní vrcholoví úředníci ideální typ naplňují. Za pozornost následně stála skutečnost, že v případě zaangażovanosti na osvětě jej naplňovali spíše odlišnou mírou a způsobem. Dle nejaktuálnější interpretace historiků vede v osvětě František Horský nadále prim a je pokládán za vzor pro další úředníky. Rovněž je možné říci, že hned za ním stojí Leopold Maria Zeithammer. Též Josef Šusta se výrazně v rámci osvěty angažoval. Míra zaangażovanosti je největším otazníkem u Franze Kutschery. Ze samotných hospodářských učebnic bylo možno implicitně odvodnit mnoho dalších charakteristik ideálního ředitele, které badatelka z důvodu neexistence příslušných pramenů však nemohla dále porovnávat s reálným typem a sledovat, do jaké míry úředníci splňovali další charakteristiky ideálního typu.

Nicméně protože se sledovaným úředníkům dostalo uznání nejen v odborné literatuře, ale i od samotného Jana Adolfa II. Schwarzenberga lze i celkově konstatovat, že tito úředníci mohou představovat jistou normu schwarzenberského vrcholového úředníka 19. století.

Hledání odpovědi otázku, do jaké míry odpovídal reálný typ ideálnímu typu, badatelce stěžovala skutečnost, že musela zjistit, zda změny, které přinesl rok 1848 ovlivnily pravidla pro schwarzenberské úředníky, resp. jestli se povinnosti úředníka feudálního typu lišily od úředníka druhé poloviny 19. století. Do roku 1848 se kromě hospodářské činnosti určití úředníci zabývali rovněž veřejnými záležitostmi, které na ně přenesl stát. Mezi roky 1848-1850 tato skutečnost stále platila, nicméně po roce 1850 se ústředním posláním schwarzenberské správy, resp. úředníků stalo veškeré hospodářské podnikání na velkostatku a celková péče o schwarzenberský majetek. Lze tedy říci, že typy schwarzenberského úředníka feudálního úředníka v hospodářském jádru své hospodářské činnosti se nelišili, ale mladšímu typu byly zúženy povinnosti o veřejnou agendu (přenesenou státem).

Při srovnání reálného a ideálního typu se badatelce tato skutečnost odrazila v problematice osvěty. Ideální typ byl totiž tvořen hospodářskými učebnicemi určenými před rokem 1848 a tedy mluvili se v nich o osvětě, pak se jedná o osvětu poddaných. U reálného typu musela badatelka přímo sledovat, zda se vybraní úředníci osvětě (nyní

rolníků-občanů) věnovali rovněž ve druhé polovině 19. století. V tomto ohledu došla na základě zkoumání k zjištění, že se skutečně osvětě rolníků-občanů vybraní vrcholoví úředníci věnovali i po roce 1848.

8. Bibliografie

Prameny

Prameny archivní

SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbíрка Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 495, *Franz Kutschera. Über die Ziele eines Guthsherrn, 1884.*

SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbíрка Rukopisů Český Krumlov 1327-1968, i. č. 545, *Entwurf einer Skizze des Wirkungskreises eine Domaenen und Justizier in Königreich Böhmen.*

SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbíрка Rukopisů Český Krumlov 1327–1968, i. č. 419, *Reise des Assistenten Josef Šusta im Jahre 1863*

SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbíрка Rukopisů Český Krumlov 1327–1968, i. č. 384, Leopold Ignaz Zeithammer – *Bericht über landwirtschaftliche Reise durch Deutschland und Belgien 1861.*

SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Sbíрка Rukopisů Český Krumlov 1327–1968, i. č. 377, František Kutschera – *Zpráva o cestě podniknuté za účelem rozšíření hospodářských znalostí, 1852.*

SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, f. Schwarzenberská ústřední kancelář Hluboká nad Vltavou pododdělení pro ústřední úřady (1588-1940), i. č. 330, sign. CK 6 (karton 59).

Tištěné

EYMUTH. Über die Ausbildung des Bauernstandes. *Wochenblatt der Land-, Forst- und Hauswirtschaft für den Bürger und Landmann.* Prag: K.k. patriotisch-ökonomischen Gesellschaft im königreiche Böhmen, 1857, **8**(29), 225-227.

KUTSCHERA, Franz. *Rückblick in die Vergangenheit.* cca 1885.

Pokrok hospodářský: illustrovaný týdeník věnovaný příležitostem rolnickým, hospodářským spolkům a záložnám. Praha: Josef Kučera 1861/1862, 1 (1), 1863, **2**, 1862, **5**

Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrates 1861-1918, II. Legislaturperiode IV. Session: 20.05.1867 - 15.05.1869, 26. Sitzung, 18. Februar, 1868.

Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrates 1861-1918, II. Legislaturperiode IV. Session: 20.05.1867 - 15.05.1869, 74. Sitzung, 13. Mai, 1869.

Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrates 1861-1918, VIII.
Legislaturperiode XI. Session: 09.04.1891 - 22.01.1897, 4. Sitzung, 4. Dezember, 1873.

Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrates 1861-1918, VIII.
Legislaturperiode XI. Session: 09.04.1891 - 22.01.1897, 5. Sitzung, 28. Jänner, 1874.

Wirtschaftsämtliche Geschäftskunde. Erster Band, Jurisdiktions-Aemter. Zweiter Heft, Direktoriamt, Jindřichův Hradec: nakladatel neznámý, 1840.

Bibliografie

ČERNÝ, Václav. *Hospodářské instrukce: přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.-XIX. století*. Praha: Československá akademie zemědělská, 1930.

GEORGIEV, Jiří. Strana konzervativního velkostatku. In: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. Brno: Doplněk, 2005, s. 59-86. ISBN 80-7239-178-x.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, Jan JANÁK a Jan DOBEŠ. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. [1. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. ISBN 80-710-6709-1.

HOJDA, Zdeněk. František Kutnar, Diskuse o zemědělském vzdělání rolnictva v desetiletí po zrušení poddanství. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. Praha: Univerzita Karlova, 1984, 24(1), 82-83.

HROCH, Miroslav. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství (SPN – Státní pedagogické nakladatelství), 1983.

JIRMAN, Michal. Leopold M. I. Zeithammer. *Prameny a studie*. 2021, (69), s. 43-59.

JIROUŠEK, Bohumil. Josef Šusta, nestor českého rybníkářství. *Historický obzor: Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie*. Praha: Aleš Skřivan, 1998, 9(1-2), 33-34. ISSN 1210-6097.

JIROUŠEK, Bohumil. Mladá léta budoucího rybníkáře: (Josef Šusta starší před vstupem do služeb Schwarzenbergů). In: *Vlast a rodný kraj v díle historika: sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petráňovi*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2004, s. 621-633.

JUŘÍK, Pavel. *Schwarzenbergové*. Praha: Knižní klub, 2018, s. 68-69. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-6010-5

KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Agrární osvěta, její pole, prostředky a cesty transferu: Metodologická úvaha orientovaná ke střední Evropě, a zvláště pak českým zemím. *Prameny a studie*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2019, (65), 11-34. ISSN 0862-8483.

KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Z vrchnostenského úředníka podnikatelem: agrární komplex Františka Horského – příklad rodinného podnikání šedesátých a sedmdesátých let 19. století. In: *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha: Historický ústav, 2018, s. 119-140. ISBN 978-80-7286-318-1.

KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Barbora ŠTOLLEOVÁ. *Za německou hroudu a zrno: agrární hnutí Němců v českých zemích období habsburské monarchie: od hospodářských společností, odborných i politických spolků a exkluzivních politických reprezentací k agrárnímu stranictví (1848-1918)*. Vydání první. Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2023. ISBN 978-80-7415-255-9.

KUTNAR, František. Diskuse o zemědělském vzdělání rolnictva v desetiletí po zrušení poddanství. *Vědecké práce Zemědělského muzea*. 1983, 21, 161-185.

LOM, František. *Vývoj vzdělání v zemědělství českých zemí*. Praha: Vysoká škola zemědělská, 1982.

PALECZEK, Raimund. Schwarzenberský knížecí rada Joseph Kutschera (1787-1868). *Obnovená tradice*. 2005, 16(31), 2-6.

PALECZEK, Raimund. Mezi tradicemi a modernizací. Schwarzenberské úřednictvo 18. a 19. století. In: GAŽI, Martin, ed. *Schwarzenbergové v české a střeoevropské kulturní historii*. České Budějovice: Národní památkový ústav, 2008, s. 37-46. Collectiones, 2. ISBN 978-80-85033-10-6.

PALECZEK, Raimund. Kdo řídil schwarzenberská panství.: Soupis vedoucích schwarzenberských úředníků. *Obnovená tradice*. 2008, 19(37), 13-16.

PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Grossgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf II. zu Schwarzenberg: Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*. 1. München: N.G. Elwert, 2009. ISBN 978-3-7708-1326-1.

PALECZEK, Raimund. Český Krumlov jako ústředí vrchnostenské správy knížat ze Schwarzenbergu v letech 1719-1848. In: *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*. České Budějovice: Národní památkový ústav, 2010, s. 777-782.

POPELKA, Petr. Rolník nové doby. Hospodářské spolky a jejich role v hospodářské a společenské modernizaci moravského venkova ve druhé polovině 19. století. *Moderní dějiny : časopis pro dějiny 19. a 20. století*. 2019, 27(2), 1-29. ISSN 1210-6860.

BEDNAŘÍK, Karel. *Centralblatt der Land – und Forstwirtschaft in Böhmen (für die gesammte Landeskultur) - bibliografie. Prameny a studie*. 1976, (15) Praha, 1976, (15).

RAMEŠ, Václav. *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-727-7175-2.

SKALA, Ladislav. České zemědělské časopisy, I, 1838-1938. *Prameny a studie*. Praha: Zemědělské muzeum – Ústav vědeckotechnických informací, 1992, (34). ISSN 0862-8483.

SKALA, Ladislav. *František Horský a české zemědělství*. Edice Františka Horského. Praha: Agrospoj, 1991

STELLNER, František. *Úvod do studia historie*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2023. ISBN 978-80-246-5476-8.

ŠEBKOVÁ, Johana. Vědecko-poznávací cesta Josefa Šusty do Německa roku 1863. Praha, 2021. *Bakalářská práce*. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

ŠMERHA, Josef. Josef Šusta – hospodář a výzkumník. In: JUNĚCOVÁ, Jiřina, KAHUDA, Jan a ŠOUŠA, Jiří. ed. *Obeznaný zootechnik s historickým nadhledem: pocta prof. Josefu Šmerhovi*. Praha: Národní archiv, 2015, s. 65-78. ISBN 978-80-7469-044-0.

ŠMERHA, Josef. Jankovský rodák – Josef Šusta. In: JUNĚCOVÁ, Jiřina, Jan KAHUDA a Jiří ŠOUŠA, ed. *Obeznaný zootechnik s historickým nadhledem: pocta prof. Josefu Šmerhovi*. Praha: Národní archiv, 2015, s. 59-64. ISBN 978-80-7469-044-0.

ŠTAIF, Jiří. Revoluce 1848 jako dramatický tlak. In: *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848-1989*. Praha: Argo, 2018, s. 21-65. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-2518-4.

ŠUSTA, Josef. Naše hospodářství ve velkém. In: KOMERS, Antonín Emanuel. *Pokrok v rolnictví: ročník pro vlastenské hospodáře. čtvrtý svazek*. 1861, s. 57-76.

ŠUSTA, Josef. *Léta dětství a jinošství: vzpomínky I*. Praha: Melantrich, 1947.

VELEK, Luboš. Strana ústavověrného velkostatku. In: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. Brno: Doplněk, 2005, s. 87-108. ISBN 80-7239-178-x.

VOLF, Miloslav. *Významní členové a spolupracovníci Vlastenecko-hospodářské společnosti v království českém*. Praha: Ústav vědeckotechnických informací, 1967. *Prameny historie zemědělství a lesnictví*, 2.

ZÁLOHA, Jiří. Správní změny na českokrumlovském velkostatku po roce 1848. *Archivní časopis*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra, 1967, 17(1), 26-35.

ZÁLOHA, Jiří. Správa panství Český Krumlov a náplň činnosti jejích orgánů v 19. století. *Archivum Trebonense: sborník studií pracovníků Státního oblastního archivu v Třeboni*. 1991, 7, 71-99.

ZÁLOHA, Jiří. Úřednictvo schwarzenberských velkostatků v Čechách v 2. polovině 19. století. *Studie k sociálním dějinám*. Kutná Hora: Cleo, 2000, **5**, 93-118.

